

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**ÜRETİCİ GÜÇLERİN EKONOMİ POLİTİĞİ VE
DÖNÜŞÜM SÜRECİ**

Mehmet Haluk ERGÜVEN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. A. Hakan ÇERMİKLİ

**DOKTORA TEZİ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

MART 2024

ÜRETİCİ GÜÇLERİN EKONOMİ POLİTİĞİ VE DÖNÜŞÜM SÜRECİ

Mehmet Haluk ERGÜVEN

DOKTORA TEZİ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

ANKARA HACIBAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

MART 2024

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Mehmet Haluk ERGÜVEN

06/03/2024

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Mehmet Haluk ERGÜVEN tarafından hazırlanan “Üretici Güçlerin Ekonomi Politikası ve Dönüşüm Süreci” başlıklı tez çalışması, 06/03/2024 tarih ve 14:00 saatinde yapılan tez savunması sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile DOKTORA TEZİ olarak **KABUL** edilmiştir.

	Kabul	Ret
Başkan: Prof. Dr. Aziz KONUKMAN	☒	☐
Danışman: Prof. Dr. A. Hakan ÇERMİKLİ	☒	☐
Üye: Prof. Dr. Dilek BAŞAR	☒	☐
Üye: Prof. Dr. Özgür TEOMAN	☒	☐
Üye: Prof. Dr. İbrahim TOKATLIOĞLU	☒	☐

ÜRETİCİ GÜÇLERİN EKONOMİ POLİTİĞİ VE DÖNÜŞÜM SÜRECİ
(Doktora Tezi)

Mehmet Haluk ERGÜVEN

ANKARA HACIBAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Mart 2024

ÖZET

Marksist Tarih Tezi, ekonomik ve toplumsal ilişkilerin, yaşanan üretim tarzına göre belirlendiğini savunur. Her üretim tarzı da sınıfsal bir karakter taşıması nedeni ile, üretim araçları mülkiyetine dayanır ve tüm mülkiyet ilişkilerini bu anlayışa göre yapılandırır. Ayrıca her üretim tarzının hukuki ve ahlaki üst yapısı, bu mülkiyeti korumayı amaçlar. Her üretim tarzı, emek, üretim araç gereçleri ve bilgi birikiminden oluşan üretici güçlerle üretim yapar ve üretim aracı mülkiyeti o üretim tarzının sınıfsal karakterini ve adını ifade eder. Marksist tarih tezine göre bu üretim tarzları; ilkel komünal, köleci, feodal, kapitalist, sosyalist-komünist üretim tarzları olarak ifade edilmektedir. Her üretim tarzından bir sonrakine geçişte, emeğin ve emek ürünü üretim araçlarının, belirleyici olduğu görülmüştür. Bu geçişlerde aynı zamanda benzer süreçler ve ekonomik-toplumsal belirtiler yaşanmıştır. Bu çalışma önce, üretim tarzlarının tarihsel süreçteki değişimlerinde, üretici güçlerin etkisini, üretim tarzı değişimlerinde ortaya çıkan ekonomik-toplumsal olayların benzerliklerini saptamaktadır. Bu ekonomik ve toplumsal benzerliklerden yola çıkarak, içinde yaşadığımız dönemim bir üretim tarzı değişimi olduğu sonucuna varmaktadır. Varılan sonuçta ayırt edici özelliğin, emeğin, basit üretim aracı yazılım mülkiyetine sahip olduğuna dair çıkarımdır. İçinde yaşadığımız dönemde kapitalizmin, sınırsız üretimi ile, kaynakları tüketen, çevreyi kirleten ve gıda güvenliğini ortadan kaldıran çöküşü saptanmıştır. Bu çöküşün, üretim aracı mülkiyetine sahip emeğin öncülüğünde önlenilebileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Bilim Kodu : 118310
Anahtar kelimeler : Üretici güçler, emek ve üretim araçları, üretim ilişkileri, üretim tarzı
Sayfa Adedi : 173
Tez Danışmanı : Prof. Dr. A. Hakan ÇERMİKLİ

THE POLITICAL ECONOMY OF THE PRODUCTIVE FORCES AND THE PROCESSES
OF TRANSFORMATION

(Ph. D. Thesis)

Mehmet Haluk ERGÜVEN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

March 2024

ABSTRACT

The Marxist History Thesis argues that economic and social relations are determined by the mode of production experienced. Since every mode of production has a class character, it is based on the ownership of the means of production and structures all property relations according to this understanding. In addition, the legal and moral superstructure of each mode of production aims to protect this property. Each mode of production produces with productive forces consisting of labor, production tools and knowledge, and ownership of the means of production expresses the class character and name of that mode of production. According to the Marxist History Thesis, these modes of production; It is expressed as primitive communal, slave, feudal, capitalist, socialist-communist modes of production. It has been seen that labor and the means of production produced by labor are decisive in the transition from each mode of production to the next. Similar processes and economic-social symptoms were experienced during these transitions. This study first determines the impact of productive forces on the changes in modes of production in the historical process and the similarities of economic-social events that occur in changes in modes of production. Based on these economic and social similarities, he concludes that the period we live in is a change in the mode of production. The distinguishing feature of the conclusion is the inference that labor has ownership of software, the dominant means of production. In the period we live in, the collapse of capitalism, with its limited production, consuming resources, polluting the environment and eliminating food security, has been detected. It is concluded that this collapse can be prevented under the leadership of labor that owns the means of production.

ScienceCode : 118310

KeyWords : Productive forces, labor and means of production, relations of production, mode of production

PageNumber : 173

Supervisor : Prof. Dr. A. Hakan ÇERMİKLİ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
1. GİRİŞ	1
2. KAPİTALİZM ÖNCESİ ÜRETİCİ GÜÇLER	5
2.1. Köleci toplumda Üretici Güçler.....	7
2.1.1. Köle Emegi ve Köleci Toplumun Sonu	10
2.2. Feodal Toplum	13
2.2.1. Feodaliteye Geçiş.....	13
2.2.2. Feodal Toplumun Örgütlenişi	15
2.2.3. Ticaret ve Akdeniz	20
2.2.4. Emek Hareketleri ve Toprak	23
2.3. Sanayi Devriminin İzleri.....	25
2.3.1. Coğrafi Keşifler ve Ticaret	29
2.3.2. İngiltere ve Fransa	34
2.3.3. Feodaliteden Kapitalizmin Üretici Güçlerine	36
2.3.4. Geçiş Tartışmaları	40
3. KAPİTALİST ÜRETİM TARZINDA ÜRETİCİ GÜÇLER	51
3.1. Kapitalizmde Emek.....	51
3.1.1. Marx'a Göre Üretici Güç Emek	56
3.2. Kapitalizmde Üretim Araç Gereçleri	63
4. KAPİTALİZMLE BİRLİKTE SOSYALİST EKONOMİDE ÜRETİCİ GÜÇLER	69
4.1. Birinci Savaş Öncesi ve Sonrası Üretici Güçler	70

4.1.1. Birinci Savaş Öncesi Üretici Güçler	72
4.1.2. Paris Komünü	76
4.2. Birinci Savaş Sonrası Üretici Güçler	77
4.2.1. Sovyetlerde Üretici Güçler	80
4.2.2. Sovyetlerde İlk Adımdan Çözölmeye; Üretici Güçler	90
4.3. Üretici Güçlerin Geliştirilmesi Üzerine Tartışmalar	93
5. YENİ ÜRETİCİ GÜÇLER.....	105
5.1. Yeni Üretim araçları	107
5.1.1. Endüstriyel Robotlar	107
5.1.2. Servis veya Hizmet Robotları	113
5.1.3. Yazılım	116
5.1.4. İnternet	117
5.2. Geleceğe Doğru Yeni Emek	118
5.2.1. Yeni Emegin Fraksiyonları	122
5.2.1.1. Entelektüel emek	124
5.2.1.2. Klasik işçi sınıfı	127
5.2.1.3. Dışlanmışlar	128
5.2.2. İşçi Hakkında Yeni Değerlendirmeler.....	128
5.3. Üretici Güçlerdeki Değişimin Etkileri	129
5.3.1. İşsizlik.....	131
5.3.2. Silahlı Çatışmalar.....	135
5.3.3. Aile, Kurumlar ve Devlet Yapılarında Değişim.....	141
5.3.4. Çevre Duyarlılığı	146
5.3.5. Dışlanmış Emek ve Çöken Kentler.....	149
5.3.6. Entellektüel Emek ve Kırsal Kesime Yöneliş.....	153
5.3.7. Tarımın Endüstrileşmesi ve Gıda Güvenliği.....	154

	Sayfa
6. SONUÇ	163
KAYNAKLAR.....	169
ÖZGEÇMİŞ	173

1. GİRİŞ

1960 lerin ikinci yarısından başlayarak, dünyanın birçok ülkesinde benimsenen, neo-liberal ekonomik politikaları, klasik iktisadın güncellenmesi şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Keynesyen modelin, eksik istihdamda denge, devletin ekonomiye müdahalesi tezlerinin, artık nefes alan dünya ekonomilerinde, büyümeye engel olduğu, devlete ait işletmelerin devlete yük olduğu nedenleri ile, özelleştirme politikalarının etkin olup benimsendiği süreç 1980 lerde doruk noktasına ulaşmıştı. Bu politikalar, kamu elinde bulunan işletmelerde üretici güç emeğin etkisini kırmak, özel işletmelere örnek olan kamu emekçilerinin örgütlü etkisini yok etmek aynı zamanda verimi düşmüş emeği, bu işletmeleri özelleştirerek tasfiye etmeyi hedefliyordu.

Kamu işletmelerinde emek veriminin düşmesi, işletmeleri yenilik yapmaya yöneltmiyordu, çünkü kamu sektöründe istihdam, öncelikli bir amaçtı. Ama tüm dünyada üretim araçlarındaki gelişme, verimi düşük emeği tasfiye etme sürecine girmişti. Ekonomik büyüme istekleri, artan nüfus, iletişim, bilişim alanındaki değişim ve gelişimler, genel olarak yerleşik ekonomik ilişkileri de değiştirmeye başlamıştı. Bu ortam neo-liberal politikaların uygulanmasını kolaylaştırdı. Kapitalizm, Sovyetlerin dağılma sürecinin boşluğunda, ekonomik politikalarını gerçekleştireceği uygun bir ortam bulmuştu.

Sovyetlerin dağılması, özelleştirme, emek ürünü robotik sistemlerin açığa çıkardığı işgücü, emek kesiminin toplumsal ekonomik baskı gücünü ortadan kaldırdı. Bu durum kapitalizmin, sınır tanımayan kaynak kullanımı ve sınırsız üretim yapmasının önünü açtı.

Özelleştirme, bir yanı ile emeğin örgütlü gücünü ortadan kaldırıyordu öbür yanı ile de kamunun elinde bulunan önemli sektörleri kamunun elinden alıyordu. Neo-liberal politikaların etkisine giren dünyanın birçok ülkesinde, budönem kamuya ait işletmelerin meta olarak değerlendirildiği bir dönem oldu. Bu süreç, işsizliğe neden olduğu kadar ekonomik faaliyette, düzenleyici, kâr amacı gütmeyen insan için üretim yapan işletmeleri ortadan kaldırarak, sosyal devlet düşüncesinin maddi temelini de yok etti. Bu politikalarla, üretimde yüksek teknoloji, sınırsız kaynak kullanımı

yaygınlaştı. Verimi artan emek, büyük bir işgücünü açığa çıkararak yaygın işsizliğe ve son 40 yılda çeşitli krizlerin yaşanmasına neden oldu.

Meta üretimi, hammadde ve üretici güçlerle (emek ve üretim araçları) yapılmaktadır. Başka bir açıdan meta üretimini, (hammaddenin de, hammadde olmasında, üretici güçlerin maden cevherini ya da tomruğu işlemesini unutmadan) hammaddenin üretici güçlerce, işlenerek, üretken sermayeye dönüştürmek işlemi olarak tanımlayabiliriz. Yada; hammaddeyi sabit kabul ettiğimizde, emeğin verimlilik ve teknolojik üstünlük ile birlikte değişim değerine sahip metayı elde etme süreci, üretim olarak tanımlanabilir. Üretimde emeğin rolü, sadece üretimi gerçekleştirmek için kullanılan emek miktarı değildir. Emek aynı zamanda üretim sürecinde verimliliği, birikmiş emek ile uyumluluğu sonucu, üretimi yönlendirici bir rol oynar. Başka bir deyişle emeğin, üretim araçları ile birlikte hammaddeyi işleyerek üretim yapma süreci, emek ve üretici güçler arasında bir uyumu gerektirir. Bu uyum emeğin, üretimde kullanılan diğer araç ve gerecin teknik ve teknolojisi arasındaki uyumdur. Bu uyum ya da denge belirli bir zaman diliminde, üretim araçları mülkiyetine göre bir üretim tarzını tanımlar. Köleci toplumda, toprak, köle ve kölenin kullandığı basit araç gereçler üretici güçleri oluştururken, feodal toplumda; daha gelişmiş üretim araç ve gereçleri, toprak ve serf, kapitalist toplumda ise; emek ve gelişmiş makinalar, bant sistemleri olarak karşımıza çıkan üretim araçları, üretici güçleri oluşturmaktadır. Üretim sürecinde, üretici güçler arasındaki uyumun bozulması, başat üretim araçları mülkiyetini değiştirecek şiddette olduğunda üretim tarzının değişmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Bu çalışmanın, amacı, üretici güçlerin geçirdiği tarihsel süreçlerden yararlanarak, kapitalizmin günümüzde geldiği aşamadaki üretici güçleri, emeğin yeni yapısını, üretim araçları mülkiyetindeki değişmeyi tanımlamayı amaçlamaktadır. Bilindiği gibi kapitalizmin meta üretimi ile kârı arttırma isteği, emek sömürüsüne bağlıdır. Emeğin örgütlü mücadelesi kârın ençoklaşmasına engel olmaya başladığında, yani emek verimi düştüğünde, kapitalistin rekabet edebilme zorunluluğu, daha çok üretim, daha hızlı ve daha standart ürün üretme isteği sonucu üretim araçlarında teknolojik gelişme ihtiyacını ortaya çıkarır. Üretim araçları daha ileri teknoloji ürünü olunca emek verimi artar, emek veriminin artması, kısa dönemde işsizliğe neden olur. Emeğin sömürüye karşı çıkışı, ya da üretimden daha fazla pay istemesi, üretim

araçları mülkiyetini elde tutanlara karşı bir mücadeledir. Bu mücadele, belirli bir şiddete eriştiğinde bir kırılma meydana gelir ve üretici güçlerin bileşimi ve ilişkisi değişirken aynı zamanda bir üretim tarzı değişimine de neden olur. Bu değişim, aslında üretim araçları mülkiyetindeki değişimdir.

Geçmişten günümüze, bir üretim tarzından diğerine geçişte, geçiş öncesi ve geçiş süreçlerinde benzer ekonomik ve toplumsal sorunlar yaşanmıştır. Benzer ekonomik ve toplumsal sorunların günümüzde de yaşanıyor olduğuna bakarak, üretim tarzında bir değişimin eşiğinde ya da içinde bulunduğu düşünülebilir. Üretim tarzı değişimlerinde yaşananların yanında; günümüzde; ayrıca sınırsız üretimin doğal kaynakları yok ettiği, doğanın ciddi şekilde kirlendiği ve yeni üretim araçları ile yeni emeğin durumu, değişim ve dönüşüm içinde olduğunu daha da belirgin hale getirmektedir. Bu çerçevede marksist tarih tezinden yararlanarak, üretim tarzlarındaki değişimleri, üretici güçlerin durumunu değerlendirerek içinde bulunduğumuz durum, tanımlanmaya çalışılmaktadır.

Tezin İkinci bölümü, kapitalizm öncesi üretici güçlerin ne olduğu ve aralarındaki ilişkinin nasıl işlediğinin incelenmesine ayrılmıştır. Köleci ve Feodal Üretim tarzlarında üretici güçler ve kapitalizme geçiş tartışmaları bu bölümde değerlendirilecek, üretim tarzı geçişlerinde yaşanan sorunlar ortaya konularak, günümüzü değerlendirmek için tarihsel bilgiler toplanmaya çalışılacaktır.

Üçüncü bölümde kapitalist üretim tarzı, marksist açıdan incelenerek, kapitalist sistemin, üretici güçleri, üretim araçları ve emek tartışılacaktır. Dördüncü bölümde, kapitalizmin günümüze kadar devam eden süreci ile bir yol ayrımı sosyalist üretim tarzında, üretici güçler değerlendirilecektir. Yeni üretici güçler başlıklı beşinci bölümde, yeni emek ve maddi olmayan meta üretimi konusunda yapılan tartışmalardan yararlanılarak, yeni emek ve yeni başat üretim araçları değerlendirilecektir. Bu değerlendirme sonucu üretici güçlerdeki değişimin neden olduğu sorunlar ortaya konarak, üretim aracı mülkiyetinde değişimin ipuçları açığa çıkarılacaktır. Beşinci bölümü, çalışmanın toplu bir değerlendirmesinin yapıldığı sonuç bölümü izleyecek.

2. KAPİTALİZM ÖNCESİ ÜRETİCİ GÜÇLER

Üretim, insan ihtiyaçlarını karşılamak için; emeğin üretim araçları ile ve o güne kadar edinilen bilgi birikimi sınırlarında yapılan etkinliktir. Bu etkinlik; emek, üretim araç-gereçleri ve bilgibirikimi olmadan gerçekleştirilemez. Bu üç güç tarihsel süreç içinde değişik biçim ve düzeylerde üretim süreçlerinin vazgeçilmez unsurları olmuştur. Üretim süreçlerinde, üretim araçları mülkiyetine göre bir üretimşekli (tarzı) oluşur. Her üretim tarzının kendi yapılanmasına göre oluşan üretim araçları mülkiyeti, aynı zamanda tüm ilişkileri ve kuralları bu mülkiyet anlayışına göre biçimlendirir. Başka bir anlatımla, üretim tarzı; üretim araçları mülkiyeti, üretici güçlerin yapısı, bu güçlerin ürettiği metanın; dağıtım, bölüşüm ve tüketimi ile, bu sürecin aksaksız işlemlerini sağlayan, ahlaki, estetik değerlerle bu değerlerin korunması için zor kullanımı da dahil, hukuki kuralları da içeren bir bütünü tanımlamaktadır.

Bu dinamik süreç, insansıların ortaya çıkışından günümüze kadar, üretim aracı mülkiyeti ile emeğin hâsıladan aldığı paya göre oluşan, üretim şekilleri, başka bir deyişle toplumsal örgütlenme biçimleri olarak devam ediyor.

İnsanlık tarihi, hayvanlardan belirgin farklılıkla, yedi milyon yıl önce başladı. Bu insansı canlılar, doğadan topladıkları yiyeceklerle beslendiler, başparmakları geliştirdi, ayağa kalkıp, iki ayak üstünde yürümeye başladılar. Böylece hem ağaçların üst dallarındaki yiyeceklere ulaşabiliyor hem de, ufukları genişlediği için, yırtıcı hayvanlar henüz uzakta iken görebiliyorlardı. Ses çıkarıp konuşmaya, başladılar. Her tür iklim koşulunda yaşayabildiler ve yiyecek konusunda seçici olmadıkları için “besin zincirinde yukarı zıplamayı”¹ gerçekleştirdiler. Alet tasarlama, yapabilme ve kullanma yeteneklerini geliştirdiler. Homosapiensler, “gezegenimiz üzerindeki ömürlerinin %98’ini toplayıcı-vahşet dönemi olarak yaşayarak”² bu güne ulaşan insanlığın ilk ataları oldu.

Üretimi arttırma isteği, doğa ile mücadelede karşılaşılan zorluklar, emeği üretken hale getirmek için aletlerin hayal edilip üretilmesine neden olur. Başka bir deyişle, “İnsanın bir aracı yapabilmesi için, ilk önce o aracı hangi amaçla kullanacağı

¹Harari,Y.N, (2015) *Sapiens*,Çev.ErtuğrulGenç, Kolektif Kitap,.24

²Childe,V.G.(2009),*Tarihte Neler Oldu?*, Çev :Alâeddin Şenel - Mete Tunçay, Kırmızı Yay. İstanbul, .36

bilincine ulaşmasını³ gerektirir. Üretim araçları üretimi geliştikçe, bu bilinç de daha üst düzeylere ulaşır. Her yeni üretim aracı aynı zamanda birikmiş emektir, ayrıca bir sonraki aletin yapımında kullanılacakbilginin de birikimidir. Üretim aracı “ yitirebileceğibir değeri olmasaydı, yani kendisi birinsanemeği ürünü olmasaydı, ürüne değer aktaramazdı.”⁴Örneğin petrol, kuyu açılarak keşfedilip, çıkarılmadan, ormandaki ağaç, emek verilip işlenip kereste olmadan üretim aracı olamazlardı. Üretim araçları emeğin biriktirdiği bilgi ve üretkenlikle çoğaldı. Bu aynı zamanda konuşan, alet tasarlayıp yapan insanın, üretimde daha sonra işbölümüne dönüşecek ilişkilerinin başlangıcı da oldu. “Dolayısıyla, saptadığımız bu üç temel özellik (araç kullanma, konuşmaveişbirliğinde bulunma) gerçekte tek bir sürecin, yani üretim sürecinin birer parçasıdır. Bu süreç yalnızca insana özgüdür ve örgütlenmebirimi de toplumdur.”⁵Küçük topluluklar halinde yaşayan ilkel kabilelerde mülkiyet olmadığından, birlikte yapılan üretim, kabile içinde ortak tüketimi karşılıyordu. Bitişik kabilelerle yapılan küçük çaplı takasın ekonomik hiçbir değeri yoktu. Her şey yaşanan dönemin ölçülerinde çok hızlı, ama günümüz ölçüleri ile değerlendirildiğinde çok yavaş, değişip gelişiordu.

Kabile yaşam sürecinde sihircilerin görülmeye başlaması; kabilenin, üretime katılmadan, üretimden pay alan sihirci için, istikrarlı olmasa bile bir artı ürün oluşturduğu anlamına gelir. Bu insanlığın oluşturduğu belki ilk artık üründür. Sihircinin, avın iyi gitmesi ya da bir felaketin önlenmesi, hastalığa ya da doğuma katkı vermesi ile etkili bir konuma geldiği anlaşılmaktadır. Burada önemli olan kabilenin hem sihirciyi beslemesi hem de komşu kabilelerle takas yapabilecek sınırlı da olsa bir artık yaratabilmiş olmasıdır.

Evcilleştirilen hayvanlar için bahçe tarımı, bu tarımın tarla tarımına dönüşerek yerleşik barışçı tarım toplumu ile, otlak arayan göçebe saldırgan çoban toplumlarının oluşması ilk toplumsal determinasyon oldu. Oluşan bu iki farklı toplum, önceleri ürün takası ile ekonomik faaliyet geliştirirken daha sonra, yerleşik tarım toplumlarına karşı, çoban toplumlarının saldırganlığına dönüştü. Çoban toplumlar, yerleşik tarım toplumlarının üretimini ya talan etmek ya da bu topluma çöreklenerek, sömürüye dayanan bir ekonomik faaliyet mekanizması oluşturdular. Çöreklenme giderek

³Thompson,G.(1991) , *İnsanın Özü*, (çev.CelalÜster),Payel Yay.22, 23

⁴Marx, K.(Nisan 2011)*Kapital*,Cilt: 1 (Çev.M.Selik – N. Satılğan) Yordam Kitap.,205

⁵Thompson .G. (1991) *İnsanın Özü*, (çev celal üster) ,payel Yay.35.

yaygınlaştı. Üretimin; üretenler, çalışmayanlar, yöneticiler, din adamına dönüşen sihirci ve başka çoban toplumların saldırısına karşı koyacak savaşçıyı da beslemek için, bir artık sağlayacak düzeyde gerçekleşmesi zorunluluğu doğdu. Bunun için, alet geliştirme, baskı ile emeğin verimini arttırma ve yeni toprak elde etme çabaları yoğunlaştı. Bu ilkel dönemin sonunda, belirli coğrafyalarda toplumsal yapı bu ikelliği uzun bir süre sürdürerek feodaliteye ulaştı, başka bir yerde de köleciler toplumdur oldu, tanımı, rolü ve işleyişi de net olarak ortaya çıktı. Köleciler toplumdur ile üretici güçlerin üretimdeki ilkel dönemi Morgan'ın, Eski, Orta ve Son Yabanıllık, Eski Orta ve Son Barbarlık Dönemleri olarak bölümlenmesine karşın, Marx'ın bu dönemi ilkel komünal toplumdur olarak tanımladığı bilinmektedir.

Marksist tarih tezi, bu dönemi ilkel komünal toplumdur olarak tanımladıktan sonra, üretim tarzına göre ilkel toplumdur sonra toplumsal gelişim aşamalarını Köleciler, Feodal, Kapitalist ve Sosyalist-Komünist toplumdur olarak kabul etmektedir. İlkel toplumdur hakkında yukarıda yapılan değerlendirmelerden sonra, Marksist tarih tezi ışığında üretici güçleri değerlendirmeye köleciler toplumdur devamedebiliriz.

2.1. Köleciler toplumdur Üretici Güçler

Tarım alanları, tarımın gelişmeye başladığı dönemde istenildiği kadar genişletilebiliyor, yeni tarım alanları açılabilirdi. Tarımsal üretimin çeşitlenmesi, tarımsal ürünlerin giderek daha fazla değişime konu olması, saklama ve stoklama olanakları, hem yeni tarımsal alanların açılmasına hem de yeni emek ihtiyacına neden olmuştu. Köleciler devletin, ele geçirdiği topraklarda, ya da yeni açılan tarım alanlarında, toprağı işleyecek emek ihtiyacı, çatışmalarda esir alınan insanların köle olarak çalıştırılması ile karşılandı. Köleciler devletler 1.yy da ortaya çıktı. Dünyanın her tarafında köle, üretim aracı ve ticarete konu mal olarak görüldü. Artık çatışmalarda insanları öldürmek yerine esir alıp çalıştırmak, emek ihtiyacının karşılaması açısından tercih edilir olmuştu. Bu beraberinde köle ticaretinin de yaygınlaşıp kurumsallaşması sonucunu doğurdu. Başka bir deyişle, insan ve onun emeğı metalaşarak değişime konu ediliyordu. Köleciler üretim tarzı ile, emeğın toprakla birlikte, vazgeçilmez ve belirleyici bir üretici güç olduğu ortaya çıktı. Köleciler devletler, köle emeğının kullanılmasına dayanan yeni üretim tarzının üst yapı kurumu olarak biçimlendiler. Çalışanları koruyan ve yönlendiren, aynı zamanda çalışmayı organize eden yapılanma, köleciler devletle yaşama geçti. ‘‘emekçilerin

gereksinimleri pek küçük olduğu, onların gereksinimlerine oranla daha fazla çalışmalarını sağlamak için bulunan yöntem, köleliği bilinçli olarak hazırladı.⁶ Soy örgütlenmesine dayalı yönetim, biçim değiştirdi, yeni ‘yönetimin başta gelen görevi; mülkiyeti korumak, yeni mal varlıkları kazanılmasına bekçilik etmek; ayrıca, yakınve uzakkabilelerin ve uluslarınüzzerinde egemenlik kurmak olmuştur. Kurumlardaki bu büyük değişim, soy toplumu yerine siyasal topluma geçişsağlamıştır.’⁷ Bu devletlerin korudukları mülkiyet, iki başatüretici güç, emeği için köle ve toprak mülkiyeti olmuştur. Köle ve emek, üretimden aldığı, asgari yaşam düzeyinde bir payla köleci üretim biçiminin en önemli üretici gücüdür. Geliştirilen bütün düzenlemeler de doğal olarak, bu üretim tarzının dayandığı mülkiyetikorumaya dönük kurallardır. Köleci toplum, üç ana merkezde üretim ilişkilerini düzenleyen üst yapı kurumları oluşturmuştur. Bu merkezler, başka köleci toplumlardan, toprak verimi, köle sayısı ve üretim artışının yüksekliği nedenleri ile daha köklü üst yapı kurumları oluşturmuş merkezlerdir. Bunlar, Mezopotamya, Antik Yunan ve Roma köleci toplumlarıdır.

Devlet yöneticilerinin belirledikleri kurallar dışında, köle üzerine, bilim adamları ve filozofların da düşüncelerini, üretim şekline uygun bir anlayışla geliştirdiklerini görmekteyiz. Köle sayısının 80.000 civarında olduğu Antik Yunan’da Aristoteles, ‘o kimsenin mülkiyeti (malvarlığı) ise, köleleri de içinde olmak üzere, bu gibi araçların bir toplamıdır; köle ise, başka herhangi bir uşak gibi canlı bir yaratık olduğu için, birçok araçlar değerinde bir araçtır.’⁸ diyordu. Bu durum tüm acımasızlığına karşın emeğin en önemli üretici güç olmasının ilk sistematik biçimlenişidir. İnsanlık farkında olmadan iki ana üretici gücü, daha çok üretmek için emek ve toprağı bir araya getirmişti. Bütün üretim bu iki üretici gücün arttırılmasına bağlı bir anlayışa dayandırılıyordu. Üretici gücün en önemli bileşeni emek, ilk kez kendi isteğı dışında, zorla, olabildiğı kadar az besinle beslenerek, insan olarak hiçbir hakkı olmadan, bir araç gibi kullanılmaya başlandı.

Köleci üretim tarzı başlamadan hemen önce, toplumda, köylüler, zanaatkârlar, din adamları, bilim ve sanat adamları ile yöneticiler, bir hiyerarşi oluşturmuşlardı. Bütün üretim, köylüler ve zanaatkârlar tarafından yapılıyor ve ürün bu hiyerarşi içinde

⁶Marx Karl., (2013) *Grundrisse* 2.cilt, (çev.Arif Gelen) , sol yay, 228

⁷Morgan, L.H. (1994) *Eski Toplum*, (çev.ÜnsalÖzkay), Payel Yay 77, 78

⁸ Aristoteles, (1975) *Politika* (çev Mete Tunçay), Remzi Kitabevi, 1

bölüşülüyor ve bir artık da elde ediliyordu. Bilindiği gibi, bir toplulukta toplam hâsıla, o toplulukta yaşayanları besledikten başka, üretim araç gereçlerinin yenilenmesini ve ayrıca gerekli bir stok yapılmasını da karşılamalıdır. Köleci toplumda da, köle emeği ve köleden farklı bir statüde olan üretici çiftçi emeği ile üretilen toplam ürün; köle, çiftçi, yönetici, din adamı ve zanaatkârı beslediği gibi, bir artık oluşmasını da sağlıyordu. Köle ve emeğinin hem meta olarak değişimi, hem üretimden aldığı payın yok denecek kadar az olması, başka bir deyişle verimi yüksek olduğu nedeni ile, üretimde büyük bir genişleme gerçekleşti. Bu artış, ticarettedyoğunlaşma sonucunu doğurdu. M.Ö. 3.yy'da, 'Fenike köleci site-devletleri, hemen hemen yalnız ticaretle uğraşıyorlardı. Fenikelilerin, Küçük Asya, Kıbrıs, Girit, Yunanistan ve aynı zamanda Batı Akdeniz ile ticarî ilişkileri vardı. Küçük Asya'dan gümüş ve kurşun, dahasonra, demir; Kıbrıs'tan bakır vb. ithal ediyorlardı.'⁹

Latifundia, köleci üretim tarzının Roma örneğidir. Diğer köleci toplumlarda, örneğin Çin'de alt yöneticiler ilkel topluluktan gelen alışkanlıklar sürdürüldüğü için, köle yoğunlukla devlete ait olmuştur. Roma'da, 'Tarım arazileri büyük toprak sahiplerinin ellerinde toplanıyor; Roma yayılcılığının eseri yüzbinlerce köle, latifundia denilen devasa tarım topraklarında ağır şartlarda çalıştırılıyordu. Küçük ölçekli tarıma dayalı aile ekonomisinin yerini, kısa sürede, büyük ölçekli tarıma dayalı köleci ekonomi almıştır.'¹⁰ Roma köleci toplumunda en önemli üretim birimi, devlete ait toprakları kiralarak, köle emeği ile üretimin yapıldığı Latifundialardır. Burada çalıştırılan köleler arasında farklılıklar olabiliyordu. Başka bir deyişle köle emeği de, çeşitli kategorilerden oluşuyordu. Birincisi ve yaygın olanı, Latifundialarda çalıştırılan en geniş kesimi oluşturan bölümdür. Diğer, komşu kabilelerden elde edilen ilk kölelerdir. Bunlar, 'Romalılarla akraba kavimlerdi. Hatta çoğu zaman köle, esirdüşmeden önce efendisiyle aynı geçim kaynağına ve eğitim düzeyine sahipti; kendi toplumunda belki de saygın bir kişi olarak görülmekteydi.'¹¹ Efendi ile köle arasında, kölenin önceki sosyal statüsü, bilgi ve donanım açısından efendiden farklı olmaması nedenleri ile köle efendi arasındaki ilişki başlangıçta daha yumuşak bir biçimde gelişmişti. Ayrıca bu köleler, yetenek ve birikimlerinden yararlanılarak, denizcilikte, ev işlerinde ve tarım üretiminin yönetilmesinde

⁹Zubritski, Mitropolski, Kerov, a.g.e. 2019, 74

¹⁰ Eren S.,(2017)Roma Hukukunda Köle Mülkiyetinin Sınırları,*MÜHF, Hukuk Araştırmaları Dergisi*Cilt 23, Sayı 3. S.317

¹¹ Eren, a.g.e. s. 288

kullanıldı. Roma’da bu ilk köle kaynağının akraba kavimlerden oluşu, Aristo’nun görüşlerinden farklı olarak kölelik, Romalı devlet adamı ve hukukçu Florentinus, dediği gibi, ‘köleliğin, birinin doğaya aykırı olarak bir başkasının hâkimiyetine tâbi kılındığı bir evrensel hukuk (iusgentium) kurumu olarak’¹² kabul edilmesine neden olmuştur. Efendisi adına, ticari faaliyette bulunma yetkisi verilmesi, aile evladı muamelesi görmesi gibi ilişkilerin örf ve adetlere göre biçimlenip denetlenmesi ile köleler arasında başka bir bölüm oluşmasına yol açmıştır. Bu anlayışla başlayan köle-efendi ilişkisi, bu bölümdeki kölelerle efendileri arasında gelişen ekonomik ilişkiler, hem bir sonraki feodal ilişkilerin başlangıcı olmuş hem de Romaekonomisinde önemli bir yeri olan aynı zamanda kapitalizmin temelini oluşturacak peculium denilen sermaye kurumunu oluşturmuştur. Bu kurum köle sahibinin, köleye bir miktar para ya da ekonomik değer olarak bir dükkan ya da atölyeveveya bir tarla ya da binavermesi şeklinde olabiliyordu. Efendiler aile babası olarak, bir kısım kölelerinyaratıcılığını, köle emeğini sömürmenin başka bir yolu olarak gördüler. Roma’da gelişen bu kurum ve buna bağlı ilişkiler, günümüze kadar uzanan yetkili şirket yöneticisi-patron ilişkisinin bir başlangıcı sayılabilir.

2.1.1. Köle Emeği ve Köleci Toplumun Sonu

Köleci toplumda, üretici güçler, toprak ve köle emeği, üretime katılım maliyetlerinin ihmal edileceği bir seviyede tarımsal üretimi gerçekleştirirler. Üretim sürecinde, karşılığını en düşük düzeyde alan köle emeği ile, sistematik emek sömürüsü ilk defa tarih sahnesindedir. Çalışmada zaman sınırı yoktur. Birim zamanda yapılan işin arttırılması için, baskı ve şiddetuygulanmaktadır. Emeğin bu kadar bol ve ucuz oluşu, bir yanda diğer üretici güç olan toprağa talebi arttırırken, pazar için tarımsal üretimde toprak büyüklüğünü de, geçimlik aile işletmesitoprağından daha büyük ölçeklere taşımıştır. Küçük çiftçilerin savaşmak ve fetihler için, imparatorluk ordusunda uzak bölgelere gitmesi, bu çiftçilerin topraklarını kaybetmelerinin başlıca nedenidir. Aile çiftlik toprakları yok olup, belirli ellerde toplanırken, bir yanda pazar için ölçek üretim alanları oluşması sağlanmakta diğer yanda savaş ganimeti kölelerle, büyüyen tarım topraklarını işlemek mümkün olmaktadır. Pazar için üretim hacminin büyümesi, dağıtım ve değişimi gerçekleştirecek büyük bir tüccar sınıfın oluşmasını, kentlerin gelişmesini ve savaş araç gereçleri ile basit üretim araçları yapan

¹² Eren, a.g.y 2017, 285

zanaatkarların kentlerde organize olmalarını hızlandırmıştır. Üretici güçler dengesi, köle emeği yoğunluğuna göre toprak büyüklüğünü belirlemektedir. Başka bir deyişle, kölelerin çokluğu, köle emeğinden yararlanmak için, üretimin organizasyonunda doğal olarak gerekli toprak büyüklüğüne sahip olmayı gerektirmektedir. Bu ihtiyaç ele geçirilen ülkelerin toprakları, toprak üzerinde çalışanların köle alınması ve dışarıdan köle takviyesi ile giderilmiştir. Bu işleyişle; köleci toplumun gelişme aşamasında, tarımsal toplam hasıla, yöneticileri, orduyu, din ve sanat adamlarını, zanaatkarları, beslemenin dışında, imparatorluğun her yanında sanat yapıları yapılmasınakölelerin asgariyaşamını sağlamasına da yetiyordu. Tarımsal hasılaya, ayrıca ele geçirilen ülkelerin kaynakları da ilave edilmekte idi. Köle emeğine dayalı üretim, emeğin verimini arttırmayı zora dayalı bir yöntemle sağlamayı amaçladığından, doğal olarak, üretim araç ve gereçlerinin yenilenmesive geliştirilmesinin ihmal edilmesi sonucunu doğurmuştur. Üretici gücün, emek unsuru o kadar bol ve maliyeti o kadar düşüktür ki, ulaşım, ve ticaretin ihtiyaç duyduğu yenilik dışında, üretim araç gerecini geliştirmek için çaba gösterilmemiştir. Meyve toplayan kölelerin, meye yemelerini engellemek için ağızlarını kapatan kilitli maskeler, kölelerin kaçmalarını engellemek için zincirleme düzenekleri, emeğin verimini arttıran araçlar olarak görülebilir. Bu dönemde kullanılan emek, karşılığı ödenmemiş köle emeği, dolaylı olarak, savaşları, yani yeni toprak edinilmesini kamçulamış, savaş alet ve gereçlerinin gelişmesine neden olmuş, ama “insan emeğinden tasarruf sağlayacak makineleri kârlı araçlar olma durumundan çıkararak, bilimin gelişmesine engel olmaya devam etmiştir.”¹³ İlkel yöntemlerle sürdürülen tarım alanlarındakidenetim ve baskının artması, köle isyanlarının baş nedenidir. Kölenin çalışarak elde edeceği pay o kadar küçülmüştür ki, köle için yaşamak ya da ölmek arasındaki seçenek ortadan kalkmıştır. Bu tabloya karşın, Smith’in “boğazı tokluğuna gibi gelse de, kölelerin gördüğü işin, eninde sonunda, hepsinden pahalıya mal olduğunu, bütün yüzyılların ve milletlerin tecrübesi göstermektedir. Hiçbir mala sahip olmayan kimsenin, alabildiğine yiyip içip elden geldiğince az çalışmaktan başka çıkarı olamaz.”¹⁴ şeklindeki değerlendirmesi, temelinde özel mülkiyeti savunma amaçlı olsa bile, emek değer teorisinin ilk adımlarını atan birisi için boğaz tokluğu iyi ölçülemediği için, şanssız bir örnek olmuştur.

¹³Childe, a.g.e. 2009, 270

¹⁴Smith Adam, (2016) *Milletlerin Zenginliği*, (çev.Haldun Derin) ,İş Bankası yay..374

Üretici güçler arasındaki uyumun bozulmasının sonucu olarak; üretimin yetersizliği, köleci üretim tarzı içinde gelişmesi beklenen yeni üretici güç bileşimlerini oluşturdu. Bu durum daha önce latifundialar tarafından topraklarına el konulan ve büyük toprak sahiplerinin yanında yarıcılık yapmaya başlayan küçük toprak sahipleri ile yapılan anlaşmalara benzer yapıların yaygınlık kazanmasına neden olmuştur. Bu üretim tarzında kullanılan emek, üretici güç olarak emeğin daha sonraki üretim tarzlarında kullanımının ilk adımıdır. Toprak üzerinde ve köle üzerinde, yani iki üretici güç üzerinde mülkiyetin sürdürülmesi koşulu ile, toprak ve emek arasında yeni bir ilişki kurulmaya başlanmıştır. Bu yeni ilişkiler kölenin sosyal durumunu iyileştirmeye ve kişiliğini koruyan birtakım düzenlemeler yapmayı gerektirmiştir. Ulpianus, “efendilerin bireysel çıkarından değil, bir toplumsal sınıf olarak köleci büyük toprak sahiplerinin çıkarından söz etmektedir.”¹⁵ Bütün bu çabalarla, toprak sahiplerinin daha çok ürün elde etmenin yollarını aradıkları, dış saldırılarla imparatorluk ya da krallığa verdikleri vergilerden de bunaldıkları anlaşılıyor. İmparatorluk da artan saldırılar karşısında askeri güç olarak zayıflıyor. Köleci toplum düzeni; verim düşüklüğü nedeni ile, toplam hasılanın ihtiyaçları karşılayamayacak duruma gelmesi ile zayıflıyor, zayıflayan imparatorluklara dış saldırılar artıyor. Üretici güçler dengesi bozulunca, süregelen süreç kırılma noktasında Roma’da imparatorluğun yıkılması ile sonuçlanıyor. Marx’ın deyimi ile “Bir üretim şekli (tarzı), belli bir gelişme düzeyine ulaştığında, kendini yok edecek maddi araçları doğurur. O andan itibaren toplumun kucağında yeni güçler belirir ve yeni tutkular canlanır; ancak eski toplumsal düzen zincirlemektedir. Bu düzenin yok edilmesi gerekir ve yok edilir.”¹⁶ Bu yok oluş, ya da yeni üretim tarzını oluşturan üretici güçlerin niteliği ve bileşimi, hemen oluşmamaktadır. Bu değişim belli bir süreci kapsar. Batı Roma İmparatorluğunun yıkılışı tarihi her ne kadar köleci üretim tarzının bitiş tarihi ve feodal üretim tarzının başlangıcı olarak kabul edilse de, köleci üretim tarzı tamamen ortadan kalkmış olmadığı gibi, feodal üretim tarzı da bu tarihten önce köleci üretim şekli içinde kendini göstermeye başlamıştır. Başka bir deyişle, üretici güçlerden, emeğin verim artışını sağlayan değişim, ani bir değişim değildir, bu değişim bir süreç içinde oluşumunu tamamlayacaktır. Bu aynı zamanda, bir üretim şekline geçilirken eski üretim şeklinin de, yeni üretim şekli içinde sürdüğünü göstermesi bakımından

¹⁵ Eren. a.g.y 2017, 318

¹⁶ MarxKarl, (Nisan 2011) *Kapital: Ekonomi Politikin Eleştirisi* Cilt:1 (Çev. Selik-Satlıgan), Yordam Kitap, 728

önem taşımaktadır. Önemli olan başat üretim şeklinin etkin olması ve gelişimin bu yeni üretim şekli ile biçimleniyor olmasıdır. Köleci toplumdaki köle mülkiyeti, köleci toplumun engeli haline gelince, değişim başlayacak, toprağın ve toprak üstündekilerin toprakla birlikte, birisine ait olmak koşulu ile, çalışanlar artık köle değil serf olacak, hasılanın paylaşımında da, çalışanlar kendilerini yeniden üretecek bir miktar payı alabileceklerdir. Üretimde emek, köle emeği de olsa, baskı altında üretim yapmak zorunda da olsa, üretimin vazgeçilmez unsuru olarak, üretici güçlerin yeniden biçimlenmesinde belirleyici olmuştur. İlkel toplumdan, köleci üretim tarzını yaşamadan feodal topluma geçiş de mümkün olmakla birlikte, geçişin daha uzun bir zaman dilimini kapsadığı bilinmektedir. Tarihsel süreçte köleci topluma en önemli örnek oluşturan, Roma köleci toplumdur. Roma; köleci toplumun, üretici güçlerindeki değişim ve gelişiminin tüm boyutları ile yaşandığı, üretim ilişkilerinin ve bu ilişkilerin korunması ve uygulanması için geliştirdiği hukuk kuralları ile çok önemli bir toplumsal miras bırakmıştır. Tekrar etmekte yarar var, köleci toplumun yıkılışı; köle isyanlarından daha çok, emek verimindeki düşüşün neden olduğu, asgari geçimlik düzeyindeki payının bile, taşınamaz yük haline gelmesinin sonucudur. Emek üretimden çıkınca da yaşam durmuştur.

2.2. Feodal Toplum

Feodalitenin, biçimlenme dönemi ile ortaçağ dönemi bir kısım tarihçilere göre aynı anlamda kullanılmaktadır. Feodal üretim tarzı, köleci toplumlar içinde, gelişip serpilerek yeni bir üretim tarzı olarak şekillendi. O nedenle, bu bölümde, feodaliteye geçişi daha iyi ortaya koymak için köleci toplum yapısına dönüşler olabilecektir.

2.2.1. Feodaliteye Geçiş

Yukarıda belirtildiği gibi, feodaliteye geçiş sırasında, mutlaka köleci toplumdan geçmek gerekmediği gibi, köleci toplumdan feodaliteye geçişin de değişik aşama ve farklılıkları olmuştur. “Öyle görünüyor ki, zaman ve mekan bakımından birbirlerinden bu kadar ayrılan toplumlar, feodal adını bir varsayım olarak Batı Feodalitesine benzediği için dile getirmektedirler. Bir tip örnek olarak Batı Feodalitesi, engin bir başvuru sisteminin tam ortasında yer almaktadır.”¹⁷ Bu nedenle bu bölümde klasik örnek oluşturması bakımından, üretici güçlerdeki değişim, gelişim ve ilişkiler, Batı Toplumundan yola çıkılarak değerlendirilecektir.

¹⁷BlochMarc, (2019) *Feodal Toplum*, (çev.M.A.Kılıçbay), Doğu Batı yay..640

Avrupa’da feodalitenin 5.yy’da başladığı ve 11.yy’a kadar sürdüğü kabul edilir. Herhangi bir üreti tarzının başlangıcı ile olgunlaşmasının, ya da yıkılma sürecinin uzun bir dönemi kapsadığı gözden uzak tutulmamalıdır. Kalıntılarına dünyanın belirli coğrafyalarında günümüzde de rastlanıyor olması, bir yanılgıya neden olmamalıdır. Bir toplumda ya da dünyamızda başat üretim biçimi, o döneme adını vermesi açısından bir ölçü kabul edilmektedir. Başka bir deyişle başat üretim araçları mülkiyeti, üretim biçiminin adını belirlemektedir. Feodalitede ikinci dönem, ‘Avrupa’da, 11. yüzyıldan 15. yüzyıla değin sürer; Asya ve Kuzey Afrika’da ise, 9. yüzyıldan 15. yüzyıla uzanır. Feodalitenin üçüncü dönemi, kapitalistilişkilerin ortaya çıkışı ile kendini gösterir. Avrupa’daki bu dönem, 15. yüzyıldan, 17. yüzyıla değin uzanmıştır.’¹⁸ Feodal ilişkiler köleci toplum içinde yeşerdi. Köleci topluma en saf örnek oluşturan, Roma İmparatorluğunda, üretici güçler köle emeği ve topraktı. Köle sahiplerinin giderlerindeki artış, önce latifundialarda çalışan kölelerin, tarımda çalışmadıkları zamanlarda, beslenmelerinden kurtulmak için, belirli miktarda toprağın köleye kullanımı ve geçimini sağlaması için verilmesine neden oldu. Bu uygulama, köle sahibini; kölenin tarımsal üretimde çalışmadığı dönemde, kölenin beslenme gideri yükümlülüğünden kurtarıyordu. Köleci toplumda, feodal ilişkinin ilk ilkel şekli, böylece köleci toplum içinde filizlendi. Köleci topluma ikinci tehdit, yeni toprak ele geçirmenin sonuna gelinmiş olması ve nihayet üçüncü olarak, üretim araç gereçlerinde önemli bir gelişmenin olmayışı başka bir deyişle emek veriminin arttırılamayışı olarak karşımıza çıkıyor. Bu iç çözülmeye ilave olarak, köleci toplumun çözülmesinde ya da feodal toplumun doğmasında dış saldırılar da önemli bir etkidir. Dış kuşatma ve tehditler büyümüştür. Bloch, ”Bu kuşatma ve işgal aynı anda Avrupa’nın üç tarafında birden ortaya çıkmaktaydı, Güneyde Arap veya Araplaşmış mümin Müslümanlar, doğudan Macarlar ve kuzeyden İskandinavları”¹⁹ işaret ederek belirleyici değişimde dış saldırıların etkisini vurgulamaktadır. A. Şenel ise Roma toplumu ile barbar Cermenlerin birlikte bu geçişe katkı verdiklerini belirterek ‘köleci toplumdan feodal topluma geçişi sağlayan öğeler, hem Roma toplumunda, hem Cermen topluluklarında, hem de bu iki toplumun etkileşiminde aranmalıdır’²⁰ değerlendirmesini yapmaktadır. Bu çözülmeye, üretici güçlerdeki yetersizliğin, yani emeğin verimsiz hale gelmesinin temel belirleyici olduğu açıktır.

¹⁸Zubritski, Mitropolski, Kerov, a.g.e, 2019, 140-141

¹⁹Bloch,(2019) a.g.e.30-31

²⁰Şenel,A.(1995) *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat yay. 20

Çözölme sürecinde, zayıflayan imparatorluğun barbarların iştahını kabartması sonucu, Cermen saldırıları da çözölmeyi hızlandırmıştır. Kölenin sorumluluğundan kaçmaya çalışan köle sahibininlatifundialardaki köleye toprak tahsisi ile kırsal alana yönelişi arttırması ileserfleşmesinin yolunu açarak, verimi düşmüş köle emeğini verimli hale getirme isteği köleci toplumda çözölmenin adımlarıdır. Çünkü köleemeği ile elde edilen tarımsal hasıla, kölenin geçimlik giderini karşılamayacağı sınıra gelmiştir. Yani toplam hasıla, çalışanların dışında, din adamları, yöneticiler, askerler ve bilim ve sanat adamlarını besleyemeyecek durumdadır. Üretici güç olan toprak miktarı arttırılamayınca, diğer üretici güç emeğin verimli kullanımı için üretimin düzenlenmesi zorunlu hale gelmiştir.

2.2.2. Feodal Toplumun Örgütlenişi

Latifundiadan Malikaneye, Köleci toplumun temel ekonomisi, devlet tarafından kiralanmış latifundialarda köle emeği ile tarımsal üretime dayanıyordu. Devletten kiralananan butopraklar, alt kiracı olarak colonlara kiralanabiliyor, colonlar hem toprak kiracısı hem de kölelerlebirlikte üretim yapan bir kesimi temsil ediyordu. Colonluk, köleci toplumda, büyük toprak sahiplerinin emek giderlerinden kurtulmak için buldukları bir yöntemdi, önceleri terk edemedikleri bu yurtluklarda, daha sonra, nüfus artışı nedeni ile açığa çıkan emeğin kentlere gitmesine izin verildi, böylece kentlerde gelişen ticaretin ve zanaatın da emek ihtiyacı karşılanmış oluyordu. İlerleyen dönemde, fetihlerin azalması nedeni ile yeni toprak elde edilememesi, vergilerin arttırılmasına bu da toprak kiralayan, colonların daha yoğun olarak kentlere göçüne neden oldu. Bu bir yanda tarımsal üretimi geriletirken, diğer yanda ticari faaliyetlerin azaldığı kentlerde, nüfus yoğunlaşmasına neden oldu. Colonların kentlere göçünü durdurmak ve Latifundiaların bu vergileri karşılamak için daha çok üretim yapmaları gereği, daha önce colonların yurtluğu terk etmelerine gösterilen hoşgörüyü ortadan kaldırdı. Kolon göçüne engel olmak için, Roma İmparatorları, topraktan ayrılmaları engellemek için önlemler almak, emirnameler çıkarmak zorunda kalmışlardır. İmparator Valentinianus'un kiracıları toprağa bağlamak için “Biz kolonları doğumlarının ve durumlarının kendilerini bağımlı kıldığı toprağı terk etmekte serbest görmeyiz, eğer terk ederlerse geri getirilsinler, fakat zincirlenerek ve cezalandırılmış olarak.”²¹Şeklindeki buyruğu, kolonların serf olarak görüldüğünün

²¹ Şenel, a.g.e.1995, 209

kanıtıdır. Toprak sahipleri, tarımsal faaliyet dönemi dışında kalan mevsimlerde köleyi; besleme yükümlülüğünden kurtulmak için, serbest bırakıyorlardı. Kölecitoplumda tohumları atılan bu ilişki feodal toplumda kölenin serf'e dönüşmesinin ilk adımları oldu. Köleliğin çözülmesi ile, daha önce alışverişe konu olan malları kendileri, 'yaparak, gereksinimlerini gidermeye başladılar. Böylece gittikçe artan oranda kendilerine yeterli ekonomik birimler haline geldiler. Roma "latifundia"sı içinde yapılmayan demircilik, marangozluk çömlekçilik gibi işler, ortaçağ malikânelerinde yapılmaya başlandı."²²Böylece malikanelerin en önemli ekonomik birim olmasının yolu açıldı. Köleciler toplumun çözülmesini; Roma köle toplumundan hareketle, Roma topraklarını önce yağmalayarak sonra işgal eden, Cermen kabileler 'toprağa askerliklerini ve yağmacılıklarını bırakmamış, yağmayı kurumlaştırarak tarımla uğraşan yerli halkları serfleştirip, onların üzerine egemen bir askeri aristokrasi olarak çöreklenmişlerdir. Sanırız feodal düzeni belirleyen etmen de bu olmuştur."²³ Büyük toprakların kiralanarak, oluşturulmuş latifundialar, kendilerine yeterli malikanelere dönüşürken, bu toprakların alt kiracıları colon'lar ile köleler serf haline geldiler. Roma köleciler toplumunda oluşmuş, bağımlılık anlayışı da, bu yeni düzende köle ve colonların serflikli kabilenmelerini, kolaylaştırmıştır

Serf ve Köylüler: Serf, feodal toplumda, soylu efendileri feodal beylerin toprağında, senyörün araçları ile üretim yapan, yıllık geçim ihtiyaçları dışındaki ürünü efendilerine rant olarak ödeyen ve gerektiğinde efendisi için angarya işler de gören kesimi ifade eder. Köylüler, ya toprakları senyör tarafından el konulan, ya da senyörün kendine ait topraklardan bir kısmını vererek, ürünün bir kısmını aldığı ve senyör hesabına belirli işleri gören kişilerden oluşuyordu. Feodal toplumun üretici güçlerinde, bu iki kesim emeği temsil etmektedir.

Soylular: Feodal toplumda soylular, üretici güçlerin önemli üretim aracı toprak mülkiyetini elinde bulunduran ve bu toprağı, kraldan şövalyeye kadar oluşmuş hiyerarşide, temlik edebilen kesimi oluşturuyordu. Böylece bu hiyerarşi 'en tepede kraldan en alttaki şövalyeye dek uzanan bir zincir boyunca aynı toprak parçasının birkaç kez temlik edilmesiyle zincirin halkaları arasında, feodalizm için ayırt edici önemde olan bir haklar ve yükümlülükler ağını oluşturarak toprak rantına el koyan

²²Şenel, a.g.e.1995, 210

²³Şenel, a.g.e.1995, 212

kesimi ifade etmektedir'²⁴ Bu hiyerarşi kraldan başlıyor, kral bir kısım toprağını fief sözleşmesi ile vassallara onlar da gene fief sözleşmesi ile feodal beylere temlik ediyorlar. Bu hiyerarşide zaman içinde başka katmanlar oluşabilmiştir. Bu katmanlar arasındaki birlik, 'yönetene tek yönlü ve mutlak bir bağlılığın söz konusu olmadığı bir birliktir. Bununla birlikte, feodal sözleşmenin bir sığınma ve korumasözleşmesi olduğu açık bir gerçektir. "Sözleşmenin tarafları, bu nedenle birbirlerine eşit statüde değildirler. Taraflardan birinin üstün olduğu hiyerarşik bir ilişki söz konusudur.'²⁵

Toprağın, en önemli üretici güç olduğu, toprak mülkiyetine bağlılıkla, soya bağlılık, feodal toplum düzeninde bir sentez oluşturmuştur. Bu sentez daha çok üretim ve yeni tekniklerin uygulanması için, köleciler topluma göre daha özgür bir emeğin, ama emeğin bağlılık ve biat etmeyi sanki özgür iradesi ile sürdürdüğü varsayılan, bir durumdur. Başka bir anlatımla yerleşik tarım toplumu ile çoban toplumlarının, toprağa bağlılıkla kan bağı esasına göre örgütlenmesinin yeni biçimlenişidir. Toprak feodalitede belirleyici bir üretim aracıdır. Toprak mülkiyeti hem zenginliktir hem de diğer bütün zenginliklere sahip olabilmenin aracıdır. "Düklerinin kendilerine armağan ettiği mücevherat, silahlar ve atları reddeden Norman Senyörleri, biz geçimlik toprak istiyoruz diyorlar ve kendi aralarında konuşurken de şunu ekliyorlardı, Toprak alınca, onun sayesinde birçok şövalye beslememiz mümkün olur ve böylece dük bu toprakları bizden alamaz. "26dedikleri anlayışla, feodal "lord", "vassal" ve toprağa bağlı (serf) köylüleriyle, feodalizm ortaya çıkmıştır.

Feodalizmin gelişip olgunlaşarak, bir toplum düzeni ve ekonomik düzen olabilmesi için, Batı Romanın yıkılışından, 14.yy yıla kadar bir süreç yaşanması gerekmiştir. Bu düzenin, ana ekonomik birimi manor (malikane) olarak karşımıza çıkıyor. Senyöre ait topraklar (rezerv), serfler tarafından işleniyor ve ayrıca, serfler senyörün belirlediği angarya işleri yapmaya zorunlu tutuluyordu. Feodalite, yerel bir otorite/merkez, "manor" çevresinde bir örgütlenmedir. Bu örgütlenme doğal olarak, koruyan korunan anlayışının egemen olduğu ve aynı zamanda kendine yeterli bir birim olmaktadır. Köleciler toplumu ya da barbarlık döneminin verimi düşük emeği şimdi yeniden örgütlenmiştir. S erf, hiyerarşinin en altında tarımsal üretimi yapan, köleye göre daha üretken bir emeği temsil etmekte, toprak da en önemli üretim aracı

²⁴Somçağ, Selim,(1994),*Avrupa Feodalizminin Evrimi* ,Bağlam Yay.10(26) Şenel, a.g.e.1995, .217

²⁵McNeill. W. H. (2002) *Dünya Tarihi*,(çev. Alaeddin Şenel,), imge kitapevi,.26

²⁶Bloch,a.g.e. 2019,644

olarak, üretici gücün en önemli unsuru olmaya devam etmektedir. Toprak rantına el koymak, toprakları temlik ederek, emek giderlerinden kurtulmayı, kendi yaşamını daha iyileştirmek için serfin motive oluşu, tarımsal üretimde artışı da sağlamıştır. Bu ilişkiler, serfin hakları olmasına karşın, hala toprakla birlikte el değiştirmesi nedeni ile, serfin de toprak gibi birmülk sayıldığını ortaya koymaktadır. Aynı şekilde senyöre ait toprakları işleyen ve daha özgür oldukları varsayılan köylülerin, aslında ‘‘senyöre karşı yalnızca birçok ödenti ve hizmetle yükümlü olmayıp, aynı zamanda yardım ve itaat etmek zorunlulukları, diğer yandan bu insanların senyörün koruması altına girmiş oldukları’’²⁷ açıktır. Başka bir deyişle serf ve köylümeği, özgür bir emek değildir. Bu dönemin en önemli değişimi, toprağın ikili ya da üçlü dönüşümle kullanılması, sabanın geliştirilmesi, sabana koşulan hayvanlar için (öküz ya da at) koşum takımlarındaki iyileştirmelerdir. Toprağı işlerken sabanda kullanılan sivriltilmiş ağaç yerine saban demiri kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca, ‘‘Antik dönemde atlar arabalara boyunlarına bağlanan yumuşak deri kolanlarlakoşuluyorlardı. Bu kolon rahat soluk almalarını engellediğinden iş verimleri düşükoluyordu. Atınomuzlarında duran ve bütün gücüyle çalışabilmesine olanak veren hamutun ortaya çıkmasıyla atların sabana koşulabilmesi mümkün oldu.’’²⁸Atların sabana koşulması, tarla sürümünün daha süratli yapılmasını, ayrıca derin sürümde ihtiyaç duyulan gücün elde edilmesini sağladı. Bu pahalı bir üretim aracı idi, atların bakımı, sık sık nal değişim ihtiyacı nedeni ile sert topraklarda tercih edildi. İkili ya da üçlü tarım üretimi, toprağı nadasa bırakmadan değişik ürünlerin dönüşümlü ekilmesi ile topraktan daha çok ürün elde edildi. Dönüşümde baklagillerin ekilmesi, hem ikinci bir ürün elde edilmesi, hem de toprağı beslemesi açısından tercih edilmeye başlandı. Manor örgütlenmesi, doğal olarak toprakları koruma ve savunma ihtiyacının da yerel olarak sağlanmasını gerektiriyordu. Üretimde, ‘‘görel olarak zenginleşen köylülerdenalınan vergi ve kiralarla güçlü bir profesyonel ordukurulabilmiştir. Bunun en tipik örneği zırhlı süvari, yani ‘‘şövalye’’dir. Böylece Avrupa, temel ekonomik ve siyasal kurumlarınıkuracak enerji ve zamanı kazanmış oldu.’’²⁹Bu askeri güç aynı zamanda, step saldırganlarından farklı bir üstünlüğe sahipti bu da geliştirilen, üzengi sistemi idi. Böylece şövalye at üstünde daha güvenli oturabiliyordu. ‘‘Bunoktadan sonra süvari, savaş alanlarının

²⁷Bloch,a.g.e. 2019, 390

²⁸Somçağ, a.g.e. 1994, 23

²⁹SanderO,(2012), *Siyasi Tarih*, İmge Yay. 70(31)Sander.a.g.e. 2012, 71

enmüthiş gücü olacaktır. Böylece, şövalye, döneminAvrupa'sınadamgasını vuran saygın ve etkili bir kişi haline gelmiş ve şövalyelik de dönemin en belirgin toplumsal ve siyasalkurumu olan feodalizmin temelini oluşturmuştur.”³⁰

Köleci toplumun çözülmesi ya da barbar akınlarının yok ettiği merkezi yapı, dönüşerek, yerel üretimin merkezi manorları oluşturdu. Bunun sonucu kentlerden kıra doğru nüfus hareketi yaşandı. Zanaatkârlar bile bu ekonomik merkezde örgütlendiler. Merkezi imparatorluğun yıkılması Avrupa'da, ayakta kalmış yaygın tek örgütlenmenin, dinsel örgütlenmenin etkisini arttırmıştı. İmparatorluktaki otorite boşluğu, bu kuruma bu otoriteyi doldurma olanağı verdi ama aynı zamanda, bir otorite arayış ihtiyacı da karşılanmış oldu. Bu kurum yani kilise, “hiyerarşik örgütü, geniş mülkleri ile sanki "devletleşti". Geniş topraklarını işletmeleri için feodal beylere veren piskoposlar ve papalar, onların üzerinde birer süzeren durumuna ”³¹ yükselmişlerdi. Toprak mülkiyetinin, feodal beylerle birlikte, kilisede olması, bu mülkiyetin korunması için bu dağılımın sahipleri arasında, yani kilise ile feodal beyler arasında bir ortaklık ve çıkar birliğine neden olmuştur. Bu dayanışma, yünlü endüstrinin oluşacağı döneme kadar sancısız sürecektir, ancak otlak ihtiyacı nedeni ile kilise topraklarına el konulması döneminde bir çatışmaya dönüşecektir. O zamana kadar örgütlenmedeki unsurlar,

-Toprak mülkiyetini ve üzerinde yaşayan serf- köylü emeğinin bağımlılığını sağlamış, kilise ve asiller,

-Serf ve köylülerden bir ölçüde farklılaşmış zanaatkarlar

-Dış tehdide ve iç düzeni sağlamak üzere şövalyelerden oluşan bir askeri güce dayanan bir yapıya ulaşmıştır. Geçimlik düzeyde, gelir elde eden serf/köylü ve zanaatkarların, yarattığı hasıla, soyluları, din adamlarını ve şövalyeleri de besleyecek bir düzeyde gerçekleşmektedir. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi, üretim araç gereçlerinde yenilikler ve bilgi birikiminin uç vermesi ile tarımda ikili üretimin yapılarak verim artışı sağlanabilmiştir. Üretimdeki bu artış, Romanın, tahrip olmamış kıyı şehirlerini ürünlerin değişim merkezleri haline getirdi. Kara yollarındaki güvenlik endişeleri deniz yolu ticaretini canlandırmıştı. Başlangıçtan itibaren, feodal toplum için en önemli üretim aracı toprak büyüklüğü, feodal

³⁰Sander.a.g.e. 2012, 71

³¹ Şenel, a.g.e. 1995, 219

egemenin dayandığı en önemli araç olmuştur. Serf ve köylüler, tabi olma, böylece güvende olma güdüsü ile senyöre biat etmişlerdir. Senyörün toprağında, serf ve köylülerin ürettiği ürün, köylünün ve ailesinin geçimi için gerekli olan miktarda dağıtıldıktan başka, ortak tarım alanlarından elde edilen ek miktarlar da senyör tarafından, senyör payı ayrıldıktan sonra, serf ve köylüler arsında üleştirilmeye başlanmıştır. Burada yeni toplumsal/ekonomik örgütlenme; emeğin kendi geçimini sağlayacağı tarım arazisi dışında, ortak tarım alanında ilave emekle elde edilen ürünün, bir kısmına sahip olma olanağı sağladığından, emeğin verimli kullanılmasının bir ödülü olmuştur. Böylece, kölenin amaçsız üretimde bulunması, feodalitede, serfin daha çok çalışarak ilave gelir elde edebileceği şeklinde örgütlenmiştir. Üretim araç gereçlerine daha iyi bakılması sağlanmış, emeğin yaratıcı gücünü göstermesinin önü açılmıştır. Üretim, senyör tarafından alınan bölüm ve serf-köylünün yaşaması için gerekli olan bölüm olarak iki kategoridedir. Senyörün el koyduğu hasıla, senyöre ait özel mülkün korunması, tahkim edilmesi, din adamları/sanatçılar ile gerekli araçları yapmakta olan zanaatçılar arasında paylaşılmaktadır.

2.2.3. Ticaret ve Akdeniz

Günümüzde Akdeniz; Süveyş Kanalı, Çanakkale, İstanbul ve Cebelitarık boğazları ile dünya ticaretinde çok önemli bir deniz yolu olmasının yanında doğal gaz ve petrol yataklarının varlığı ile daha da önemli bir deniz olmuştur. Bu deniz antik dönemden beri önemini korumuştur. Roma İmparatorluğu da, aynı zamanda Akdeniz hakimiyetinin imparatorluğudur. Akdeniz liman kentleri İmparatorluğun gelişmiş deniz araçlarına sahip olmasının avantajı ile imparatorluğun ticaretinde en önemli bir alan olarak görülebilir. İmparatorluğun kara hakimiyet alanı bir bakıma Akdeniz'i koruyan bir çember oluşturmaktadır. Bu deniz, İmparatorluk için, uzak doğudan gelen binlerce malı Suriye limanlarından alan, Mısırdan papirüs yükleyerek Akdeniz'de kıyı kentlere taşıyan, latifundialarda üretilen malların ihracatının yapıldığı önemli bir iç denizdir. ‘Akdeniz kuşkusuz, bu imparatorluğun siyasal ve ekonomik birliğinin güvencesidir. İmparatorluğun varlığı temelde bu deniz üstündeki egemenliğine bağlıdır. Bu büyük ticaret yolu olmasaydı, orbisromanus'un (Roma Ülkesi) ne hükümet, ne savunma, ne de yönetim olanağı bulamazdı.’³² Roma

³²Pirenne,H.(2012) , *Ortaçağ Kentleri*, (çev. Şadan Karadeniz); iletişim yay..11

İmparatorluğu bu olanağı, Köle emeğinin asgari yaşam düzeyinde, latifundialarda üretilen mallarla sağladı. Köle hem ürettikleri hem de kendisinin bir eşya olarak konu olduğu, köle ticaretinin de yoğunlaşması ile bu üstünlüğün sağlanmasının kaynağı olmuştu. Bu ekonomik genişleme, Akdeniz’de kıyısı olan kentlerin çoğalmasını da teşvik etmişti. Köle emeği ile yaratılan üretim, Roma’ya Akdeniz’e egemen ve büyük bir imparatorluk olmasını sağlamıştı. Ama Roma Yönetimi; üretimden, köle emek gücünün kendini geliştirmesini değil, kendini yeniden üretecek düzeyde bile bir pay almasına izin vermedi. Verimi düşük bile olsa üretimden çekilen köle emeği, üretimin, geniş anlamda da yaşamın durmasına neden oldu. Köleci toplum çözülmeye başlayınca, “ekonomik gerilemeye koşut olarak, ticaret ve pazar olanakları da daralıyordu; pazar için üretim geriliyordu. Bu durumda vergilerin ve toprak kiralalarının arttırılması, kiracıları güç durumda bırakmış, kiracıların toprakları bırakıp kentlere akın etmelerine yol açmıştı.”³³(34) Latifundialardan kentlere yönelen göç, kısa bir süre için istihdam edilebildi. Akdeniz ticaretindeki daralmanın artması ile kentlerde işsiz kalanlar, bu kez ters yönde bir göç başlattılar. Bu göç kırsal kesimde, kendine yeten kapalı bir ekonomik birim, Feodal üretim biriminin ilk adımı manor örgütlenmesinin yaygınlaşıp güçlenmesini sağladı. İmparatorluktan arta kalan tek örgütlü yapı kilise ve oluşan manor örgütlenme, üretim fazlası ürünlerini, kurulan pazarlarda değiş tokuş yaparak, ya da satarak ilk organize değişimin adımlarını attılar. Bu belirleyici bir etkinlik olmaktan çok uzaktı, çünkü “Feodal toplumun erken dönemlerinde iktisadi hayat pek az para kullanımı ile yürüdü. Bir tüketim ekonomisi idi, her malikâne köyü, hemen tamamen kendine yeterliydi.”³⁴ Manor birimi ekonomik/toplumsal bir birim olarak, imparatorluğun yıkılmasının parçalara bölünmüş, kendine yetmeye çalışan, kapalı ekonomik bir birim olarak boy vermişti, Öte yandan, İmparatorluk yıkılınca tek örgütlü yapı kilise, kentlere sahip olmuştu. “Roma kenti, devletin yönetiminde artık oynayamaz olduğu rolü, şimdi kilisenin yönetiminde sürdürüyordu.”³⁵ Akdeniz, Afrika’nın kuzeyinden başlayarak yeni bir gücün, Müslümanların egemenliğine giriyordu. Müslümanlar, 710 yılına kadar Kuzey Afrika’da kontrolü sağladılar. Muaviye döneminde ilk İslam donanması 649 yılında Kıbrıs’ı anlaşılmaya zorladı, 7200 altın ödemeye razı etti, 654 yılında ikinci seferi yaparak, adaya 12.000 asker

³³ Şenel, a.g.e. 1995, 209

³⁴ Huberman.L (2019), *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, (çev.Murat Belge), iletişim yay.27

³⁵ Pirenne, 2012a.g.e.52

yerleştirdi. Sicilya adası 827 yılında bir kentin ele geçirilmesi ile Müslümanların egemenliğine girmeye başladı. Başkenti Şam’da bulunan Emevi Devleti 711 yılında İspanyaya ayak bastı. Bu Akdeniz ticaretini Venediklilerin sınırlı ticareti dışında yok etti. Yıkık Batı Roma İmparatorluğunda, ‘‘dokuzuncu yüzyılda ticaretin ortadan kalkması ile kent yaşamının son izleri de yok olup, beledi (kent) nüfusun son kalıntıları ortadan kalkınca, piskoposların zaten alabildiğine geniş olan etkileri rakipsiz bir duruma geldi. Bundan böyle, kentler tümü ile piskoposların denetimi altına girdi.’’³⁶ Kabile reisinin yanındaki sihirci, din adamı olarak, Avrupa topraklarına hakim olmaya başlarken, doğudan da din uğruna Araplar, Akdeniz hakimiyetini ele geçirmeğe çalışıyorlardı. Venedik ve konstantinopolis arasındaki ticarete de daralma başlamıştı. Müslümanların Doğu Akdeniz’i kontrol altına almaları, ‘‘daha önceki olguların hiçbirine benzemeyen yepyeni bir durum yaratmıştır. Fenikeliler, Yunanlılar, son olarak da Romalılar aracılığıyla Batı Avrupa her zaman Doğu’nun kültür damgasını taşıya gelmişti. Akdeniz’e dayanarak yaşıyordu, şimdi ilk kez kendi kaynakları ile yaşamak zorunda bırakılmışlardı.’’³⁷ Bir süre sonra, Avrupa, bir ölçüde özgürleşen serf ve köylünün; verimi artan emekle, ürettiklerinin değişiminde, Akdeniz’deki Arap hâkimiyetinin engeli ile karşı karşıya geldi. Müslüman işgaline karşı, Frank kökenli Karolenj İmparatorluğunun sahneye çıkışı aynı döneme rastlamaktadır. Böylece, İspanya’dan Müslüman yayılcılığını durduraktan başka, Kutsal Roma–Cermen imparatorluğunun temeli de atılmış oluyordu. Bu imparatorluğun yöneticileri ile Avrupa’nın, en örgütlü yapısı kilise, birleşerek, açığa çıkan işgücünün istihdamı ile ticaretin canlandırılmasını, Haçlı Seferleri ile çözmenin yolunu buldular. Yüz binlerce kişi kutsal ülkeyi kurtarmak üzere, haçlı seferlerine katıldılar. Kilise, tüccarlar ve savaşçı şövalyelerin öncülüğünde, on binlerce işsiz bu seferlere katıldı. Sekizinciden onuncu yüz yıla kadar 34, on birinci yüzyılda ise 117 sefer yapıldı. Bu seferler sonunda, çok önemli bir ticaret alanı olan Akdeniz, Müslümanların elinden alındı, böylece, ‘‘Akdeniz’de ticaret canlandığı gibi, Kuzey Denizlerinde de ticaret imkanları büyük ölçüde uyandı. Bu sularda ticaret dirilmedi. İlk olarak gerçekten etkinleştii’’³⁸ Akdeniz’in ele geçirilmesini, Tarım ve zanaatta yeni tekniklerin kullanılması ile bir ölçüde özgürleşen emeğin verimine bağılı olarak artan üretimin değişim ihtiyacı zorlamıştır.

³⁶Pirenne, 2012 a.g.e. 53

³⁷Pirenne(2012), a.g.e. 27

³⁸Huberman,a.g.e. 2019, 31-32

Bu dönem istikrarsız bir dönemdir, toprak elde etme, üretimi arttırma, emeğin kullanım arayışlarının en yoğun ve karmaşık yaşandığı bir dönemdir. Ama ağırlıklı olarak meta değişiminin öneminin anlaşıldığı bir dönemin başlangıcıdır.

2.2.4. Emek Hareketleri ve Toprak

Feodal Dönem, en önemli üretim aracı olan toprak elde etme savaşıdır aynı zamanda. Toprakelde etmek için savaşmak, yeni tarım alanları açmak ve tarım alanlarını işlemek ve üretmek emeğin kullanıldığı alanlar olmuştur. Yeni toprakların elde edilmesiiçin verilen savaşlar nedeni ile on binlerce askerin hareketi, işgal edilen yerdeki insanların başka alanlara göçü, işgalciaskerlerle birlikte gelen göçmenler, bu basınçla diğer toplulukların kayması, Avrupa’da önemli gelgitlere neden olmuştur. Bu zorunlu coğrafi hareketliliğin, kültür bütünleşmesi, yenilikler getirmesi, ya da bulunması gibi yararları mutlaka olmuştur. Haçlı Seferlerinin hem bu toplulukların harmanlanmasına hem de ticarete katkıları yadsınamaz.

Haçlı seferleri ticaretin gelişmesine katkısı ile tüccarların büyümesini sağlarken, feodal toprak sahiplerinin masraflarının artmasına neden olmuştu. Bu mali yüke, eklenen ‘‘savurganca şölenler ve pahalı gösterişleri ile görkemlilik yarışında rekabet eden soylu ailelerin israfı, köylüler üzerindeki feodal baskının yoğunlaşması eğilimini güçlendirdi.’’³⁹ Bu baskılar büyük topraklarda ve manastır topraklarında artarak zorunlu çalışmaya köylülerin ürünlerine el koyma ya da vergileri arttırma şekline dönüştü. Bu dayanılmaz baskılar sonucu üretim artmadı, ürünlerine el konulacağını gören köylülerin çalışma hevesleri kırıldı ve büyük köylü topluluklarının kentlere göç etmesine neden oldu. Topraktan bu kaçış hem İngiltere’de hem başka yerlerde katastrofik durumların yaşanmasına neden oldu, sadece büyüyen şehirlerin nüfusunu kabartmakla kalmadı; özellikle Kara Avrupa’sında yasa dışı çetelerin oluşmasına, eşkıyalığa ve jacqueries’e (kanlı ayaklanmalara)’’⁴⁰ da neden oldu. Baskı sonucu göçler yanında, verimsiz topraklarda yeterli ürün elde edilememesi nedeni ile de nüfus hareketleri yaşanmıştır. Buna karşın, baskının olmadığı ve toprakların verimli olduğu bölgelerde nüfus hareketleri oldukça seyrek görülmüştür. Georges Duby de, ‘‘İnsanlar tarımsal alanın marjinal kesimlerini terk etmişlerdir. Buna karşılık verimli tarlaların, üretken

³⁹Dobb.Maurice, Kapitalizmin Gelişmesi Üzerine İncelemeler, çev. F.Akar, Belge Yay. 2007,s.42

⁴⁰Dobb, a.g.e.2007, 42

toprakların, yüksek randımanların bulunduğu alanlarda ise, nüfus miktarında önemli bir düşüş olmuşa benzememektedir.”⁴¹ Saptaması ile verimsiz topraklardan verimli topraklarayönelen bir nüfus hareketinin olduğunu belirtmektedir. Nüfus hareketlerinde bir başka etkenin de, ormanlık bölgelerde yeni tarım alanları açarak tarımsal etkinliğin daha verimli hale getirilmesi isteğidir. Bir başka gerçek, dağınık halde bulunan köylülerin, baskıdan kaçanların tersine, baskıya boyun eğerek senyörün etki alanında kalmayı kabullenmesi şeklinde biçimlenmsidir. Bunlar daha çok göç edemeyenlerden oluşan gruplar olmuştur. Sayıları az olduğu için baskıya direnecek güçleri olmadığından durumu kabullenmek zorunda kalmışlardır. “düzenleme konusundaki senyörlük iradesi karşısında eğildiler; bu cemaat yok olmak zorundaydı, çünkü tarımsal sistemin dönüşümü o kadar derindi ki, köyün yok olmasını ve yerleşim yerinin nihai olarak terk edilmesini gerektirmekteydi.”⁴² Bütün bunlardan çıkarılması gereken sonuç, Batı Romanın yıkılışından başlayarak nüfus hareketlerindeki artış, tarımsal üretimin arttırılması isteğine dayanmakta olduğudur. Tarımsal üretimi arttırmak açısından emeğe üretimden pay verilerek veya toprağın emek tarafından kiralanması teşvik edilerek, üretim yapılması hedeflenmiştir. Yeni oluşmakta olan üretim tarzı, tarımsal üretimi arttırmak ve giderek ürün değişimi sağlamak için üretici güçlerin yeni ilişkisini biçimlendirmeye başlamıştı. Bu süreçte, senyörlüğün korumasına girmek, daha iyi bir senyöre yamanmak, orman alanlarını işleyerek tarımsal alan elde eden senyörlerin, ödenti karşılığı olmayan toprak tahsisinden yararlanmak gibi güdülerle davranan emek hareketi, dönem ekonomisinin temel ihtiyacını karşılamak üzere biçimlenmektedir. Diğer taraftan İmparatorluğun yıkılması ile ayakta kalan tek yaygın örgüt kiliselerdi, toprak edinmek ya da elde tutmak bazı bölgelerde kilisenin insafına kalmıştı ve ayrıca, kilise ve manastırlar da toprak sahibi durumundaydılar. Başlangıçta, senyör ve din adamları iyi bir işbirliği oluşturdular. Topraklar üzerinde çalışan serfleri din etkisi ile uysallaştırmaya çalışan din adamları ve din adamı ile serfleri koruyan senyör iyi bir dayanışma gösterdiler. Üretici güç emek üzerinde feodal dönemin baskıları bu işbirliği ile devam etti. “13.yy İngiltere’inde büyük topraklarda ve özellikle manastır topraklarındaki zorunlu çalışmaarttı. O zamanki bir yazıda lordların ürünlerine el koymak ve vergi almak yoluyla ve vergiyi zorla ve baskı ile alarak

⁴¹Duby, G. (1995) *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü*, çev.M.AliKılıçbay, İmge Kitabevi, 192

⁴²Duby, a.g.e.1995, 196

köylüleri mahvettiklerinden yakınılır.”⁴³ Benzer baskılar feodal üretim tarzının olduğu her yerde çeşitli derecelerde uygulanmıştır. Serf emeğinin bir artı yaratması için feodal yapıda gelgitler yaşanmış ve özellikle 14. yüzyılda serfe yapılan masrafların, serf üretimi ile karşılanamaz olduğu yolunda düşünceler oluşmuştur. Ana hatları ve yaygın biçimi ile örneklenen hasat paylaşımının; toprağın verimine, emeğin bolluğuna ve üretkenliğine göre çok değişik uygulanış biçimlerinde yapıldığı söylenebilir. Ayrıca kiralık emek kullanımının da yaşandığı ama bu kullanımın kurumsallaşmadığı da saptanmıştır. Tüm bu tercihler, emek verimi ile ilgilidir. Dobb, “kiralık emeğe geçişin, emeğin net ürününün yüksek olduğu tarım yapılan yerlerde gerçekleştiği; buna karşın, emek üretkenliğinin düşük olduğu tarımsal alanlarda, ya da üretim yöntemlerinin çok düşük bir düzeyin üzerine çıkamadığı ekonomik tarih dilimlerinde ise serf emeğinin kullanıldığı sonucuna,”⁴⁴ vardığını belirtmektedir.

Ticarete konu malların artması, kentlerin canlanmasını, deniz taşımacılığını ve keşifleri tetiklemiştir. Artan malları satmak, malikânelerden sürekli alış veriş yapılan kentlere yönelişi, kıyı kentlerin ticaret için deniz ulaşımını, uzak doğu mallarına ulaşmak için denizlerin keşfini canlandırdı. Bu canlanma aynı zamanda emeğin verimini arttıran tarım üretimindeki tekniklerle, tarım ve hayvan ürünlerini işleme araç gereçlerinin gelişimini de zorladı. Malikanelerde kendine yeterli ekonomik yaşam büyüyerek, kentlerin merkez olmaya başlaması ile hem ticaretin hem de zanaatın, kentlerde yaygınlaşmasını ve örgütlenmesini hızlandırdı. Nihai olarak feodal üretim tarzında, geliştirilen araç gereçlerle, emeğin verimi arttırılmış, üretim aracı toprakta yeni tekniklerin uygulanması ile ikili, üçlü hasat yapma olanağı elde edilmiş, artan ürünün ticaretinde kullanılan araç gereçlerin gelişmesi de sağlanmıştır.

2.3. Sanayi Devriminin İzleri

Katolik koluna bağlı, dünya işlerinden uzaklaşmış keşiş ve rahibelerden oluşan Cistercian manastırları, Avrupa’da yaygın bir örgütlenmeye sahiptiler. 1150’li yıllarda İngiltere’de 54, Avrupa’da 333 manastır vardı. Daha önce belirtildiği gibi, Roma’nın yıkılması sonucu, tek etkin ve yaygın örgüt dinsel kuruluşlar olarak öne çıkmış, belirli bir dönem hem idari hem ekonomik etkinliklerde ön safta olmuşlardı. Manastırları ekonominin üretim birimleri olarak örgütlediler. Dünya işlerinden

⁴³)Dobb, a.g.e.2007, 42

⁴⁴Dobb,a.g.e. 2007, 51-52.

uzaklaştıklarını söyleyen Cistercianlar, dünya için çeşitli üretimleri gerçekleştirdiler. ‘‘İngiltere’de keşiş adayları koyun besleme, yün ihraç etme işleri görürken, Fransa ve Almanya’dakiler debağcılık yapıyorlardı. Almanya’da teraslanmış yamaçlarda, her yıl yaklaşık 200.000 litre şarabı, kendi gemileriyle Ren Irmağı boyunca’’⁴⁵ çeşitli kentlere taşıyorlardı. Bu son derecede disiplinli Manastır örgütlenmeleri, üretim standartları açısından güven veren ve aranan ihracatçı merkezler olmuşlardı. Bu özellikleri ve farklılıkları nedeni ile örneğin, Flandre’li ve İtalyan müşteriler Cistercian Manastırları ile uzun dönemli sözleşmelerle ticari ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Bu manastırlar, tarımsal üretim yanında maden işletiyor ve demirden yapılan metaller de üretiyorlardı.

‘‘Calais Depoları’nın belgelerinde, kullanılan kısıkaçlar, çubuklar ve kilitlerin miktarları ayrıntılı biçimde belirtilmektedir; ama işin asıl ilginç yanı, kullanılan çivilerin miktarı ve şaşırtıcı çeşitliliğidir. 1390 yılında, 494.000 çivi bu belgelere kayıt edilmiştir.’’⁴⁶ Ayrıca su gücü ile çalışan demir cevherini dövebilecek çekiçler yine bu manastırlarda geliştirildi. Fabrikalara sahip bu manastırlardan bazıları, aynı zamanda tekniğin ve bilimin gelişmesi açısından önemli merkezler oldular. Bu merkezlere her tür bağış yapılabilirdi. Bağışlanan demir cevheri yataklarını ve demirhaneleri geliştirerek işletiyorlardı. Fırınlarda yakmak üzere çevre ormanlardan yararlanma imtiyazları da oluyordu. ‘‘Cistercianların kendi kullanımları için demire gereksinim duymalarına karşın, zamanla, yün işinde olduğu gibi, üretim fazlalarını satmaya başlamışlardı’’⁴⁷ Daha sonra demir yataklarının birçoğunu ele geçiren manastırlar, eski roma topraklarında ekonomik ve dini bir güç olmuşlardır. Madencilik çok önemli bir sektör olarak herkesin ilgisini çekmiştir. Bu sektördeki gelişme, üst yapı kurumlarının oluşmasına yönelişi de hızlandırmıştır. Sözleşme toplumu olma yolunda ilk adımları, Florentin banker ve tüccarlarının, maden işletilmesi ile ilgili bir anlaşmaya dayalı olarak aldıkları ruhsatlar ortaya koymaktadır. Örneğin, Kraldan alınan ruhsatla maden işletme hakkını gösteren on bir maddelik sözleşmeye göre, ‘‘çıkarılan tüm cevher bundan böyle Frescobaldi’ye (İtalyan banker) ait olacak, buna karşılık her bir yükleme başına işçilere en çok 5 şilin ödenecekti, İşçilerin kabul etmesi durumunda ödenecek miktar daha da az

⁴⁵Gimpel, Jean, Ortaçağda Endüstri Devrimi, Çev. Nazım Özüaydın, tıbitak yay. 1996, s. 46, 47

⁴⁶Gimpel, a.g.e. 1996. 62

⁴⁷Gimpel, a.g.e. 1996. 63-65

olabilecekti.’⁴⁸Bu bilgilerden, emeğin bir sözleşmeye dayalı çalışmasının ilk örneğini öğreniyoruz. 1300 yılında yapılmış bu sözleşmenin, feodalite içinde, çalışanlar adına kral tarafından yapılan bu sözleşme olduğunu Kral için çalışanların haklarını, bir sözleşmeye dayanarak bir başkasına devreden bir sözleşme olması önem taşıyor. Baron ve Asilzadelerin Kral ile imzaladıkları Büyük Sözleşmenin (1215 yılında) etkisinin yaygınlaştığı, feodalitenin kurumlaşarak kapitalizme doğru yol aldığını da göstermesi açısından önemlidir. Maden ihtiyacı, madencilere ayrıcalıklar sağlanarak çekici hale getirilmiştir. Bu ayrıcalıklarla güçlenen maden işletmelerinde, işçilerin görece daha iyi birgelir düzeyinde olduğu kabul edilebilir. Belirtildiği gibi madencilere ayrıcalıklar tanınıyordu, örneğin, ‘‘Madenciler sıradan vergilerden, geçiş ücretlerinden ve askerlikhi zmetinden muaf tutuluyorlardı. Bunlara, gerektiğindeev yapacak arsanın yanı sıra, maden aramaları içinbelirli boyutlarda ruhsatlı arazi de veriliyordu. İmtiyaz payları; sürekli, nakledilebilir vedevredilebilir nitelikteydi.’’⁴⁹ Madencilik yaygınlaşınca, cevher eritilmesi için ocaklarda kullanılan odun ihtiyacı, ormanların büyük ölçüde tahrip edilmesine neden oldu. Bir zamanlar tarla açmak için orman alanlarında ağaç kesimi, şimdi maden cevherini eritmek için fırınlarda kullanılmak üzere kesiliyordu. Bir süre sonra, İngiltere’de ve Avrupa’nın çeşitli bölgelerinde, zengin kömür yataklarının bulunması bir ölçüde ormanların tahrip edilmesini önledi. Böylece demir üretiminde kömür kullanılması yaygınlaştı. Fırınlarda kömür kullanımı, orman tahribatını büyük ölçüde önlenmiş ve böylece kömürü, endüstri devriminin temel enerjisi durumuna yükseltmiştir. Ama, başka bir felakete, hava kirliliğine neden olmuştur. Bu sırada sepileme işlemlerinin de çevreye zarar verdiğine ilişkin yakınmalar yaygınlaşmıştır. Önceleri odun kullanılması nedeni ile ormana verdiğitahribata, daha sonra kömür kullanımı ile havanın kirlenmesine neden olmasına karşın, madencilğin; özellikle demir ihtiyacı nedeni ile korunup kollanması, tarımsal iş gücünün madencilğe kaymasına neden oluyordu. Tarımda çalışanların toprakları terk ederek maden ocaklarına yönelmesi, madende çalışmanın çekici geliri ile açıklanmalıdır. Madenlerde, üretim araç gereçlerinin geriliğine ve çalışma koşullarının zorluğuna rağmen emeğin madenlere yönelmesi, burada çalışanlara sağlanan olanaklar ile açıklanabilir. ‘‘Madencilik mesleğini seçenlere tanınan olağanüstü ayrıcalıklar, çoğu feodal beyi öfkelenдіrmіştі. Ellерinin

⁴⁸Gimpel.a.g.e.1996.70-71

⁴⁹Gimpel,a.g.e.s, 1996,92-94,

altındakiköylülerin, çok daha özgür ve kazançlı madencilik işine kaymalarını istemeyen bu egemenler, çoğu kez savaştılsa da hepyenildiler.”⁵⁰ İngiltere’de ikinci önemli sektör olan dokuma endüstrisinde de üretici güçlerin uyumsuzluğu yaşanıyordu. Yün ihracatı nedeni ile başlayan yün kıtlığı sorun olmaya başlayınca Kral 1.Edward ihracata vergi getirerek yerli üreticilerin yünü daha ucuza almalarını sağladı. Bunun sonucu zor durumda kalan Flandre Kontu, İngiltere ile anlaşma yaparak, Fransa Kralına tavır almaya mecbur olmuştu. Çünkü dokuma endüstrisinin çalışabilmesi İngiltere’den ithal edilen yünebağılıydı. Ama bu dışa bağımlılık Flandre dokuma endüstrisinde istikrarsızlığa neden olmuştu. İlk grevler, bu istikrarsızlık nedeni ile baş gösterdi. İlk grevin 1245 yılında Fransanın kuzeyinde Douai kentinde gerçekleştirdiği bilinmektedir.1274 yılında, tekstilcilerle çırpıcıların birlikte kenti terk etmeleri sonucu başlayan kargaşa 1280 yılına kadar sürdü. ”Tekstil işçileri Douai’desilahlı eyleme geçerek kıyım ve yağmalamalarda bulundular. Bu kanlı başkaldırı sert bir biçimde bastırıldıktan sonra, ülkeden sürülen ve ayrılantekstil işçileri, bilgi ve deneyimlerini, işçilerin vergilerden bağışık tutulduğu, tekstil endüstrileri gelişmekte olan İngiltere ve İtalya’ya taşımışlardı.”⁵¹Bu dönemde emeğin daha iyi yaşama talepleri ideolojik temelden yoksun olduğu için, hakarayışlarında disiplin yerine, yoğun bir kargaşanın yaşandığı görülmektedir. Öte yandan, tekstil ve maden sahiplerinin de, işçiyi reaya ya da serf görmekten henüz kurtulamadıkları anlaşılabiliyor. İşçi, kendi gizilgücü ve üretim araçları ile üretici güçleri oluşturduğu bilincine ulaşmanın henüz ilk basamağındadır. 1960’lı yıllarda bir ölçüde olgunlaşan bu bilincin 2000’li yıllarda gerilemiş olduğuna bakarak, o günün koşullarında, haklı olsa bileamaçsız ve şiddete dayanan başkaldırıcıyı normal sayabiliriz. Sanayileşme sürecinde, kültürel dayanağı feodal yapılarda olan işçinin, feodalitenin talan anlayışından kurtulması için de bir sürenin geçmesi gerekecekti. Benzer şekilde üretim araçları mülkiyetine sahip olanlar da, kâr maksimizasyonu için, emek sömürsünde daha teknik yollar bulacaktı. Tüm teknik gelişmelerin; ortaçağ karanlığında, toplumun bilgi birikimine dayandığı ‘malikâneelerde tutulan kayıtlarda ve dava dosyalarında belirgin bir biçimde görülmüşse de, Kilise tarihçilerinin dikkatini çekmediklerinden, uzun sürefark edilmeden kalmışlardır.”⁵²

⁵⁰Gimpel,a.g.e,1996, 96

⁵¹Gimpela,g.e. 1996,. 97-98

⁵²BernalJ.D.(2009) Tarihte Bilim, (çev. Tonguç Ok) 1.cilt Evrensel Basım Yayın,302

Sanayi devrimine giden yolda feodalite içinde yeşeren üretim ihtiyaçları bilim ve teknikte ilerlemeleri zorlamıştır. Mekanik saat için LewisMumford, “saat, günümüz teknolojisinin yarattığı en önemli makine olmakla kalmamış. Sonraki dönemlerde de öncülüğünü korumuştur. Bugün, başka makinelere yönelik yetkinlik düzeyinin belirlenmesinde saat örnek alınıyor”⁵³ dedikten başka, buharlı makinelerden daha önemli olduğunu savunmaktadır. Böylece üretim faaliyetindeki her şeyi zamana göre ölçmek mümkün olmuştur.

Teknoloji ve bilimin gelişmesinin önündeki en büyük engelin din olarak yaşadığı karanlık dönemin sona ermesi, Avrupa’da iki kilise arasında bilime yaklaşım konusunda kendisini göstermiştir. Dinin kısıtlatıcı bağnazlığı ne kadar yoğunsa bilimsel gelişme o kadar kısır kalmıştır. “Roma Katolik Kilisesi ile Bizans Ortodoks Kilisesi arasındaki bu çelişki daha geniş çapta Doğu ile Batı arasında da gözlenebilir.”⁵⁴ Bilim ve aklın inanç sistemlerinin etkisinden çıkması, ekonomik dayatmaların sonucu olmaktadır. Çıkışından başlayarak, ekonomide asalak bir konumda olan sihirciden, din adamına evirilen bu kesimin temsilcileri, yeni ilişkilerde kendilerine yer bulacak bir olanağı gördüklerinde geri adım atmasını hatta ön planda olmasını bile bilmişlerdir. Bu gerçeği, Katolik kilisesinin “12 yüzyılın ilk çeyreğinden 13.yüzyılın son çeyreğine değin, akılla inanç evliliğini gerçekleştirmeye yönelik önemli ölçüde çaba göstermesinden,”⁵⁵anlayabiliyoruz. Bilimle inancın barışması teknolojik gelişmenin önünü açarak, üretim araçlarında gelişme ile emeğin verimi arttırılmış, böylece, kendine yeterli sınırlar içinde üretim, artık değişime daha yoğun ölçüde konu olmaya başlamıştır. Toprak elde etmek için savaşlarda kullanılan demirden yapılmış silahlarla, top yapımı, gemi yapımı ve gemilerin niteliğindeki değişimler de keşiflerin yapılması için alt yapı oluşturmuştur.

2.3.1. Coğrafi Keşifler ve Ticaret

Coğrafi keşiflerin yapılmasını zorlayan birçok sebep sıralanabilir. Baharat ve İpek yoluna alternatif oluşturmak, doğunun zenginliğine ulaşmak, Hristiyanlığı yaymak, dünyayı tanımak ve benzerleri gibi. Sayılan sebepler çok önemli olmasına karşın, keşiflerin nedenini tam açıklamıyor. Çünkü açıklanan bu sebepler, keşiflere başlamak için, tarihin belirli bir aşamasında, bu keşifleri zorlayan maddi dayanağın

⁵³Gimpel.Jean,age,.s 145

⁵⁴Gimpel.Jean,age,.s 165

⁵⁵Gimpel.Jean,age,.s 167

göz ardı edilmesine neden oluyor. Oysa asıl neden feodal üretim şeklinin yarattığı artı değerin oluşmasıdır. Emek, hem tarımda hem madencilikte kendini yeniden üretebilecek bir gelir düzeyine, yarattığı artık değerle ticarete konu meta üretim hacmine ulaşmıştır. Üretilen bu metanın pazarlara ulaşması gerekiyordu, ancak, o güne kadar mevcut teknoloji ile açık denizlerde seyretmenin mümkün olmadığı açıktı. Feodal yayılcılık, silah yapımını zorlayınca, askeri teknolojinin gelişmesi kaçınılmaz oldu. Bu gelişmeler sonucu, gemiciliğin, top dökümünün ve gerekli teknolojik donanımın yeterli düzeye gelmesi sağlandı. “14. yüzyılın ikinci yarısında normal toplar savaşlarda çok iyikonuşlandırılmışlardı ve Avrupalı metal işçileri dahaiyi silâhlar yapma gayreti içindeydiler. Daha sonra bombalamatarzlı büyük silâhlar geliştirildi ve hemen yaygınlaştı”⁵⁶ Savaşlar zorunlu olarak silahların geliştirilmesine neden oluyordu, “Bu yeni eğilimi 15. yüzyıl boyunca Fransız zanaatkârlargeliştirmişti. VIII. Charles’ın ordusu 1494’te İtalya’yı işgal edince, daha sonraları savaş ve silâh hususundakarşı tarafın üstünlüğünü ittifakla kabullenecek olan İtalyanlar, Fransız silâhlarının yeni özellikleri karşısında çok şaşırılmışlardı.”⁵⁷ İngiltere’deki gelişme biraz daha geç olmuş, Kral Henri’nin 1543 te, ‘Buxted cemaatinin papazı olan Levett’i görevlendirmesi ile bu müteşebbis papaz, demir ocaklarının çalışmasını ve döküm için sıvı demirin işlenmesini”⁵⁸ organize etmişti. Bu başarılar İngiltere’de demir ocaklarını harekete geçirmiş, silah dökümü yapan ocak sayıları artmıştı. “1573’lere kadar silâh dökümü yapan Sussex’te sekiz ve Kent’te bir tane ocak vardı ve bunların yıllık üretimi 500-600 ton demiri buluyordu. 1600’lerde ise yıllık üretim 800-1000 tona kadar yükselmişti”⁵⁹ Bu arada Osmanlı İmparatorluğu’nda da topçuluğa önem verildiği, top dökümhaneleri kurulduğu bilinmektedir. 1514 yılında topçu sayısı 348 iken, 1694 yılında 5869 olarak belirtilmektedir. Kanuni döneminde Fatih’ten gelen topçuluk, geliştirilerek sürdürülmüştür. Kullanılan toplar genellikle ağır toplardır. Daha ileriki dönemlerde manevra kabiliyeti kısıtlı kaldığı için, etkisini yitirmiştir.

Savunma ve toprak işgali için önemli bir silah olan topun üretimi, maden kullanımını arttırdı bu artışla yaygınlaşan maden ocakları ve maden fırınlarında, binlerce madenci çalışmaya başladı. Madenlerde ve madencilikte tarımdan kopan

⁵⁶Cipolla C. M.(1998) *Silahlar ve Avrupa Sömürgeciliği*, çev.Taşkın Temiz, Yöneliş yay.11

⁵⁷Cipolla, a.g.e.1998, 12-14

⁵⁸Cipolla. a.g.e.1998, 21

⁵⁹Cipolla,a.g.e.1998, 22

emek, istihdam edilmeye başlanmıştı. Top üretimi ve kullanımı yaygınlaştıkça, savaş gemilerinde önemli bir gelişme oldu. İnsan gücü ile hareket eden kadırgalar, yelkenle rüzgar enerjisinden yararlanan gemilere dönüştüler.

Bilindiği gibi deniz hakimiyetinin amacı, deniz yolu ile yapılan ticareti güven altına almaktır. Kadırgalar belirli bir dönemin üstün savaş araçları idi, o zamanın taktiği, bordalama ile aynı zamandadüşman gemisini ele geçirmektir. Bu taktikte direnenler oldu. 1618 İngiliz Reform Kurulu şunu ilân etti:

“Deniz savaşlarında bugüne kadar edindiğimiz tecrübe her ne kadar bazen borda etmenin, veyahut ok, yay, küçük silâhlar ve kılıç kullanmanın avantajlarını gösterse de, asıl büyük güç, direkleri serenleri yıkan gemileri parçalayıp, yan yatıran ve sintine eden büyük silâhlardır. Bunun için majestelerinin donanmasının elde ettiği avantaj, her bir gemiye taşıyabileceği kadar ağır silâh yükleyerek dikkatlice korunmalıdır.”⁶⁰

Gemi yapımı konusunda gerekli gelişmeyi gösteremeyen devletler, deniz keşifleri alanında başarılı olamadılar ve geçici bir süre ancak Akdeniz’de sınırlı bir deniz gücü üstünlüğü kurabildiler. “Türkler ve eski hasımları Venedikliler ve Malta Şövalyeleri dahi, Atlantik güçlerinin başardığı deniz devriminin etkilerini ve ehemmiyetini kavrayamamışlardı.”⁶¹Donanmanın, henüz deniz harp filosu ve deniz ticaret filosu olarak ayrılmadığı dönemde, deniz filoları, bu iki işlevi bir arada yürütüyorlardı. Korsanlık da bir otoriteye bağlanmadan deniz ticaretinde, bir yağmacı unsur olarak yaygındı. Devletler deniz filolarını güçlendirip, denizlerde etkin olmaya başlayınca, korsanların bir kısmı denizde hakimiyet kuran büyük devletlere sığındı, bir kısmı da etkisini yitirdi. Çünkü ticaret ve doğal zenginliklere ulaşmada deniz yolunun önemi daha iyi kavranmıştı.

“Mevcut iktisat tarihi araştırmaları eğer Avrupa seyahatlerinin sadece Batı’yı Doğu malları ile beslemek olduğu noktasında bir anlayışı benimserlerse yanlışlığa düşerler. Portekizliler, Hollandalılar ve İngilizler, Asya ulusları arasındaki büyük ticarî faaliyetlerde aracılık yapıyorlardı ve Avrupa’dan ithal edilen malların bir kısmı görünmeyen gemi ihraçları ve ticarî hizmetlerden elde edilen gelirle karşılanmaktaydı.

Fırsatlar çoktu, risk yüksekti ancak kâr daha yüksekti. Din bahanesinin, altın dürtünün kaynağıydı.”⁶²

16.yüzyılın başında, Avustralya hariç, bütün kıtalar keşfedilmişti. Gelişen ticaret, keşifler nedeni ile Avrupa’ya akan madenler, değişimin önem kazandığı bir

⁶⁰Cipolla, a.g.e. 1998, 52

⁶¹Cipolla, a.g.e.1998, 64-65

⁶²(63)Cipolla, a.g.e,1998, 86

ekonominin oluşmasına neden oldu. Başta gemiler olmak üzere diğer üretim araçlarındaki gelişme ile tarımsal ürün ve maden üretimi arttı. Bunun sonucunda verimi artan emek, işgücünü açığa çıkardı. Üretim araç gereçlerindeki yenilenme, ya da teknolojik gelişme, üretimdeki emek maliyetlerini azaltmak amacı taşır. Üretimdeki emek maliyeti, en çok ücret alan az sayıdaki emekçinin değil ama düşük ücretli olmasına karşın sayısal çoğunluğu oluşturan emekçilerin ücretlerinin toplamı tarafından belirlenir. Başka bir deyişle üretimde emek maliyeti, en az ücret almasına karşın çoğunluğu oluşturan emektir. Üretim araçlarındaki gelişme ile de bu çoğunluğun oluşturduğu maliyet düşürülmeye çalışılır. Emeğin verimini arttıran her yenilik bu amacı gerçekleştirmek için yapılır. 12.yüzyılda başlayan ekonomik dönüşüm, “16. Yüzyılın ikinci yarısında hızlanan fiyat artışları ile devam etti. Tüm malların fiyatları 1550-1600 arasında ortalama olarak iki kat artmıştı. 1650’de buğdayın fiyatı, Paris pazarında 1500’dekine göre 15kat artmış”⁶³ böylece enflasyon yaygınlaşmıştı. Ticaretle zenginliğe kavuşmuş olanlar için, daha çok toprağa sahip olma arzusu artmıştı. Avrupada, Roma İmparatorluğunun yıkılmasından sonra tüm imparatorlukta örgütlü tek kurum kiliselerin, mal varlıkları da hedef haline gelmişti. Feodal Beylerden bir kısmının ticaret ve keşif için finansman sağlayarak daha büyük zenginliklere ulaştığı bu dönem, en önemli üretim aracı toprak mülkiyetinin yeniden biçimlenmesini zorluyordu. Krallar için bile bu önemli bir stratejik hedefti. Avrupa’da eski Roma İmparatorluğu topraklarında 1618 yılında başlayan ve 1648 yılında sona eren otuz yıl savaşları başladı. Bu dönemde sadece zanaatkârlar lonca biçiminde örgütlenip ekonomik çıkarlarını korurken emek bu tip bir örgütlenmeden mahrumdu. Böylece örgütsüz, ekonomik çıkarını koruyamayan açığa çıkmış iş gücünün, savaşta kullanılması kolaylaştı. Din savaşı olarak gösterilmeye çalışılsa bile 30 yıl savaşları, üretici güçlerin yeniden biçimlenmesine hizmet eden savaşlardı. 30 yıl savaşları, Alman topraklarında, Fransa ile Habsburglar’ın (Avusturya) Hollanda ile İspanya’nın daha sonra İsveç ve Danimarka’nın da katıldığı Avrupa’nın en büyük savaşlarından biridir. Savaş sonrası dönemde birçok yarı bağımlı Alman devleti oluştu ve kilisenin hakimiyetine son verilmiştir. 1648 tarihinde kabul edilen Westphalia Barışı ile “Avrupa’nın öteki devletleri mutlakıyetçimonarşi altında birleşir ve güçlenirken, Almanya, ömrüçoktan tükenmiş olan feodal bir karışıklık

⁶³(64) Sander, a.g.e.2012. .93

içine itilmiş oldu.”⁶⁴Bu savaşların sonucu, Fransa Avrupa’da önemli bir konuma geldi ve deniz ticareti yapan sömürgeci devletlerin etkisi arttı. Topraklar artık, mutlakmonarkların elinde toplanmaya başlamıştı. Bu dönemde düzenli orduya geçilmekle kalmayıp, ordu tamamen merkezi otoritenin ordusu haline geldi. Diğer taraftan gelişen ulusal ticaretin ürünü olan kent-soylular (burjuvazi) veköylüler, eski soylulardan desteklerini çektiler, “Evrensel soylular dayanışması ömrünü tamamlamakta ve yerini ‘milliyetçilik’ duygusu almaktaydı. 1648 ayaklanmalarının belki de en önemli tarih dersi budur.”⁶⁵Aynı dönemde1689 yılında İngiltere’de Haklar Yasası yayınlanmıştı. Bu yasa parlamentoyu krala karşı güçlendiren bir yasa olarak, toprak sahibi aristokrasiyi “krala karşı yalnız bazı ayrıcalıklara kavuşturmakla kalmamış, hükümete de egemen olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla, parlamenter hükümet ve hukukünüstünlüğü gibi, 19.yüzyılın kilit ilkeleri, önce İngiltere’de yerleşmiş ve uygulama alanı bulmuştur.”⁶⁶Bütün bu gelişmelerden anlaşılan, coğrafi keşifler ve ticaretin artması ile zenginleşen kesimlerin, başta toprak olmak üzere, üretim aracı mülkiyetini, güvence altına almak için hukuki düzenlemelerin yapılmasını da gerçekleştirdikleridir. Üretim araçlarında önemli gelişmelerolmuştur, ama emek henüz sözleşme yapacak özgürleşmeyi ve örgütlenmeyi gerçekleştirememiştir. Loncaların, meslek kuruluşları olarak, mesleki yeterlilik ve zanaatı kendi başına yapabilecek olanlara izin vermek yetkileri bile henüz kaldırılmamış, başka bir deyişle loncalar henüz tasfiye edilmemiştir.

Keşifler sonucu İngiltere, Fransa, Hollanda, İspanya ve Portekiz gibi ülkeler yeni keşfedilen yerlerdeki zenginliğe el koymak için buralarda koloniler kurdu. Kolonilerden getirilen hammaddelerin işlenmesi için üretici güçlerin yeniden yapılanması gerekiyordu. Mevcut üretim araçlarının yetersizliği, feodal ilişkiler nedeni ile emeğin durumu, üretim süreçlerinde engel haline gelmişlerdi. Kolonilerden getirilen değerli madenlerin neden olduğu talep artışı tüm avrupada, değişim için meta üretimini zorunlu hale getirmişti. Bu zorunluluğun neden olduğu değişim istekleri ile sanayi devriminin belirtileri önce İngiltere ve Fransada görülmeye başlanmıştır. Bu iki ülkeye bu açıdan bakmak, kapitalizmde üretici güçlerinin oluşumunun daha iyi anlaşılması bakımından önem taşımaktadır.

⁶⁴Sander, a.g.e.2012, .99

⁶⁵Sander.a.g.e. 2012,.101

⁶⁶Sander.a.g.e. 2012, 110

2.3.2. İngiltere ve Fransa

Barışçı yerleşik tarım toplumlarının, tarihsel süreçte; köle, serf ve işçi olarak üretici gücün emeğini oluşturan bireylerle, saldırgan göçebe toplumun üyeleri; köle sahibi, feodal bey ve kapitalistler, üretim araçlarını mülk edinerek bir arada oldular. Kapitalizmin üretim tarzı olarak başat üretim tarzı olabilmesi, Sanayi Devrimi ile mümkün oldu. Bu oluşumda, bir yanda İngiltere'nin teknik, öbür yanda Fransa'nın düşünsel katkılarının payları var. Hobsbawm'ın deyişi ile

‘‘Dünyadevrimi, İngiltere'nin ve Fransa'nın oluşturduğu çifte kraterden dışadoğru yayıldığından, başta Avrupa'nın dünyaya yayılması ve dünyayıethetmesi biçimini aldı... Hindistan, İngiltere'nin genel valileri tarafından yönetilen bir eyaleti haline geldi; İslam devletleri, bunalımın pençesine düştü; Afrika, doğrudan fethetildi. Hatta BüyükÇin İmparatorluğu, 1839-42'de kalelerini batının sömürüsüne açmakzorunda’’⁶⁷ kaldılar.

Feodal üretim tarzı, bütün ülkelerde, uzun zamandan beri çözülme sürecine girmişti. Doğal olarak süreç, üretici güçlerin özgürleşmesine yönelikti. Bunun ilk adımları madenlerde, manifaktürde yaşandı. Kapitalizmin olgunlaşıp başat üretim tarzına dönüşme süreci, ‘‘Modern dünyanın ilk fabrika sisteminin Lancashire'dekurulmasıyla ve1789 Fransız Devrimi ile başlayan bu tarihsel dönem, ilk demiryolu ağının kurulmasıyla ve Komünist Manifesto'nun yayımlanmasıyla’’⁶⁸ tamamlanacaktır.

Sanayi Devrimi, üretici güçlerin zorunlu hale getirdiği işbölümünün yaygınlaştığı, toprağın ana ve asıl üretim aracı olduğunun kabul edildiği bir süreci geçirdi. Fransa'da toprağı ve devlet yapılanmasını önceleyen anlayışın burjuva devletine yönelişi ile İngiltere'de üretici güçlerin yeni üretim tarzına göre biçimlenişlerini bir bütünün iki parçası olarak görebiliriz. Üretim araçları mülkiyetine sahip olanların, kolonilerden gelen kaynaklarla yapılacak üretimin barış içinde yapılmasını istemeleri, kardeşlik çağrısı yapmaları çok doğaldır.

‘‘kilisenin hurafelerinden, insanları doğuma ve ilgili başka ölçütlere göre alt ve üst olarakhiyerarşiye ayıran us dışılıktan kurtarmak, aydınlanmanın başlıca amacıydı. Özgürlük, eşitlik ve (bunları takiben) bütün insanların kardeşliği, onun sloganlarıydı. Zamanı geldiğinde bunlar, Fransız Devrimi'nin sloganları oldular. Bireysel özgürlüğün hakim olmasıyla, en hayırlı sonuçları yaratmak mümkün olabilecekti’’⁶⁹

⁶⁷Hobsbawm E. J. (2003), *Devrim Çağı*, (çev.Bahadır Sina-Şener,) Dost yay. Ankara,12

⁶⁸Hobsbawm, a.g.e,2003, 12

⁶⁹Hobsbawm, a.g.e. 2003, 30

Hayırlı sonuçlar, kapitalist üretim şekline gidişte, engelleri ortadan kaldırdı. Devlet yapısındaki değişim, devleti mülk edinmek için değil mülkü korumada görevli bir araç durumuna getiriyordu. Böylece bireysel mülk edinme, yani kapitalizmin üretim araçları mülkiyetinin hukuki dayanakları oluşturuldu. Bireysel özgürlükler de, üretim araçları mülkiyetini güvenceye almak için, gerekli ve zorunlu olarak istendi ve gerçekleşti. Fransa’da özgürlük, devlet yapılanması ve üst yapı istekleri tartışılırken, İngiltere’de sanayi üretimine yönelik teoriler gelişmeye başladı.

Birikmiş emeğin geldiği aşama, üretimde işbölümüne yönelişi hızlandırmış, işbölümünün aynı zamanda emeğin verimini arttırdığı gözlemlenmişti. Bu süreç devam ederse, ‘‘Aynı sayıda kimsenin işleyebileceği gereç miktarı, emeğin gitgide daha ince bölümlere ayrılması oranında çoğalır. Her işçinin işlemleri gitgide daha ileri bir basitlik derecesine indiğinden, bu işlemleri kolaylaştırıp kısaltmak için türlü yeni makineler’’⁷⁰ yapılır ve geliştirilebilirdi.

İngiltere’de giderek gelişen ve iş bölümüne dayanan üretimin önemsenmesi bunu göstermektedir. A.Smith’in, üretimde iş bölümünün artması sonucu, verimin arttığını, bunun da geliştirilen makineler ile başarıldığını belirtmesi boşuna değildir. Ayrıca, A.Smith, ‘‘teknik ilerleme denilen olgunun iş bölümü biçiminde ortaya çıktığını ve bu olgunun, niteliği gereği tarımda değil, büyük ölçekli imalatla görülebileceğini söylemektedir. Tamamen iş bölümüne dayanan teknik ilerleme tanımı çerçevesinde, bu sonuca varmak doğaldır.’’⁷¹ Bu sıralarda İngiltere’de tarım alanında da teknik ilerleme yaşanmaktadır. Elbette, üretici güçlerin değişim gelişim süreçlerini görmek, bir manifaktürde makinelerin çalışmasını izlemek iş bölümüne tanık olmak daha etkileyici olacaktır. O günün koşullarında içinde yaşanılan dönemin değişim doğrultusu anlaşılmayabilir. A.Smith, Fizyokratların ana üretici gücün toprak olduğu yolundaki düşüncelerinin etkisi ile zenginliğin kaynağının toprak olduğunu kabul ediyor ama manifaktürdeki teknik gelişme ve işbölümü gibi tarımda da bir devrim yaşandığını önemsemediği anlaşıyor. Hammaddenin üretime girerek, işlenip metaya dönüşme süreci, tarımdaki gibi mevsim değişikliğini beklemeyi gerektirmediği için sanayi üretim sürecini izlemek elbette daha etkileyici olmuştur. Sanayi devrimi öncesi ve sonrası, tarımın kıta Avrupa’sında, önemini ve etkinliğini koruyor olması yadsınamaz. ‘‘Bu yapıyla 1789’un dünyası, ezici oranda kıra

⁷⁰ Smith, A.(2014), *Milletlerin zenginliği* (çev. Haldun Derin), İş Bankası yay.İstanbul, 270

⁷¹ Türkcan, E. (1981) *Teknolojinin Ekonomi Politikası*, AİTİA Yay. Ankara, 30

dayanmaktaydı. Bu temelgerçek iyice sindirilmeden, bu dünyayı anlamak olanaksızdır...hızla gelişmekte olan birkaç endüstri ya da ticaret bölgesi dışında, herbeş sakinden en az dördünün köylü’’⁷² olduğu bir gerçektir. Fransa’da kırsal kesimin önemi ve yeni üretim tarzının üst yapısını oluşturacak özgürlük düşüncesinin gelişmesi, merkezi otoritenin, daha erken dönemde güçlenerek merkeze bağlı ordu oluşturma sonucuları, bu bileşenler ışığında üretici güç toprağın önemini önceleyen ekonomik yaklaşımların oluşmasını da beraberinde getirdi. Merkantilizmin ticareti önceleyen yaklaşımına karşı, Fizyokratların tarım öncelikli yaklaşımları bu gelişmelerin sonucunda şekillendi. Fizyokratlar üretici gücün iki önemli unsurunu emek(çiftçiler) ve mülkiyeti toprak sahibine ait olan; toprak, olduğunu saptadılar. Çünkü ‘‘Tarım sorununun hassas noktası, toprağıışleyenlerle ona sahip olanlar; zenginliği üretenlerle zenginliği biriktirenlerarasındaki ilişkiydi’’⁷³Toprak mülkiyetinin krala, ya da toprak beyine ait olduğu feodal yapının değiştirilerek, toprakta bireysel mülkiyetin yaygınlaşması; böylece, üretim aracı mülk sahiplerinin güçlenmesi ile zenginliğin artacağı düşünülmüştür. Böylece Fransa’da çiftçilerle toprağın, İngiltere’de, emek ile makinelerin-madenlerin-dokuma birimlerinin temel üretici güçler oldukları belirginleşmiştir. Üretim araçları mülkiyetine göre ise çiftçilerle toprak sahipleri, emekçilerle üretim aracı mülkiyetine sahip olanların saflaşması daha belirgin hale gelmiştir.

2.3.3. Feodaliteden Kapitalizmin Üretici Güçlerine

Feodal düzenin üretici güçleri değişirken, yeni üretici güçlerin neden olduğu yeni üretimilişkileri de oluşacaktı. Ne üretici güçlerde, ne de üretim ilişkilerinde, insanlık tarihi boyunca ani bir değişim olmamıştır. Değişen üretim şekli bile, değiştiği günden başlayarak değişime başlamaktadır. O nedenle İngiltere’de sanayi devrimi ile kapitalist üretim şeklinin feodaliteyi tasfiye etmesi, uzun bir dönemi kapsamaktadır. Aynı zamanda dünyanın birçok bölgesinde benzer gelişmelerin farklı ya da daha yavaş bir yol izledikleri görülmüştür. Sanayi devrimi öncesi Fransa’da olduğu gibi İngiltere’de de tarım alanında değişimler yaşanmıştı.

İngiltere’de toprak mülkiyetinin yoğunlaştığını, kiraladığı emekle, ticari üretimin orta ölçekli kiracı-çiftçi biçiminde yapıldığını söyleyen Hobsbawm, ‘‘1830 yılından

⁷²Hobsbawm, a.g.e.2003, 19

⁷³ (74)Hobsbawm,a.g.e. 2003, 21

sonra bir tarımsal girişimciler sınıfı, çiftçiler ve geniş bir tarım proletaryasının belirginleştiği,”⁷⁴ yargısına varmaktadır. Üretim, üretici güçlerin (emek-toprak) kiralanarak, ve diğer üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutan kiracı çiftçi tarafından yapılıyordu. Burada emeğin yeteri kadar özgürleştiği ve kapitalist üretime geçişin son aşamalarının yaşandığı anlaşıyor. Başka bir alanda, emek ürünü üretim araçlarının; açık deniz gemilerinin, yapılmasını zorlayarak, ürün değişiminin hızlanmasına böylece tarımda feodal ilişkilerin çözülmesine neden olduğuda gözden kaçırılmamalıdır. Üretimin ticarete konu olması serfin verim arttırıcı çabaya girmemesi, emeğin daha özgür duruma getirilerek veriminin arttırılması arayışını gündeme getirmiştir. Bu arayışlar sonucu, emek bir yanda, tarım dışı üretime yönelmiş, öte yanda; tarımda, kiracı-çiftçi konumu ile pazar için üretime katılan bir dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüm aynı zamanda, soyluların gelirini de azaltmış, “gelirlerinin; fiyatların ve harcamaların yükselişi karşısında çok geride kalmasına nedenolan feodal düzenin, tam da bu kullanışsızlaşması[eskimesi], aristokrasinin, tek devredilemez ekonomik varlığı durumundaki doğuştan gelen ayrıcalıklarını ve statülerini görülmedik bir yoğunlukla kullanmalarına”⁷⁵neden olmuştur. Eskiyen feodal ilişkiler, soyluların kamu görevine yönelmeleri sonucunu doğurmuştur. Soyluların feodaliteye bu tepki ile kamu görevlerine yönelmesi, feodal çözülmeyi hızlandıran başka bir neden olmuştur.

Çalışan insanlar özgürleşiyordu, meta değişimi ve iş bölümüne dayalı manifaktür üretimi yaygınlaşıyordu. Feodal bağların gevşemesi ile bireysel üretimlerin başkaları tarafından alınarak satılması, eve iş alınması, üretim aletlerini ve hammaddeyi tüccardan alarak ürünü tüccaravermek ve benzer yöntemler gelişti.

Feodal kuralların dışında üretim yapmak ve bu ürünleri pazara sunmanın karşısındaki engellerden biri de loncalardı. Bunlar mesleki kuruluşlar olup, mesleğe çırak olarak başlamak kendisi iş yerini açmaya kadar olan tüm süreci, katı kurallara bağlamış örgütlerdi.

Ama gelişen yeni ticaret ve üretim hacmini kucaklayacak bir yapıda değildi. Üretici güçlerdeki değişim, önce lonca yöneticilerinin kuralları ihlal etmelerine neden oldu, işyeri açmak isteyenlerden yüksek paralar istemeğe başladılar. Bu da kurumların

⁷⁴ (75)Hobsbawm, a.g.e. 2003, 26

⁷⁵Hobsbawm E. J, age.s.25

gözden düşmesine neden oldu. Ayrıca emek, yukarıda belirtildiği gibi eve iş verenlere emeğini satarak, loncaların etkisiz hale gelmelerine neden oluyordu. Loncalar yerel pazarlar için, dar bir bölgede, toplumsal denetimin etkili olması nedeni ile tüketiciye güven veren kuruluşlardı. Ama üretim ve değişim, artık Loncaların denetleyemeyeceği ölçekte büyümüştü. Genişleyen üretim, gelişen pazar koşulları, emeğin verimini arttırmak için, bir iş bölümünü dayattı, önce eve iş verme şeklinde gelişen, hammaddeyi sağlayıp. mamul malı alan araçların oluşmasına neden oldu. Araçlar tüccar olurken, eve iş verme şeklindeki üretim ünitelerini, kendilerine ait mekânlarda toplayarak iş bölümünü daha da ayrıntılı hale getirdiler. Üretici güçler, emeğin verimini arttırmak için işbölümü ve uzmanlaşmayı sağlayacak şekilde örgütlendi. On yedinci yüzyılın ünlü iktisatçısı, William Petty, “biri eğirir, öteki bükür, öbürü dokur, beriki çeker, bir başkası da ütölüyor paketlerse, kumaş, bütün bu sayılan işlemlerin aynı elle yapılması durumundan daha ucuza mal olur”⁷⁶ diyordu. Emeğin verimini arttıracak makineler, yaygınlaştı. En önemli üretim aracı makinelerin mülkiyeti, aracı-tüccar-imalatçı süreçlerini yaşayan insanların eline geçmişti. Kendi iş yeri olan usta ve kalfalar açığa çıkmıştı, artık evde iş verme dönemi de kapanıyordu. Üretim araçlarındaki gelişme, emeği hem daha verimli hale getiriyor hem de iş bölümünü yaygınlaştırarak üretim artışı sağlıyordu. Eski düzenin açığa çıkardığı emek için endişeli bir dönem de yaşanmıştı. Değişime ayak uyduramayanlar direniyorlardı. Makineleşme verimi arttıran özelliği ile kazanmıştı. “Makine işi ile el işi arasındaki rekabeti makinenin kazanması zorunlu idi. Kazandı da binlerce ‘küçük bağımsız imalatçı ustası’ (bağımsızdılar çünkü kendi aletlerine, kendi üretim araçlarına sahiptirler) ‘ücret karşılığı çalışan kalfa’ durumuna geldiler.”⁷⁷ Üretim araçlarındaki teknik gelişme, emeğin durumunu ve diğer tüm ilişkileri biçimlendirecekti. Bu araçlar kullanıldıkça, değer yargılarını da etkileyip değiştirecekti.

Üretim araç gereçlerindeki gelişmeler nasıl yetersiz üretimi ve emek verimini arttırmak için planlanmamış, ekonomik bir zorlamanın sonucu ise, aynı şekilde bu uzun dönemin üretim ve paylaşım kurallarından etkilenecek geliştirilen aydınlanma fikirleri de bu sürecin zikzaklarını içermektedir. “Kuramsal olarak aydınlanmanın amacı, bütün insanları özgür kılmaktır. Bütün ilerici, ussalıcı ve hümanist ideolojiler

⁷⁶Huberman, a.g.e.2019, 127

⁷⁷Huberman, a.g.e. 2019, 188

onun içinde örtük olarak bulunmaktaydılar; aslında onlar aydınlanmadan çıkmaktaydı.”⁷⁸ Ama saptanması gereken, düşüncenin dayandığı maddi gerçek, insanı özgürleştirmek olsa bile emeğin özgürleşemediğidir. Aydınlanmanın düşün temellerinin, Fransa’da olmasına karşın, endüstri devriminin İngiltere’de olması, endüstri devriminde aydınlanmanın önemini azaltmıyor. Aydınlanmanın etkisini, bütün Avrupa’da hatta dönemin sömürgeciliği düşünülürse, tüm dünyada görebiliriz. Bu düşünce özgürlüğü ortamında, buhar makinesi cin icadı olarak nitelenmemiş, değişen üretim ilişkileri anlaşılmaya çalışılmıştır. Merkantilist ya da Fizyokrat düşüncelerin de, üretim güçlerinin yeni konumlanması, üretim araç gereçleri mülkiyeti ile giderek özgürleşen emeğin konumu hakkında daha özgür teoriler olarak gelişmelerinin önü açılmıştır.

Feodaliteden çıkışta feodal imparatorluklar, ulusal devletlere dönüşerek, artık toprak eldeedip, ürüne el koymak yerine, mal ticaretinin ve ticaret yollarının hakimiyetine yönelmişlerdir. Sömürgelerde, ucuz emekle değerli madenleri ele geçirerek zenginleşen Avrupa’da, mal üretiminin cins ve miktar açısından çoğaltılması olanağı ortaya çıkmıştır. Yani sömürgelerdeki ucuz emeğin ürettiği değerli madenler, Avrupa’da toplam mal talebini arttırırken, üretimin yeniden şekillenmesine de neden olmuştur. Herhangi bir dönemde üretici güçlerde dengesizlik, üretimin yeterli büyüklükteki pazara ulaşamaması ya da üretimin yeterli ölçekte gerçekleşmemesi durumunda ortaya çıkar. Üretim yetersiz kaldığında, üretimi arttırmak için ya işçi sayısını arttırmak ve işçiyi daha çok çalıştırmak ya da emeğin verimini arttırmak gerekir. Üretim sürecinin belirli bir döneminde emek, üretimin daha iyi yapılabilmesi için yeni araç gereçlere ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç emeğin kendisinden olabildiği gibi, üretim araç gereçlerinin mülkiyetini elinde bulunduranlar tarafından da ortaya konabilir.

Bu ihtiyacın karşılanması, bir yanda emeğin verimini arttırırken öbür yanda, bir kısım emeğin açığa çıkmasına da neden olur. Bir başka yönü ile üretim araç gereçlerinin mülkiyetini elinde bulunduranların, yeni araç gereç satın alarak yatırım yapmaları anlamına gelir. Bu işsizlik demektir.

Feodal üretim tarzı üretici güçler bileşeni, klasik öğeleri ile serf ve kullandığı araç gereçlerle yapılan üretim, toplumsal ihtiyacı karşılayacak niteliğini kaybetmişti.

⁷⁸Hobsbawm, a.g.e. 2003, 30-31

Uzun bir süreç yaşanarak emeğin belirlenen sınırlarda özgürleşmesi sağlandı, özgürleşmiş emeğin, iş bölümüne dayalı, mülkiyeti başkasına ait üretim araçları ile üretim yapacak örgütlenmesinin adımları atılmış oldu. Üretim araç gereçleri emeğin verimini arttırırken yani teknik anlamda daha ileri düzeyde yapılmış makine araç gereç kullanılmaya başlayınca, üretimin artmasına karşın bir kısım emeğin üretim dışı kalması sonucunu doğuracaktır. Bu aşama dönüşümün en kritik aşamasıdır. Bir yanda artan üretimin pazar alanını korumak ve genişletmek gerekirken, öbür yanda açığa çıkan emeği istihdam etmek gerekir. Bu durum, üretim tarzı değişikliklerinin yaşandığı dönemlerde, açığa çıkan işgücünün neden olduğu/olacağı sorunların çözümü için savaflara neden olmaktadır. Bir sonraki bölümün sonunda bu konutekrar değerlendirilecek. Feodaliteden kapitalizme uzanan geçiş süreci, akademik çevrelerde ayrıntılı biçimde tartışılmıştır. İçinde bulunduğumuz dönemde değişim sürecini anlamayı kolaylaştıracığı nedeni ilegeçiş tartışmalarına bakmakta yarar var. Bu tartışmalarda, geçişin dayanakları araştırılırken, hem üretim tarzı, hem üretici güçlerin olgunlaşması da gözlenebilecektir. Böylece feodalitenin yerine, gene feodalite içinde yeşeren, kapitalist üretim tarzının başat hale gelmesi sürecini izlemek mümkün olacaktır.

2.3.4. Geçiş Tartışmaları

Feodalitenin yıkılıp, kapitalizmin başat üretim tarzı oluşu, marksist tarih tezi çerçevesinde, Marx tarafından Kapital'de genel hatları ile değerlendirilmişti. Bu değerlendirmeler uzun bir süre gözlerden uzak kalmıştı. Marksistler, feodalitenin ömrünü tamamladığı şeklindeki yüzeysel yaklaşımla, araştırma ve eleştirilerini daha çok, kapitalizmin sömürü mekanizmasının işleyişine, liberal iktisatçılar ise kapitalizmin kendini yenileyerek devam eden mükemmelliğini, kanıtlamaya yöneltmişlerdi. Feodalizmin yıkılışı ya da kapitalizmin gelişimi üzerinde oluşan eksik teorik çalışmalar, marksizmin tarih tezinde tereddütlere de neden oluyordu. Maurice Dobb'un "Studies in the Development of Capitalism" adlı kitabı büyük bir eksikliğı gidererek yoğun bir tartışma ortamı oluşturdu. M.Dobb'unStudies in the Development of Capitalism (Kapitalizmin Gelişmesi, Üzerine İncelemeler) adlıyapıtı 1946 'da yayımlanmıştı. Karl Polanyi, 1948'de JournalofEconomicHistory'de yapıta oldukça eleştirel bir tarzdayaklaşmakla birlikte, "Feodalizminçöküşü, merkantilizm, endüstri devrimi, ve 19.Yüzyıl, iki savaş arası

dönem üzerine, kısacası Marshall Planı hariç bütün batı kapitalizmi tarihi üzerine bilimsel ve özgün bir yapıt,"⁷⁹ olduğu vurgusunu yaparak değerlendirmişti. Elbette bu yapıt, kapitalizmin gelişmesini tahlil ederken feodalitenin de yok oluş sürecini değerlendiriyordu. "Dobb'un kitabının böyle yaygın olarak göz ardı edilmesinin sebepleri açıktır. İngiliz akademik tarihçileri, marksizmi sevmiyorlardı. Ne olursa olsun savaşın bitiminden sonra gelen on yıl, kapitalizmin Marksist yorumunun önyargısızca tartışılması için hiç de uygun bir zaman değildi."⁸⁰ Uzun bir süre görmezden gelinen kitap üzerine değerlendirmeler, ancak 1950 yılından sonra başladı.

Bu tartışmaların ele alınması, feodaliteden kapitalizme geçerken çeşitli görüşlerin irdelenerek, bu süreçte üretici güçlerdeki değişim ve belirleyiciliğin daha açık şekilde ortaya konulmasını hedeflemektedir. Feodal üretim tarzının daha önceki, üretim tarzına ait üretim ilişkilerini taşıyarak ve kendi içinde yeni üretim ilişkilerini yeşertip geliştirerek kapitalizme vardığı bu tartışmalarda daha iyi görülecektir. Feodaliteden kapitalizme geçiş tartışmalarında, bu değişimin iç ve/veya dış dinamiklerin belirleyiciliği konusunda farklı düşünceler ortaya konulmaktadır. Benzer biçimde, kapitalizme geçişin zamanı konusunda da farklı görüşler vardır. Bir üretim tarzının yeşermeye başlaması ile başat tarz olmasını incelemeye göre yapılan tahliller, kapitalist üretim tarzının başlama tarihinde de doğal olarak farklı sonuçlara ulaşılmasına neden olmaktadır. Değişimde dış dinamiklerin etkisini savunanlar, kentleşme, nüfus hareketleri ya da ticaretin yoğunlaşmasını belirleyici olarak görmektedirler. Marksist yaklaşım ise üretim tarzı değişikliğinin, kendi iç dinamiklerinin belirleyiciliğini asli etken görmekle birlikte, dış dinamiklerin de etkisini ihmal etmeyerek değişimi açıklamaktadır. Marksist yaklaşım, "feodalizmden kapitalizme geçişin koşullarını yaratan özgün değişimleri tanımlama, geliştirme ve araştırmayı gerektirir. Aynı zamanda, çağdaş kaynaklara eleştirel yöntemin uygulanması anlamında gelir. Bu tür bir eleştirel yöntem, üretim tarzı kavramının anlaşılmasına dayanan, marksist bir yöntem olmak zorundadır."⁸¹ Başka bir deyişle, feodalizmden kapitalizme geçiş kabul edilince, yapılan eleştirilerin; marksizmin üretici güçler, üretici güçlerin belirlediği üretim ilişkileri ve üretim tarzı, tezlerine

⁷⁹(80)Hilton,R.(1984), *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*, (Çev.Müge Gürer-Semih Sökmen), Metis Yay..7

⁸⁰ (81)Hilton, a.g.e. 1984, 8

⁸¹Hilton, a.g.e. 1984, 11

dayandırılması gerekir. Marksist teorinin geçiş konusunda ortaya koyduğu yöntem, Marx'ın oraya koyduğu ekonomi politik yöntemidir. Bu yöntem üretimi esas alır. Çünkü, ‘‘Her toplum biçiminde bütün öteki üretimlere ve onlardan doğan ilişkilere sırasını ve önemini veren, belirli bir üretim ve onun doğurduğu ilişkilerdir.’’⁸²

Bunun gibi bir üretim tarzı değişikliğini, kentleşme, g, savaş, lüks yaşamdan başlayarak anlamaya çalışmak ve adlandırmak yerine, üretici güçlerden başlayarak anlayıp çözmek ve adlandırmak üretim belirlenimliliğine dayanması bakımından daha öncelikli olmalıdır. Kapitalist retim ilişkilerinin görülmeye başladığı 14.yy dan, ilişkilerin belirginleştiği 16.yy’a kadar geçen 200 yıllık dönemin nasıl adlandırılacağı ile ilgili tartişma da yukarıda belirtildiği gibi yöntem farklılığından gelmektedir. Marksist ekonomi politik, üretim tarzlarının i ie yaşayarak, geçmiş üretim tarzının kalıntılarını ve gelecek üretim tarzının tohumlarını taşıdığını ortaya koyarak savunmaktadır. Kapitalist retim anlaşılmasını bir lde zorlaştıran da, geçmiş toplum tiplerinin dağınık kalıntıları ile birlikte yaşıyor olmasıdır. Bu aynı zamanda kaybolmuş olan ‘‘bütün eski toplum biçimlerinin yapıları ve üretim ilişkileri hakkında bir fikir edinmemize de olanak sağlar. İnsanın anatomisi, maymun anatomisi için bir anahtar olması gibi. Böylece burjuva ekonomi bize, antikçağ ekonomisinin vb. anahtarını da vermektedir.’’⁸³ Geçiş döneminin kesin hatları ile bir üretim tarzını tanımlamadığı, mekanizmaların çoklu bir yapıda ve birlikte yaşandığı bunun da gelişim ve değişimin doğal yansıması olduğudur. Çünkü ‘‘zgl bir sosyo-ekonomik formasyon içinde birden fazla üretim tarzı mevcut olabilir fakat bu üretim tarzlarından ancak bir tanesi egemendir; formasyonu da bu egemen olan tarz karakterize eder: feodal, kapitalist gibi ‘’⁸⁴ Hangi retim tarzının egemen olduğu da üretim araçları mülkiyeti ile birlikte ‘‘iki esaslı öğeye bakılarak yapılabilir. Bunlardan biri toplumsal artık’ın doğrudan üreticilerden çekilip alınmasının özgül iktisadi mekanizması, diğeri ise bu artık’ın kanallize edileceği alanlar üzerinde son tahlilde hangi temel sınıfın nihai karar verici olduğudur’’⁸⁵ Her retim tarzı da kendi işleyiş mekanizmasının koruyucusu olarak devleti rgtler. ‘‘Eğer temel sınıflardan biri devlet katında hegemonyasını kuramamışsa üretim tarzlarından biri de egemen hale gelememiş demektir. Böyle bir analizde, belirleyici alanın siyasi alan

⁸²Marx, K. (2013) *Grundrisse I*, (ev.Arif Gelen) , sol yayAnkara,. 42

⁸³ (84)Marx, a.g.e,2013, 41

⁸⁴ şr, İ. (2007) *Kapitalizmin Gelişmesi zerine İncelemeler*, Belge Yay.İstanbul, 409-410

⁸⁵řr,a.g. e 2007, .409

değil, doğrudan sınıflar mücadelesi olduğu açık olmalıdır.”⁸⁶Belirtildiği gibi, tarihin belli birdöneminde, birden çok üretim tarzının olacağı, ancak başat olanın o dönemin üretim tarzını belirlediğidir. İkinci temel ayırım ise devletin bu üretim tarzında kime dayandığı ile toplumsal artığın alınma ve bu artığın paylaşımındaki farklılıktır. Ayrıca, bir üretim tarzından diğerine geçişin şekli farklı olsa bile,

“geçiş ister tedrici olarak, isterse devrim ile olsun bir anda ve bıçakla kesilmiş gibi gerçekleşmez. Tarihte de bunun örneğine rastlanmaz. Geçişin bizatihi kendisi bir oluşumdur. O nedenle hiçbir geçiş ‘saf ve katışıksız’ değil ‘lekeli ve miraslı’ dır. Tedrici veya devrimci geçişlerdeki mesele, tartışılan bağlamda bir (eski) üretim tarzının, diğeri (yeni) tarafından tasfiye edilmesinin süreci ve temposu ile ilgilidir.”⁸⁷

Her yeni üretim tarzı; aynı zamanda, üretici güçlerde yeni bir ilişkiye, tüm toplumda yeni birmülkiyet anlayışının gelişip yerleşmesine neden olur. Bu ilişkilerin ve anlayışın gelişmesizaman alır, etkin anlayışa rağmen eski ilişki ve anlayışlar uzun süre; değişim devrimle bile olsa, devam eder. Üreticilerden çekilip alınan artığın şekli ve miktarı ile bu artığın kanalize edildiği alanlarla ilgili kargaşa üretim araçlarındaki yeni mülkiyet kesinleşinceye kadar devam eder.

Kapitalizmin feodaliteyi tasfiye etme sürecinin yaşandığı dönemin nasıl adlandırılacağı ile ilgili tartışmalar yanında, feodal yapının iç güçler ya da dış etkenlerle değişip değişmediği konusunda da görüş ayrılıkları oluşmuştur. Her biri ufuk açıcı ve değerli bu görüşler, kesin ortak bir yargıya varmamış olsa bile, en azından kapitalizme geçişte, geçişi etkileyen unsurların irdelenmesi ile geniş bir yelpazedeki görüşlerden yararlanma olanağı vermektedir.

Geçiş tartışmalarında, serfin, işçiye dönüşü ile meta dolaşımı ve üretim araçları mülkiyetinin nelerden etkilenererek kapitalizme ulaştığı, geçiş döneminin nasıl adlandırılacağı da tartışmalarda yer almaktadır. Dönüşüm tartışmaları yukarıda belirtildiği gibi, 14 ile 16.yy arasındaki dönemin Avrupa’da hangi üretim tarzı olarak adlandırılacağı arayışı ile başlamıştır. Bu arayışta, dönüşümün kesin ve belirleyici dış etki ile gerçekleştiğini savunan iki tarihçiden, H.Pirene, ticaret ve kentleşmenin, H.J.Habakkuk, ise nüfus hareketlerinin asıl belirleyici olduğu görüşündedirler. Pirenne, on ikinci yüzyılda değişime uğrayan feodalitenin, ticaret ve sanayi alanında geliştiğini, tarımsal üretimin de artarak, değişime konu olduğunu böylece ‘‘O

⁸⁶Üşür,a.g. e 2007, .409

⁸⁷ Üşür, a.g. e 2007, .410

zamana değin tüm ekonomik etkinlikleri içine alan dirlik sisteminin katı sınırlarının yıkıldığı ve toplum düzeninin tümüyle daha esnek, daha etkin ve daha değişik birtarzda biçimlendiğini’’⁸⁸ belirtmektedir. Bu saptamanın, Üşür’ün bizim de katıldığımız görüşünü güçlendirdiği açıktır. Buna rağmen, kapitalist ilişkilerin ortaya çıkmasının nedeni olarak tüccar sermayesini belirleyici etken olarak ortaya koymaktadır. “on ikinci yüzyılın başlangıcına değin, evlerinin çevresinde yer aldığı eski kale-kentleri dört bir yandan kuşatılmış bulunuyordu. On ikinci yüzyılın başından sonra, onlar için yeni kiliseler kurmak gerekli oldu.”⁸⁹ çünkü kentler ticaret nedeni ile büyüyordu. Bu doğru saptama, ticaretin yaygınlaşmasının, üretimin artarak değişime konu olması ile açıklandığı zaman bütünlüğe kavuşmuş olurdu. Pirenne, ticaretin yaygınlaşmasına dayandırdığı kapitalizme geçişe kanıt olarak emeğin özgürleşmesini de örnek vermektedir.” Kırsal sınıfların özgürlüğe kavuşması, kasabaların hem sonucu hem de aracı oldukları ekonomik canlanmanın yol açtığı sonuçlardan yalnızca biridir. Bu olgu, paraya çevrilebilen sermayenin gittikçe daha çok önem kazanması ile aynı zamana rastlar’’⁹⁰ derken, Feodal toplumda, emek veriminin artması sonucu açığa çıkan tarımsal emeğin özgürleştiğini, ama bu özgürleşmenin toprak sahibini büyük bir yükten kurtardığını belirtmeden geçmektedir. Başka bir anlatımla Pirenne, “ kapitalizmi, ticaret ile özellikle uzun-mesafe ticaretle özdeşleştiriyor. Kısaca kapitalizm mübadele düzeyinde tanımlanmış oluyor. Her ne kadar Pirenne, açıkça burjuvazinin (kapitalizmin) oluşumuna başlangıç tarihi olarak on ikinci ve on üçüncü yüzyılları gösteriyorsa da onun mantık sistemi içinde kapitalizmi Roma’dan başlatmak dahi mümkündür.”⁹¹ Başka bir takım iktisat tarihçilerinin kapitalizme geçişi nüfus hareketlerine bağladıkları da görülmektedir. Bu tartışmalar yukarıda belirtildiği gibi M. Dobb’un kitabı ile başladı. O nedenle Dobb’un geçiş konusundaki görüşlerini belirtmek gerekiyor. Dobb, “ feodalizmin çöküşü, feodalizmin bir üretim sistemi olarak etkin olmayışında ve buna koşut olarak egemensınıfın gelir sağlama konusunda giderek büyüyen gereksiniminde olduğunu gösteriyor. Çünkü bu ek gelir gereksinimi üretici üzerinde gerçek anlamıyla dayanılmaz noktaya ulaşan bir

⁸⁸Pirenne,H. (2012) *Ortaçağ Kentleri*,(çev.Şadan Karadeniz) İletişim Yay, İstanbul, 79

⁸⁹Pirenne, a.g.e.2012, 119-120

⁹⁰Pirenne, a.g.e.2012, 162

⁹¹ Üşür, a.g.e.2007, 365

baskıya’’⁹² dönüşmüştür. Bu sistemin çökmesinin nedenidir. Büyük ölçüde doğru olan bu yaklaşımda bazı eksiklikleri tamamlamak gerekiyor. Üretimde, üretici güçler bileşeni ve diğer değişkenler sabitken (hava koşulları, salgın vs) üretim miktarı düzeyi de sabittir. Üretimi arttırmak için, üretici güçlerde olumlu bir değişim olmalıdır. Üretim araçları geliştirilemiyorsa üretimi arttırmak, baskı ile bile mümkün olmayacaktır. Feodalitenin çözülme aşamasında bu gerçek bile, ‘’ daha fazla artık elde etmek için baskı yapılmasını kuşkusuz engellemedi; ama genelde sistem açısından bunun sonuçları yıkıcı oldu, çünkü bututum sistemi besleyen gücün tüketilmesi ya da fiilen yok olması ile sonuçlandı.’’⁹³ Bir üretim tarzı değişirken, mutlaka üretimi arttıracak üretici güçler bileşeninin oluşması gerekir. Başka bir anlatımla üretici güçler, yeni bir bileşimi oluşturma sürecini, eski bileşeni tasfiye etme ile birlikte yaşarlar. ‘’Manor ekonomisinde kullanılan yöntemler ve emeği teşvik edecek hiçbir şey olmaması yüzünden sadece emek üretkenliği çok düşük düzeyde kalmadı; toprağın verimi öylesine kısırlaştı ki, bazı yetkililer bu tarım sisteminin toprağın tükenmesisonucuna varacağını belirtmek zorunda kaldılar.’’⁹⁴ Toprağın verimi düşmüştü, köylünün kendi toprağında bile koyunlarını otlatarak gübreleme yapması lord tarafından engelleniyordu. Bu sıralarda yaygınlaşmaya başlayan dokumacılığın yeni bir üretim birimi olarak yün talebi ile madenciliğin emek talebi, toprağın üretim aracı olarak ihmaline nedenolmuştur. Koyun daha önemli bir üretim aracı olmaya başlamıştı. Böylece ‘’feodal sosyal mülkiyet sistemi, gelir dağıtımı için belirli ayırt edici mekanizmalar ve özellikle ekonomik durgunluğa yol açan, üretimingeliştirilmesi için, sınırlı yöntemler dışında yenilikler oluşturmamıştı. Öyle olunca da, köylünün kendini yeniden üretmesi için yetersiz ve büyümenin gereklilikleriyle uyumsuzdu.’’⁹⁵ Elbette bu süreç tüm tarımsal kesimde yaşanmıyordu. Emeğin açığa çıktığı marjinal tarım işletmeleri ile aynı zamanda tarımsal üretim araçlarındaki gelişme ile, verimi artan emek önemli bir iş gücünü açığa çıkarıyordu.

Toprak mülkiyetini elinde bulunduranlardan bir kısmının; toprağı, tarımsal üretim yerine, yünü için beslenen koyunların otlak ihtiyacını karşılamak için kullandıkları

⁹²Dobb.M. (2007)*Kapitalizmin Gelişmesi Üzerine İncelemeler*, (çev.F.Akar)Belge Yay, İstanbul, 39

⁹³Dobb,a.g.e 2007, .40

⁹⁴Dobb,a.g.e 2007, .40

⁹⁵Brenner. R, (nov.1982) *TheAgrarianRoots ofEuropeanCapitalism*, Past&present,Jastor, no.97pp 16-113

düşünülebilir. Tarımsal alanda henüz ücretli işçilik gelişmemiştir, lordun da serf ile ücretli bir ilişki kurması oluşmadığından feodalitenin çözülmesinin nedeni olarak görülemez. “Para kullanımı belirli ölçüde gelişmedikçe lordun emek-hizmeti sistemini değiştirerek para ile ödeme sistemine geçmek isteğini duymayacağı da yeterince açıktır.”⁹⁶

Daha önce belirtildiği gibi, bir üretim tarzında, o üretim tarzını belirleyen, emek ve üretim araç gereç ilişkisi ile yapılan üretim, üretenleri, yöneticileri, din adamlarını, çalışmayanları besledikten başka, bir miktar üretim araçları bakım ve yenilenmesi için bir fon ayıramıyorsa, o üretim tarzında çözülmenin başladığı söylenebilir. Ama bu ana belirleyici dışında elbette dış etkiler, bu yetersizliği hızlandırıp yavaşlatabilir. Ayrıca dış etkiler bile o üretim tarzındaki çözülme sonucu, o üretim tarzının içinden çıkmış ve onun değişimini hızlandırıyor olabilir. Emek veriminin düşmesi, toprak bakım ve toprağın dinlenme ve toprağı beslenme tekniklerindeki aksaklıklar; tarımda kullanılan araç gereçlerin eski ve etkisiz oluşu nedenleri ile yetersiz üretim sonucu emeğin göçü, kentlerin oluşması ya da büyümesi, zanaatın gelişmesinin yolunu açar. Burada gelişen zanaat, tarımda emeğin verimliliğini arttıran üretim araç gerecin yapılmasının nedeni olur. Tarımdan kentlere yönelen emek, kentte yaptığı üretimle tarıma birikmiş emek olarak; araç gereç şeklinde, döner. Böylece üretici güçlerden hem emek hem de üretim araç gereçleri, üretimde verimi arttırmak için biçimlenirken, eski ilişkiler içinden hem yeni ilişkilerin gelişmesine, hem de eski ilişkilerin dağılmasına neden olurlar. Bu süreç aynı zamanda hem dış etkilerin oluşmasını hem de dış etkilerle ilişkinin değişmesi sonucunu doğurur. Örneğin “ticaretin gelişmesi, sağladığı yabancı malların çekiciliği ve pazar için bir artık üretme olanaklarını açması ile köylüler üzerindeki feodal baskının yoğunlaşması eğilimini güçlendirdi, onüçüncü yüzyıl İngiltere’inde büyük topraklarda ve özellikle manastır topraklarındaki zorunlu çalışmanın”⁹⁷ arttırılmasına neden olmuştu. Başka bir anlatımla, ticaretin gelişmesinin üretici güçler üzerindeki olumsuz etkisinin yaygınlaştığı, bunun üretimde emeğe yapılan baskıyı arttırdığı ve feodal üretim tarzının çözülmesine neden olduğu söylenebilir. Zorunlu çalışmanın artması, başka bir deyişle baskının artması, pazarın belirli ölçüde gelişmesinin sonucudur. On dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda, bu baskının artması, “sadece şatoya altın

⁹⁶Dobb, a.g.e..2007, 38

⁹⁷Dobb,a.g.e. .2007, .42

yumurta yumurtlayan kazı tüketmek olmadı, manorlardan salt umutsuzluktan kaynaklanan bir göçe yol açtı. Üreticiler kitle halinde malikhaneleri terk ettiler; bu sistemin can damarının kesilmesine yol açtı ve feodal ekonomide bunalıma neden oldu.”⁹⁸ Kitlesele göçler, lordları zor durumda bıraktı hatta göçlerin sonucunda, manorler arasında emek istihdamı konusunda rekabet bile yaşandı, bu durum lordları, bazı haklarından vazgeçmeye zorladı.“Bazı durumlarda lordlar kendi baskıları nedeniyle terk edilmiş topraklarını yeniden iskan edebilmek için, rant ya da nakit ödeme karşılığında, köylünün ürününe el koyma haklarını sınırlandıran imtiyaz/muafiyet hakları satmak zorunda kaldılar.”⁹⁹

Feodalitede artık-ürün oluşması, meta değişimine yani ticaretin gelişmesine neden oluyordu. Ticaret gelişip yaygınlaştıkça, artan mal talebini karşılamak için, kısa dönemde üretici güçlerde bir değişiklik yapmak, yani toprakları büyütmek, emeğin verimini arttırmak için üretimde kullanılan tekniği yenilemek mümkün olmadığından, üretici-emeğe baskı yaparak üretim artışını sağlama yoluna gidildi. Bu baskının sebep olduğu göç hareketleri, kentlerde bir kısım işgücünün ticarete ve zanaatta kullanılması sonucunu doğurdu. Dobb’un belirttiği gibi, ‘para ekonomisi gelişiminin, feodal lordun, serflerin üzerinde geleneksel yükümlülükleri kaldırmasınaya da azaltmasına ve zorunlu hizmetler yerine sözleşmeli bir ilişkiyi başlıbaşına getirmesine de olanak yoktur.”¹⁰⁰ Aynı şekilde demografik değişimlerin de tek başına belirleyici olmadığını, görebiliriz. Kısa dönemde, üretimde kullanılan araç gereç ile toprağın değişmeyeceğini göz önünde tutarak, nüfus artışının, yukarı evresinde, emeğe göre artan arazi getirilerine, üreticilere göre artan gıda fiyatlarına ve kişi başına düşen üretimin azalmasına yol açtığını, tersine durumda, arazi /işgücü oranında ve görece faktör fiyatlarında zıt eğilimlerle düşüş aşaması”¹⁰¹ yaşanmıştır. Arazi/işgücü oranı değişimleri, aslında üretici güçlerdeki değişimdir. Bu değişimlerin nüfus artışının yukarı evrelerinde, yoksulluğakıtlığa neden olacağı bu nedenle "Aşırı nüfus telafi edici bir demografik düşüşe yol açarak, arazi/işgücü oranının tersine dönmesine ve demografik büyümenin iki aşamalı, kendi kendini düzeltme döngüsünün yeni bir başlangıcına neden”¹⁰² olabilir. Ama bunun

⁹⁸Dobb, a.g.e .2007, 42-43

⁹⁹Dobb,a.g.e.2007, 43

¹⁰⁰Dobb, a.g.e. 2007, 38

¹⁰¹Brenner, a.g.m.1982, 20

¹⁰²Brenner.a.g.m.1982, 24

haçlı seferleri ile çözülmeye çalışıldığı belirtilmemiştir. Feodal üretim tarzı kendi içinde, bu ve benzeri iniş çıkışlardan etkilenerken bir değişim yaşarken, aynı zamanda bu tarzı ortadan kaldıracak dış etkenlerin oluşmasına ve/veya daha etkili olmasına da neden olmuştur. Üretim yapılırken, emeğe ve emeğin verimini arttırmak için yeni teknikler ve araç gerecin bulunup üretime sokulmasına ihtiyaç vardır. İlk bakışta çok karmaşık görünen değişimin, aslında çok uyumlu ve bir diğerine bağlı olayların sonucunda gerçekleştiğidir. Ama hiçbir üretim tarzı, belirli bir tarihte başlayıp belirli bir tarihte bitmez. İnsanın doğup büyümesi gibi doğada gözlemlediğimiz her tür canlı organizmanın doğup gelişme süreçleri gibi bir süreçte oluşurlar. ‘’Ekonomik bir sistemin tanımı ile uğraşırken, sistemler arasındaki sınırın, tarih sayfasında kesin bir ayırıcı çizgi çizileceği sanılmamalıdır. Sistemler gerçekte hiçbir zaman yalın biçimde olmazlar, önceki ve sonraki dönemlerin karakteristik öğeleri kimi zaman büyük bir kargaşa içinde bir arada bulunur.’’¹⁰³ Bu gerçekler karşısında geçiş tartışmalarında, herhangi bir tarih aramak değil ama bir dönemin isimlendirmesi söz konusu olduğunda; mevcut ilişkilerde, geleceğin üretim ilişkileri görülse bile, bu ilişkilerin yeni mülkiyete göre biçimlenen ve onu koruyan bir duruma gelmesi belirleyici olacaktır. Başka bir deyişle bir ekonomik tarzın belirtilerinin görülmesi ‘’bunu izleyen döneme yeni bir ad verilmesini haklı göstermez. Önemli olan, yeni biçimin, tüm topluma damgasını vuracak ve gelişim yönünü biçimlendirmekte başlıca etkiyi yapacak ölçüde geliştiği evredir.’’¹⁰⁴

Günümüzde kapitalist ilişkilerin ileri bir aşamasını yaşıyor olmamıza, üretici güçler tanımlaması, mülkiyet yapısı kapitalist üretim tarzına göre biçimlenmesine karşın, Ortadoğu, Güney Amerika ve Asya’da feodal ilişki kırıntılarına rastladığımız gibi, daha ileri bir üretim tarzının ilişkilerini aynı anda günümüzdede yaşamaktayız. Değişimin belirleyici unsuru emeğin, toprak üzerinde aynı gelir elde etmek için çalışması, toprağı kiralayarak aynı ödemeyükümlülüğüne girmesi ya daparakarşılığı toprakkiralaması gibi dağınık ve yaygın olmayan ilişkiler, feodalizmin sona erdiği anlamına gelmemektedir. Bütün bu tartışmalardan anlaşılan, bir üretim tarzı, üretici güçlerin bileşimine, emeğin yarattığı değerin nasıl paylaşıldığına, ve bu ilişkiler bütününe konu olan mülkiyetin kimin lehine ve kim tarafından korunupsavunulduğuna bağlı olarak adlandırılır. Dönüşümde, göçler gibi ticaret de

¹⁰³ (104) Dobb, a.g.e.2007, 11-12

¹⁰⁴(105) Dobb, a.g.e, 2007, 12

değişimden hem etkilemiş hem de etkilenmiştir, ama bu ticaretin, dönüşümün belirleyicisi olduğu anlamına gelmiyor. Dobb'un belirttiği gibi, ticaretteki gelişme belirli bir aşamadan sonra, tüccarın, üreticiden mal alıp satmak için, "üreticiler üzerindeki ekonomik baskıyı arttırmak yerine üretim tarzını değiştirerek onun kendi içinde saklı bulunan üretkenliğini arttırdı. İşte gerçek nitelik değişiminin ortaya çıktığı nokta burasıdır."¹⁰⁵ Yani üretici güçlerin gelişmesi sonucu, tüccarın, Tüccar-İmalatçıya dönüştüğü aşamadır. Emek veriminin ve talebin artması önündeki engellerden biri olan, loncalara karşı mücadele de tüccar tarafından verilmiştir. Loncaların varlığı tüccarın, tüccar-imalatçı olmasına da neden olmuştur. Loncaların kısıtlayıcı etkisinden kurtulmak için tüccarın, sistem dışına çıkarak mülkiyeti kendisine ait araç gereçle, ticarete konu olan malları üretmek üzere hammaddeleri de üreticiye vererek üretim birimi oluşturmalarının yolunu açmıştır. Bu yeni yapılanma ile "tüccar işverenler kentteki zanaat örgütlerini kendilerine bağımlı kılmaya çalıştılar, öyle ki lonca sınırlamalarının uygulanması gevşedi, hatta hükmü kalmadı"¹⁰⁶ Zanaatçı emeğinin özgür kullanımı önündeki loncaörgütlenmesi engeli tasfiye edildi. Üretici güçler, gelişen ve değişen ihtiyaçları karşılamak üzere yeniden yapılanırken, yeni bir üretim tarzı gelişerek daha görünür şekilde ortaya çıkıyor. Bu ilişkilerin ortaya çıkışı ile başat tarz olması arasında yaşanan sürecin nasıl adlandırılması ya da hangi tarihte başladığı gibi soruları kesin olarak yanıtlamak mümkün değildir. Burada, tartışmalar hakkında genel bir değerlendirme yapılarak, feodalizmden kapitalizme geçiş konusunda ileri sürülen değişik görüşler ortaya konuldu.

Geçiş tartışmaları, içinde bulunduğumuz dönemi yani, kapitalizm ve kapitalizm sonrası üretici güçlerin değişim süreçlerindeki benzerlikleri keşfetmek açısından önem taşıdığı düşüncesi ile değerlendirmeye alınmıştır.

¹⁰⁵ (106)Dobb, ,a.g.e.2007, 117

¹⁰⁶Dobb. M, a.g.e. 2007, 117

3. KAPİTALİST ÜRETİM TARZINDA ÜRETİCİ GÜÇLER

Kapitalist üretim tarzında üretici güçler, daha net tanımlanabiliyor. Bilgi birikimi ile desteklenen emek ve üretim araç gereçlerinden oluşan üretici güçler, mülkiyeti kendilerine ait olmayan toprak, fabrika, gemi ya da bir kamyon, kendilerine ait olmayan araç gereçlerle mal ve hizmet üreten emekçiden oluşuyor. Kapitalizmde işçi ya da emekçi, üretici güçlerin belirleyici gücü ve aynı zamanda üretimden gelen gücü eline tutan sınıf olarak, daha açık şekilde belirlenebilmektedir. Kapitalist üretim tarzı, üretim araç gereçlerinin mülkiyetine sahip olan kapitalist ile kapitalistin üretim için kiraladığı iş gücü emekle yapılan üretimin adıdır. Bu üretim tarzında meta, değişim için üretilmektedir. Feodal üretim tarzının, yarıcı, kiracısı ve zanaatlarda bu alanın gelişmesine engel haline gelmiş loncaların da kalkmasıyla, şimdi, işverenin tüm feodal yükümlülüklerden kurtulduğu, sorumluluk duymadığı ve emeğini satın aldığı bir işçi vardır. Üretimde emek giderinin net olarak hesaplanabildiği bir üretim tarzıdır, bu nedenle emeğin önemsenmesine hatta meta değerinin emekle ölçülmesine neden olmuştur. Üretici güç emeğin üretimdeki önemi, meta değerini belirleyen ölçü olarak, kapitalist üretimde biçimlendi. Adam Smith ile başlayıp, D.Ricardo ile gelişen ve K.Marx ile olgunlaşan emek değer teorisi; kapitalizmde, üretici güç emeğin üretimdeki rolü ve önemini ortaya koydu. Bu teori değişim için yapılan meta üretiminde, meta değerinin ne olması gerektiği sorusuna yanıt aranırken olgunlaştı. Böylece üretici güç emek hakkında ayrıntılı bir teori oluşması sonucu doğdu. Bu sonuç doğal olarak, üretici güçlerin ekonomi-politiği üzerine değerlendirme yaparken, üretimin vazgeçilmez gücü emekle başlamayı zorunlu hale getiriyor.

3.1. Kapitalizmde Emek

Şimdiki anlamında olmasa bile ekonomi ismini ilk kullanan Ksenophon'un M.Ö.431 yıllarında doğduğu kabul ediliyor. Ksenophon, oikonomikos (ekonomi) adlı eserini M.Ö. 390-361 tarihleri arasında yazdı. Kitap bir ev ekonomisinin yönetimine dair olmasına karşın üretimde emeğin, önemini vurguluyor, "Kendi elleri ile toprağı işleyenlerin bedenlerini çalıştırarak onları güçlendirir, tarlalarında çalışanları denetleyenleri de sabahları erkenden uyandırarak ve canlılıkla kat edecekleri uzun yürüyüşlere çıkmaya zorlayarak dirençlerini artırır."¹⁰⁷Ksenophon o dönemden hem

¹⁰⁷Ksenophon,(2020) *Oikonomikos*, (çev.ArifÇokona) İş Bankası Yay.İstanbul, 24

Üretim için bir çabanın gösterilmesini hem de bu çabanın aynı zamanda çaba gösterene g kattığını belirtiyor. İnsanlık o günden günümüze üretimi arttırmak için büyük mücadeleler verdi. Kapitalizme ulaşıırken iki önemli ve büyük değişim, 18.yy ile 19.yy’a damgasını vurmuştı. Bunlardan birisi, Sanayi Devrimi, bir diğeri de Büyük Fransız Devrimi bir volkanın iki krateri olarak yükseldiler. Sanayi devrimi makinelerin yaygınlaşmasına, buhar enerjisinden yararlanan bir teknolojinin gelişmesine ve zgrleşen emeğin ücretli işçiye dönüşmesine neden olurken, Fransız Devrimi de oluşmaya başlayan burjuvazinin önderliğinde mutlakıyetçi devletlerin yıkılmasına, yeni bir mülkiyet anlayışının doğmasına neden oluyordu. Bu değişim sürecinin iki önemli iktisatçısı, Adam Smith ve David Ricardo, emek-değer teorisinin temellerini attılar. Bu teori, Smith ve Ricardo’da, üretici güçlerin emek öğesini korkusuzca önemseyen ve önceleyen bir anlayışla savunuldu ve ilk kez sınıflara dayalı bir teori ortaya konuluyordu. Kapitalizm, başıka bir açıdan bakıldığında, sınırlanamayan miktarda ve çeşitte meta retiminiamalayan ya da buna mecbur olan bir üretim tarzıdır. Bu retim tarzında mallar değişim için üretilir. Değişim için üretim de zorunlu olarak değişime konu metaların değerlerinin belirlenmesini gerektirir. Kapitalist retim biçiminin, üretici güçleri emek ve üretim araç-gereçleri, İktisat biliminin kurucusu sayılan A.Smith’in 1776 tarihinde yayımlanan ‘Milletlerin Zenginliği’ yapıtı ile başlayıp,D.Ricardo’nun 1817 tarihinde yayımlanan, ‘Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri’ile olgunlaşarak, K.Marx’ın 1867 tarihinde yayımlanan ‘Kapital’ adlı yapıtı ile doruk noktasına ulaştı. Emek; Marx’a kadar, kapitalist üretim tarzı içinde, dünyayı dönüştürecek etkisinin farkında olunmayan, ama her ekonomik analizde hesaba katılan, üretim belirlayici unsuru olarak kabul edilmişti. Ayrıca retimde emeğin, ücretli-emeğe dönüşmesi çok önemsenmiş, emeğin tüm metaların değerini belirleyen önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. A.Smith meta üretiminin ilk adımlarını gözlerken ücretli emeğin üretimde verimi arttıran etkisi ile feodal üretimdeki emeğin konumunu eleştirerek“‘Hiçbir mala sahip olmayankimsenin, alabildiğine yiyip içip elden geldiğince az çalışmaktan başıka çıkartılamaz. İşin nafakasını satın almaya yetenden fazlası, ona herhangi bir biimdekendi ıkartı dolayısıyla değil, olsa olsa, drtp hırpalamakla, zoraki ‘‘¹⁰⁸ yaptırılabilceğini söylüyordu. Çünkü gözlediği zamanda, ücretli emekle, değişim için meta üretimi süreçlerinde emeğin artan verimi çok açık bir şekilde görülüyordu.

¹⁰⁸(109) Smith, a.g.e. 2016. 418

Smith daha sonra gözlemlerini derinleştirdikçe verim artışına neden olan başka etkenlerin olduğunu saptamıştır. Verimi arttırmak için, “işbölümünü, üretimde meta üretiminin her aşamasının kesintisiz devam etmesini ve uygun makine kullanımının”¹⁰⁹ gerekliliğini belirtmiştir. Kapitalist üretimde üretici güçlerin; emek ve üretim araç gereçlerinden oluştuğu ve bilgi birikimi anlamında el yatkınlığını ifade ettiğini anlayabiliyoruz. Smith sanayi devrimi sürecinde yaşananlardan etkilenerek, sanayi üretiminde, “Emeğin üretici gücündeki en büyük gelişmenin ve bir yerde, emeğin yönetiminde ya da kullanılmasında gösterilen ustalığın, el yatkınlığının vekavrayışın çoğunun”¹¹⁰ işbölümünden ileri geldiği sonucuna ulaşıyor. Ayrıca meta üretiminde emeğin, “kendisi kullanmak ya dayoğaltmak niyetinde olmadığı ve başka şeylerle değiş etmeyi tasarladığı bir şeyin, ona sahip bulunan için değeri, o şeyin, kendisine satın almak ya da üzerinde hükmedebilmek olanağını verdiği emek miktarına eşit”¹¹¹ sayılacağını, bunun da emeğin değişim değerinde ölçü olduğu sonucuna varıyor. Emeğin değer ölçüsü olarak kabul edilmesine “bir saatlik çetin işte, iki saatlik kolay iştekinden; ya da, öğrenmesi on yıla mal olmuş birzanaatta bir saat uğraşmakta, sıradan ve herkesin görebileceği bir uğraşta biray çalışmada olduğundan daha çok emek”¹¹² olduğunun da göz önünde bulundurulması gerektiği belirtiliyor. Bu da metadaki emeğin, emek zaman ilişkisini başka bir deyişle emeğin verimine göre sınıflamasını belirtmesi açısından önem taşıyor. Smith ayrıca “Emek, fiyatın hem emeğe dönüşen kısmının değerini ölçer hem rant ve kâra dönüşen kısmının değerini ölçer.”¹¹³ saptaması ile sınıflı toplumun, işçi, toprak sahibi ve sanayici/tüccardan oluştuğunu belirtmekte, hem değer üretiminin hem de bölüşümün bu sınıflar arasında ücret, toprak rantı ve kâr olarak dağıtıldığını varsaymaktadır. Böylece kapitalizmin sınıfsal ekonomik teorisine doğru ilk adımlar da atılmış olmaktadır. A.Smith’in ücretlerin, çıkarları ayrı işçilerle ustaları arasındaki sözleşme ile bir pazarlık sonucu oluşabileceğine inanmasına karşın, “Ustalar sayıca az olduklarından, aralarında çok daha kolay birleşebilirler. Sonra kanun, onların bir araya gelmelerine izin verir yahut hiç değilse, onlara bu birleşmeleri yasak etmez. Oysa, işçilerininkini yasaklayacağı”¹¹⁴ gerçeğinin altını çizmektedir. Çok açık ifade

¹⁰⁹ Smith, a.g.e. 2016, 9-11

¹¹⁰ Smith, a.g.e. 2016, 5

¹¹¹ Smith, a.g.e. 2016, 31

¹¹² Smith, a.g.e. 2016, 33

¹¹³ Smith, a.g.e. 2016, 54

¹¹⁴ Smith, a.g.e. 2016, 72

edilmemiş olsa bile, sınıfsal mücadelenin başlangıçtaki belirtileri doğru saptanmıştır. Ayrıca işçininbirlikte hareket etmemesi konusunda devletin yan tutması da belirtilmiş olmaktadır.

İşçinin ekonomik talepleri için mücadele vermesini anlamsız ve sonuç alınamayacak bir mücadele görmektedir. Çünkü henüz etkili bir örgütlenme yoktur. A.Smith o dönemde gözlediklerini belirtmekte, emeği, üretimin vaz geçilmez ögesi saymasına karşın emek ücretlerinin doğal oluşumuna inanmaktadır. Bu yaklaşım Smith ve diğer klasik iktisatçıların temel anlayışlarına uygundur. Onlar değişimin ve gelişimin doğal süreç içinde kendiliğinden oluşacağına inanmaktadırlar. Burada tanık oldukları ve şaşırtıcı düzeydeki meta üretiminin önündeki engelleri kaldırmanın önemi birinci sırada değerlendirilmektedir. Bir başka önemli konu, emeğin serbest dolaşımı ile feodal toplumda etkin olan ve kapitalist üretime engel loncalar ile ilgili değerlendirmelerdir. “Çıraklık yasası, aynı yerdeki emeğin bile bir işten bir başka işe serbestçe geçebilmesine engel olmaktadır. Loncaların tekelci ayrıcalıkları emeğin, aynışte de olsa, oradan oraya dolaşmasının önüne geçmektedir.”¹¹⁵ Bu süreçte, loncaların emek üzerindeki düzenleyici rolü etkisini yitirdi. Emek, eve iş alarak, kırsal alanda üretime katılarak, loncaların etkisini ortadan kaldırmanın belirleyicisi oldu. Değer konusunda emeği ölçü alan A.Smith, emeğin fiyatında zahireyi ölçü olarak aldı. Emekçinin beslenmesi için gereken zahire miktarını her dönemde eşit sayarak, “işçi nafakası olan eşit zahire miktarları ile hemen hemen eşit miktarlarda emek satın alınabilecektir. Birbirinden uzak çağlarda, eşit zahire miktarları, aynı gerçek değere yaklaşır emeğin para olarak fiyatı yıldan yıla zahirenin para ile belirtilen fiyatına göre dalgalanmaz.”¹¹⁶ Bu yaklaşımın, ücretlerin uzun dönemde asgari geçim seviyesinde oluşacağı temel varsayımını güçlendirmesi bakımından, zahire ile ilişkilendirmiş olduğu açıktır.

A.Smith’in emek konusunda eşsiz değerlendirmesi “Emek, her şeyin ilk pahası, yani asıl satın alma bedeli olarak ödenmiş akçesidir. Kökeninde bütün dünya zenginlikleri, altın veya gümüşle değil, emekle satın alınmıştır. Onu bazı yeni ürünlerle değiştirmek isteyen servet sahipleri için o servetin değeri, bu kimselere satın alabilmek veya egemen olabilmek imkânını verebildiği emek miktarına tamı tamına eşittir.”¹¹⁷ Bu

¹¹⁵Smith. a.g.e. 2016, 150

¹¹⁶ Smith. a.g.e. 2016, 37-38

¹¹⁷Smith.a.g.e. 2016, 32

anlatımdan meta değişim değerinin de, emekle ölçülebileceğine dair belirtileri görmek mümkün, dönemin koşulları düşünüldüğünde A.Smith için, düzenleyici görünmez el ile, ortaya çıkarılması ve öneminin belirtilmesi gerekli şeyler olarak, kapitalizmle birlikte özgürleşen insanın, sözleşme ile emeğini kiralaması, iş bölümü nedeni ile emek veriminin artması, emeği başka bir ölçü, zahire ile ölçerek emeğin fiyatının uzun dönemde asgari geçim düzeyinde oluşacağını belirterek, merkantilizmin, koruyucu ticaret yaklaşımına karşı çıkması olarak özetlenebilir.

Çalışmanın konusu, olan üretici güçler içindeki emeğin, tarihsel süreç içinde üretim biçimlerini değiştiren belirleyici rolü, kapitalizmde, A.Smith ile netleşmeye başlamıştır. Emekyanında üretim araç gereçlerinin önemini, dış ticaretin serbest bırakılmasını ve merkantilizmin, “Her ülkeyi zengin etmek için ileri sürdüğü iki büyükmekanizma, ihracatın özendirilip ithalâta ket vurulması, ama belli bir takım mallar için, bunun karşıtı olan bir doğrultu tuttuğu, ihracatı tavsatıp ithalâtı desteklemek yoluna gittiğini”¹¹⁸ oysa bu kısıtların olmaması gerektiğini savunmaktadır. Modern ekonominin kurucusu, A.Smith geliştirmekte olan kapitalizmden yola çıkarak çok net olmasa bile üretici güçleri, yani emeği, üretim araç gereçlerini ve el yatkınlığı ifadesi ile bilgi birikiminin ipuçlarını açığa çıkarmıştır. Bu günkü bilgilerimizle bir çok şeyi eleştirebiliriz. Ama, milletlerin zenginliği yapıtından 41 yıl sonra D.Ricardo, Siyasal İktisadın ve vergilendirmenin ilkeleri adlı yapıtın, önsözünde, A.Smith için “yerleşik kanılarla mücadelesinde yazar, Adam Smith’inyazılarında, artık birmesafe konulmasını gerekli gördüğüpasajlara gönderme yapmayı özellikle uygun bulmuştur;bununla birlikte, Adam Smith’in o derin yapıtının, Siyasalİktisat biliminin önemine inanan herkeste haklı olarakuyandırdığı hayranlığı, bu kitabın yazarının paylaşmadığı sanılmamalıdır, diyerek başlamaktadır. Malın ya da metanın değerini ya da o mal karşılığında değişilecek mallarınmiktarını, onu üretmek için gereken görelî emek miktarı belirler; emeğe ödenen karşılığın çokluğu ya da azlığı değil. Adam Smith’e göre “değer sözcüğünün iki ayrı anlamı olduğuna dikkat etmek gerekir. Kimi zaman belirli bir nesnenin faydalı oluşunu; bazen de onesneye sahip olmanın verdiği, başka mal satın alabilme gücünü anlatır. Birine ‘Kullanım değeri’, ötekine ‘Değişim değeri’

¹¹⁸ Smith. a.g.e. 2016, 710

denilebilir.”¹¹⁹Ricardo, A.Smith’in bu varsayımını belirledikten sonra şu noktaların altını çizmektedir.

“Öyleyse yararlılık, değişim faaliyeti için kesinlikle zorunlu olsa da, değişim değerinin ölçütü olamaz. Yararlılığa sahip mallar, değişim değerlerini iki kaynaktan alırlar: Az bulunur olmalarından ve elde edilmeleri için gerekli emek miktarından. Değerleri yalnızca nadir olmalarıyla belirlenen bazı mallar vardır. Hiçbir emek böyle malları çoğaltamaz ve bu yüzden de bunların değerleri, arzlarının artmasıyla düşürülemez”¹²⁰

Bu özel mallar, sanat eseri tablolar, heykel ve bunun gibi mallar dışındaki tüm mallardeğişim değerini üretimlerinde sarf edilen emek miktarından alırlar. Ricardo devamla, “görelideğerlerini belirleyen şey, emekçiye emeği karşılığında verilen malların görelimiktarı değil, emeğin üreteceğmalların görelî miktarıdır.”¹²¹Ricardo ayrıca daha sonra Marx tarafından daha ayrıntılı ortaya konan “Malların değerini yalnızca onlara doğrudan uygulanan emeğin değil, aynı zamanda bu emeğeyardımcı olarak kullanılan malzemenin, araç-gerecinve binaların üretilmesinde harcanmış emeği de içerdığını”¹²² Smith’in birikmiş sermaye değişimini belirterek birikmiş emeği tanımlamıştır. Başka bir deyişle “malların değişim değeri, üretilmeleri sırasında harcanan emekle orantılıdır; üstelik yalnızca o malların üretilmelerinde doğrudan harcanan emek değil, bu emeğin sonuç vermesi için gerekli malzemeyi ya da makineleri üretmede harcanmış olan emek de hesaba katılır”¹²³

A.Smith ve D.Ricardo tarafından kapitalist üretimde emeğin değerlendirilmesi ve emeğe dayalı bir teorinin ilk adımları böylece atılmıştır. Marx ile emek değer teorisi olgunlaşarak, doruk noktasına vardı. Marxın tarihsel üretim şekillerine dayanan emek teorisi, kapitalizmin geldiği aşamada, emeği anlamamıza ve gelecek için çıkarımlarda bulunmamıza katkısını sürdürüyor olması nedeni ile önem taşımaya devam ediyor. Teorinin dayandığı emeğin, tarih boyunca tüm değişimlere neden olması nedeni ile ayrıca yadsınamaz bir önemi var.

3.1.1. Marx’a Göre Üretici Güç Emek

Kapitalist üretim şeklinde başat üretim, diğer üretim şekillerinden farklı olarak, değişim için yapılan, meta üretimidir. Kapitalist sistemde meta üretimi, diğer üretim

¹¹⁹Ricardo.D.(2020) *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*, (çev.Bariş Zeren), İşBank.yay. 2

¹²⁰Ricardo. a.g.e. 2020,8

¹²¹(122)Ricardo. a.g.e. 2020, 12-13

¹²²(123)Ricardo. a.g.e. 2020, 15-16

¹²³(124) Ricardo.a.g.e.2020, 19

şekillerinden farklı, toplu üretime uygun olarak organize edilmiş üretici güçlerce yapılır. Burada emek; özgür insanın, bağımlı emeği olarak karşımıza çıkmaktadır. Emek teorisini zirveye taşıyan Marx'ın değerlendirmeleri, üretici güçlerdeki emeğin gizil gücünü ortaya koyması bakımından da önem taşımaktadır.

Feodal üretim tarzının oldukça gevşemiş üretici gücü reaya, ve üretim araçları ile üretim araçları mülkiyetindeki değişim 15 yüzyılın sonlarından itibaren başladı. Yünlü üretimin yaygınlaşması, ‘yün fiyatlarının yükselmesine neden olunca, ekilebilir toprakların koyun otlağı haline getirilmesi sloganlaştı. Kapitalist sistemin istediği şey, halk kitlesinin, aşağılanıp neredeyse köle durumunadüşmesi ve bunların ücretli işçiye, üretim araçlarının sermayeye dönüştürülmesiydi.”¹²⁴Feodal üretim tarzı yıkılırken, içinde yeşerttiği kapitalist ilişkiler, üretici güçlerdeki değişimle bu değişimin dayattığı yeni mülkiyet biçiminin oluşmasına yöneliyordu. Feodalitede reayanın giderek etkisini yitirdiği, bölüşümün, yarıcılığa, toprak kirasının aynı olmaktan çıkıp nakdi olmasına kadar çeşitli biçimlere dönüştüğü bir dönem yaşandı. Aynı şekilde üretimde kullanılan araç gereç mülkiyetinin önce feodal beye, daha sonra reayaya ait olması ya da toprağın kiralanması gibi çeşitli yöntemler oluştu. Mülkiyet el değiştiriyordu. Yünlü dokumacılıkta emeğin geliştirdiğimakineler ve emeğin veriminin artması, toprakların otlağa dönüşmesine neden oldu. ‘Katolik kilisesi, Reformasyon hareketi sırasında, İngiliz topraklarının büyük bir kısmının feodal sahibiydi Manastırlar ile benzeri kuruluşların kapatılması, buralarda barınanları, proletarya halinegetirdi” ¹²⁵ Topraktan kopan yüz binlerce reaya ya da serf, proleterleşti, bir kısmı çalışabilecek iş buldu ama büyük bir kısmı işsiz kaldığından, bu çözülme dönemi aynı zamanda büyük bir kaosa neden oldu. Kırsal alanlardan şehirlere yığılan kitleler, emeklerini satamadıkları için başıbozuk toplulukları oluşturdular. Bu toplulukları disipline etmek yeni yasal düzenlemeler gerektirdi.

‘Feodal bağımlıların bağlarının çözülmesiyle ve halkın topraktan zorla uzaklaştırılmasıyla yaratılmış olan proletarya, bu"özgür" proletarya, doğmakta olan manifaktürler tarafından aynı hızla emilemiyordu. Öte yandan, alışageldikleri yaşam tarzından birdenbire kopartılan bu insanlar, yeni durumlarının gerektirdiği disipline aynı hızla kendilerini uyduramazlardı. Bunlar, bazen eğilimlerine uyarak, ama çoğu zaman da koşulların baskısıyla ,enmacce,*dilenci,hırsız,serseri haline geldiler. Böylece, 15.yüzyılın

¹²⁴Marx.a.g.e. Nisan 2011, 616-618

¹²⁵Marx.a.g.e.Nisan 2011, 619

sonuyla 16. yüzyıl boyunca bütün Batı Avrupa’da serseriliğe karşı kanlı yasalar çıkartıldı. Bugünkü işçi sınıfının ataları, zorla serseri ve dilenci haline dönüştürüldüklerinden ötürü, cezalandırılmış oluyorlardı.”¹²⁶

Feodalitenin üretici güçleri arasındaki uyumsuzluk, emek veriminde artışın engeli haline gelince, üretim araç gereçlerinde verim arttırıcı yeni arayış emeğin de farklı bir düzeye çıkmasını zorunlu hale getirir. Bu kaosta henüz ücretli emek ilk adımlarını attığından ve kentlerde küçük üretim birimleri, feodal yapının lonca sistem ile korunduğundan ücretli emeğin yaygınlaşması önünde önemli bir engel oluşmuştur. Tarımsal alanda verimi arttırmak çabaları yarıcı çiftçinin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Üretimde gerekli yatırımın yarısını toprak sahibi diğer yarısını yarıcı çiftçi sağlıyor ve ürün paylaşıyordu. Şimdi bu ilişki de sona eriyordu. “Buşekil İngiltere’de hızla ortadan kalkmış ve yerini, sermayeyi kendisi yatıran ve bunu ücretli-emekçi çalıştırarak çoğaltan, artı-ürünün bir kısmını paraya da aynı olarak toprak beyine kira olarak ödeyen gerçek çiftçi”¹²⁷ almıştır. Tarımsal üretimde emek üretkenliğinin neden olduğu değişim, emeğin üretimde yeni şeklini alması, üretim araçlarının kapitalist üretime göre değişmesine neden oluyordu. Yeni üretim şekli de üretim araçları mülkiyetine sahip olan kapitalisti doğuruyordu. Sanayici kapitalist, ticaret ve tefecilikle oluşmuş hazır sermayenin şekil değiştirmesi ile oluştu. “Tefecilik ve ticaret yoluyla meydana gelen para-sermayenin, sanayi sermayesine dönüşmesi, kırsal yerlerde feodal hukuk düzeni, kentlerde lonca örgütleri ile önlenmişti. Bu engeller, feodal toplumun çözülmesi, kırsal nüfusun mülksüzleştirilmesine ve kısmen topraklarından atılması sonucu ortadan kalkmıştır.”¹²⁸ Bu engellerin kalkması ile kitlesel üretimin üretici güçleri, kentlere göçen işgücü ve bilgi birikimi ile gelişip yenilenen üretim araç gereçleri, kapitalist üretim şeklinin dönüşümünü belirleyicisi oldular. Teknik buluşların yoğunlaştığı, emeğin verimli hale gelmesi için üretim araç gereçlerindeki gelişme ve bunların üretimi için parasal kaynak yukarıda belirtildiği gibi para-sermaye ve öbür yanda kamusal borçlanma ile karşılandı. Köklerini daha ortaçağlarda Cenova ve Venedik’te bulduğumuz kredi biçimi, bütün Avrupa’da yaygınlaştı, yani devletin kurduğu borçlanma sistemi, “Deniz ticareti ve ticaret savaşları ile birlikte sömürge sistemi, bunun için itici bir güç hizmetini gördü. Kamu borçları, yani devletin

¹²⁶Marx.a.g.e. Nisan 2011. .630

*yığın halinde

¹²⁷Marx.a.g.eNisan 2011. 635

¹²⁸Marx.a.g.eNisan 2011,646-647

yabancılaşması; bu devlet ister mutlakıyet, ister meşrutıyet yada cumhuriyet olsun, kapitalist çağadamgasını vurdu.”¹²⁹Böylece bir yandan yeni üretim tarzının önündeki feodal sistemin tüm kurumları, işgücünün açığa çıkması ile yıkılırken, işgücünün kapitalist üretimde konumlanması ile kapitalizm inşa oluyordu. Devletler de yeni yükselen üretim odaklarını desteklemek ve himaye etmek zorunda kalıyorlardı. “Himayesistemi, fabrikatör imaletmeye, bağımsız emekçileri mülksüzleştirmeye, ulusal üretim ve geçim araçlarını sermayeleştirmeye, ortaçağa özgü üretim tarzından modern üretim tarzına geçiş dönemini zorla kısaltmayayarayanyapaybiraraçtı.”¹³⁰ Emekçiler özellikle toprak emekçileri mülksüzleşeceklerdi, çünkü emekleri verimsizdi ve emeklerinin verimini arttırmak için, ne gerekli üretim araç gereci yapabiliyor ne de satın alabiliyorlardı. İşgücü kendini feodal bağlardan kurtarıırken, meta üretimi için uygun üretim araçları mülkiyetine sahip kapitalist ortaya çıkıyordu. Marx’ın anlatımı ile “Ekonom-politik, biri üreticinin kendi emeğine, diğeri başkalarının emeğinin kullanılması ilkesine dayanan çok farklı türden iki özel mülkiyet şeklini birbirine karıştırmaktadır. Bunlardan ikincisinin yalnızca doğrudan birincisinin antitezi olmakla kalmayıp, mutlaka onun mezarı üzerinde boyattığını da unutmaktadır.”¹³¹ Başka bir anlatımla kapitalist üretim şekli ile emek, kapitalist tarafından kapitalist için kullanılan bir emeğe dönüşür. Feodalitede serfin yarıcı olarak, kendisi için kullandığı bir bölüm emek de, şimdi sadece kapitalistin tamamını kullandığı, proleter emeğine dönüşmüştür. Bu dönüşümle emeği ile yaşayanlar, yalnız feodalitenin kapitalizmedönüşmesini değil, aynı zamanda yarattıkları, bu yeni üretim tarzı ile kendilerini yeniden üreterek, eski yaşam şeklini de değiştirmiş oldular. Kapitalist üretim tarzı, özgür insanın, mülkiyeti kapitaliste ait üretim araç gereçleri ile değişim/pazar için kâr amacı ile üretim yapılmasının belirleyici olduğu, bir üretim tarzıdır. Üretim araçları mülkiyetine sahip kapitalistin, emeği de meta gördüğü, kapitalist üretim tarzında, “kurnaz ekonomipolitikçinin, alıcıyla satıcı arasında, yani aynı derecede bağımsız iki meta sahibi, meta-sermaye sahibi ile meta-emek sahibi arasında serbest bir sözleşme şeklinde gösterdiği bu ilişki, aslında, tam bir bağımlılık ilişkisidir.”¹³² Marx’ın dediği gibi insan özgürüme emeği köledir. Bu durumda da, kapitalist üretimşeklinde, meta-sermaye ve meta-emek olarak gösterilen

¹²⁹Marx.a.g.e. Nisan 2011, 650

¹³⁰(131) Marx. a.g.e. Nisan 2011, 652

¹³¹ (132) Marx.a.g.e.Nisan 2011,s.659

¹³² (133)Marx.a.g.e.Nisan 2011, 663

ilişki sonucu üretilen metanın değerinin, neye göre, ne olduğu sorusu öne çıkar. Meta değerinin belirlenmesinde meta-sermaye değil ama meta-emek ölçü olarak alınmaktadır. Bu değer, üretici güçlerin üretim sürecinde metayaaktardıkları emek miktarı ile tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle, “Meta değerleri, yalnızca insan gücü harcaması, daha kabaca söylemek gerekirse, onlarda cisimleşmiş bulunan emek harcaması ile belirlenir.”¹³³ İlk önce herhangi bir şey, meta ya da değil, kullanımından dolayı bir fayda sağlamış olmalıdır ki değeri olsun. “Bir şey, meta olmadan da yararlı ve insan emeğinin ürünü olabilir. Metaüretmek için, o kimsenin, yalnızca kullanım değeri değil, başkaları içinkullanım değeri, toplumsal kullanım değeri üretmesi gerekir. Son olarak, hiçbir şey, bir kullanım nesnesi olmadan değer olamaz.”¹³⁴ Başka bir deyişle herhangi bir şeye emek harcanmış olmasına karşın o şeyin yararı yoksa, harcanan şey emek olarak kabul edilemez. Yani emek yararlı bir meta ürettiğinde o metada somutlaşan emek olarak bir değer oluşturur. Metaya değer katan emek olunca metanın değerinin büyüklüğü, “Onun içerdiği ‘değer yaratıcı öz’ ün, yani emeğin miktarıyla, emeğin niceliği, süresiile ölçülür ve emek-zamanın ölçeği de, saat, gün vb.gibi belli zamanbirimleridir.”¹³⁵ Burada altı çizilmesi gereken şey, emek-zamanın ortalama toplumsal üretim becerisine göre kısalıp uzayacağıdır. Ortalama toplumsal beceri dediğimiz düzey de, bilgi birikimi ve üretim araç gereçlerinin gelişmişlik durumuna göre belirlenmektedir. Başka bir deyişle emek veriminin, emek-zamanın belirleyicisi olduğudur. Tekrar kullanım değeri ilişkisine dönersek “kullanım değerlerinin yaratıcısı, yararlı emek olarak emek, insanın bütün toplum biçimlerinden bağımsız bir varoluş koşulu, insan ile doğa arasındaki madde alışverişini ve dolayısıyla insan hayatını mümkün kılan ezeli ve ebedi bir doğal zorunluluktur.”¹³⁶ İnsan yaşamına yararlı olacak bir şey, kullanım için üretildiğinde bu üretimdeki emek bir kullanım değeri olarak karşımıza çıkar. Üretim için gereken işgünü, bu öz olarak işçinin tam kendi emek gücünün değerine eşit işi ya da metayı ürettiği sınırdır ve burada, bir artık değer üretimi söz konusu değildir. Kendi üretken emeği ile bir kullanım değeri ortaya çıkarmıştır. Değişim değeri ise, metada somutlaşan emeğin, kullanım değeri dışında, meta değişimi nedeni ile farklılaşarak oluşturduğu değerdir. Burada emek, başka şeylerle birlikte, kullanım değeri olmaktan

¹³³ (134) Engels,.F. (2003) Anti-duhring, (çev. Kenan Somer),sol yay.Ankara, .278

¹³⁴(135)Marx,a.g.e.Nisan 2011, 54

¹³⁵ (136)Marx.a.g.e.Nisan 2011, 52-53

¹³⁶ (137)Marx. a.g.e. Nisan 2011, 56

çıkarak değişim değeri biçimine döner. İnsan varlık sürdürme için harcadığı emekle, yaşadığı döneme göre değişen, zihinsel ve kol gücü yeteneklerine göre kullanım değeri içeren şeyler üretti. Bu üretim en saf hali ile ilkel toplumda, insanın kendi kullanımını ya da tüketimi için yaptığı üretimdir. Kapitalist üretim ise, emeğin, zihinsel ve kol gücünü, kendini yeniden üretebilmesi için, meta olarak satmasını zorunlu hale getirdi. Bu zorunluluk aynı zamanda meta dönmüş emeğin değerini belirlemede nasıl bir ölçü kullanılmalı, sorusunu gündeme getirdi. Emek gücünün değerinin belirlenmesinde, geçim araçları ne denli önemli ise, emek gücünün elde ettiği ustalık ve beceri için yapılan harcamalar da o denli önemlidir. Bu harcamalar ne kadar çoksa emek gücünün değeri o kadar fazla olur. Bu da, emek gücünün kendini yeniden üretebilmesi için gerekli geçim araçlarının değerini artırır. Emeğin daha üst düzeyde geçim araçları ihtiyacı duymasının nedeni bu emeğin daha üretken olması anlamındadır. Emeğin üretkenliği emek-zamanda ürettiği üretim miktarı ile ölçülmektedir. Bir toplumda ortalama emeğe göre, emeğin bir kısmı daha nitelikli olabilir. Bu emek, “Ortalama toplumsal emeğe göre daha yüksek, daha karmaşık sayılan emek, kendisi için daha fazla eğitim masrafı yapılmış, üretimi daha fazla emek-zaman almış ve bunun için de basit emek gücünden daha yüksek bir değeri olan bir emek gücüdür.”¹³⁷ Kapitalist için emeğin verimini arttırmak meta üretim maliyetlerini düşürmek açısından, önem taşımaktadır. Mutlak üretkenlik, emeğin kendini yeniden üretecek miktarda bir değer yaratmasıdır. Göreli üretkenlik ise, emeğin kendini yeniden üretecek miktarın üstünde bir değer yaratmasıdır. Kapitalist üretim tarzının can alıcı değer yaratma süreci de budur. Başka bir anlatımla, göreli üretkenlik üretim araçlarının geliştirilmesi ve emekçinin donanımını arttırmakla mümkün olacaktır.

Üretim araçlarındaki yenilikle, emeğin veriminin artması daha az emekçi ile, daha fazla meta üretiminin gerçekleşmesinin, işçi sayısındaki azalma nedeni ile artık değeri azaltacağı, böylece marksist teorisinin burada yetersiz kaldığına dair görüşler olagelmıştır. İlk bakışta haklı bir eleştiri gibi görünse de, emek ürünü birikmiş emeğin gelişmesi ile emeğin üretkenliği arttığı için emek-zamanı azalır, üretim süreçleri ile birlikte, metanın değişim aşamasında yoğunlaşır ve yaygınlaşır. Ayrıca üretim araçlarındaki birikmiş emek verimi çok daha yüksek bir emek olarak çok

¹³⁷138) Marx. a.g.e.Nisan 2011, 199

yüksek oranlarda artı değer yaratılmasını gerçekleştirir. Kapitalizm teknik olarak en devrimci üretim şeklidir. Kapitalist, ‘‘Emeğin üretkenliği ne kadar büyük olursa, bir nesnenin yapımı için gereken emek-zaman o kadar küçük, o nesnede kristalleşen emek kütlesi o kadar küçük ve nesnenin değerinin o kadar küçük’’¹³⁸ olduğunu bilerek hareket eder.

Kapitalist, yani üretim araçları mülkiyetine sahip olanlar, emeğin verimini arttırarak hem meta maliyetini düşürür hem de işçinin örgütlü gücünü yok ederek baskıdan kurtulur. Kapitalistin emek verimini arttırması için çaba göstermesi boşuna değildir. Çünkü, ‘‘Yalnızca sermaye üreten emek üretkendir. Meta ya da para, doğrudan emek-gücü karşılığında değişilerek ve yalnızca içerdiğinden daha fazla emekle yer değiştirmek üzere değişilerek sermaye haline gelir.’’¹³⁹ Kapitalist anlamda üretken emek, sermayenin emek için harcanan bölümünden daha fazla bir değer üreten emektir. Yani yarattığı değer, ücretleri karşıladıktan başkasermayeye bir artı değer katmalıdır. Bu artı değer, ya da artık değer emeğin mutlak üretkenliğinde değildir. Kapitalist açısından hedef, emek zaman karşılığı ödenen ücretten daha fazla değer yaratmak için emek-zaman karşılığı üretim miktarını arttırmaktır. Bunun için bir yanda işçilerin daha maharetli olması sağlanmalıdır, öbür yanda üretim araç gereçlerinde yenilik ya da iyileştirmeler yapılmalıdır. Kapitalist üretim biçiminde üretici güçler, bir diğerini etkileyerek gelişmektedir.

Sermaye üretimi, emek-zaman karşılığı meta üretiminde miktar maksimizasyonu sağlamak için, işçilerin maharetlerini geliştirmek, ya da fazla maharet istemeyen üretim araçları yoğunlaşmasını zorlayacaktır. Bu süreç değişir sermayenin oransal küçülmesine de neden olacaktır. ‘‘Sermayenin teknik bileşimindeki bu değişme, üretim araçları kütlesinde, bu kütleyi canlandıran emek gücü kütlesiyle karşılaştırmalı olarak gerçekleşen büyüme, sermayenin değer bileşiminde, sermayenin değişmez kısmının değişir kısmı aleyhine büyümesiyle oluşur’’¹⁴⁰ Üretici güçlerin üretim sürecinde canlı bir ilişki sürdürdükleri ve sabit sermayenin değişir sermaye yani emek kütlesine oranla daha fazla arttığı görülür. Başka deyişle ‘‘Her iki ekonomik faktör, karşılıklı olarak birbirlerinden aldıkları dürtünün bileşik oranına

¹³⁸(139) Marx. a.g.e.Nisan 2011, 54

¹³⁹ (140) Marx.K, (2013), *Artı Değer Teorileri*I.Kitap(çev.Yurdakul Fincancı) , Sol Yay. 141

¹⁴⁰ Marx.a.g.e.Nisan2011, 602

göre, sermayenin teknik bileşiminde, değişir kısmın değişmez kısma oranla gittikçe daha fazla küçülmesi sonucunu doğuran değişmelere yol açar.”¹⁴¹

Emek kütlesi ve üretim araçları kütlesi, üretimde üretici güçlerin iki önemli faktörüdür. Yukarıda belirtildiği gibi; kapitalizmde, sabit sermaye yani üretim araç gereçleri kütlesi, emekkütlesine göre büyütülerek, verimlilik artışı gerçekleştirilir. Her verim artışı üretim araçları kütlesini arttırırken, gerekli emek-zaman oransal olarak azalır. Verim artışı nedeni ile gerekli emek-zamanda daha çok meta yaratılması, sistemde iniş çıkışlara neden olur. Ama bu değişim kaçınılmazdır. Kapitalist üretim şeklinde, üretici güçlerden emek hakkında bu açıklamalardan sonra, üretim araçlarının üretici güçler içindeki durumuna ve emekle olan ilişkisine bakabiliriz.

3.2. Kapitalizmde Üretim Araç Gereçleri

İnsanı diğer canlılardan ayıran özellik, alet yapıyor ve o aleti yapmadan önce tasarlıyor olabilme yeteneğidir. Üretim araçları ve kullanımı, insanlık tarihinin başından beri yaşanan dönemin emek mahareti sınırlarında hep var oldu. Elde edilen üretim araçları kalıntılarından, insanlığın tarih boyunca kullandığı üretim araçları ve buna bağlı olarak üretim tarihi hakkında önemli bilgiler de edinebiliyoruz. İnsanlıkla birlikte, geliştirilen her yeni üretim aracı, hem emeğin becerisine katkı sağlayarak emeği verimli hale getirdi böylece üretim arttı, hem de, bilgi birikimi oluşmasına neden oldu. Sanayi Devrimine ilişkin bilgilerle, kitlesel üretim, artık değer üretimi, emeğin metalaşması, değişim için meta üretiminin gerçekleştiği kapitalizmi, anlamak kolaylaşmıştır. Üretici güçlerin, toplumsal/ekonomik gelişme aşamalarındaki belirleyici fonksiyonlarını, emek kadar, birikmiş emek olarak tanımlanan, üretim araçlarını daha iyi anlamak mümkün olmuştur. Tarihsel süreçte, üretim araçlarındaki gelişme ve bu gelişmenin neden olduğu büyük dönüşüm, iktisatçıların ilgilerini yönelttikleri, üretimin önemli bir alanı oldu. Ricardo, önce makinelerdeki yeniliklerle, “Emeğe talep eskisiyle aynı kalacağından ve ücretler düşmeyeceğinden, emekçisinin de bu yarardan, makinenin kullanıma girmesi sonucu, malların fiyatlarının ucuzlamasından, diğer sınıflarla birlikte pay sağlayacağını”¹⁴² düşündüğünü ama sonra yeni bir değerlendirme ile, “İnsan emeğinin yerini

¹⁴¹Marx. a.g.e.Nisan2011, 604

¹⁴²Ricardo, a.g.e. 2020, 348

makineleralmasının, emekçi sınıfın çıkarını genellikle oldukça zedelemekte olduğuna ikna’’¹⁴³ oldu. Emekçiler aleyhine gelişmenin işsizliğe yol açacağını da kabul etmekle birlikte makinelere karşı olmadığı gibi karmaşık bir düşünce oluşturdu. Bütün bu düşünceler olgunlaşarak; tarihsel üretim süreçlerinde, üretim araçlarının, emeğin verimini arttıran büyük bir işleve sahipolduğu gerçeğinin anlaşılması ile sonuçlandı. Bir üretim aracının, üretimikolaylaştırması, kitlesel üretimin olmadığı dönemlerde, emek verimini arttırdığı ya da işsizliğe neden olduğu şeklinde değerlendirilmiyordu. Sanayi devrimine kadarüretim araçlarındaki değişimin verim arttırma ve işsizliğe neden olma etkisi sınırlı olmuştur. O nedenle üretim araçları üzerine düşünceler de sistematik olamamıştır. Örneğin, “Makineler ile emek, sürekli rekabet halindedir, dolayısıyla genellikle ücretler yükselmedikçe, makinekullanımına da geçilmez.”¹⁴⁴Şeklinde ileri sürülen görüş ile Ricardo’ya ait yukarıda verilen diğer değerlendirmelerdeki gidiş gelişlere bu kapsamda bakılmalıdır. Makinenin rekabeti Marx tarafından ‘Emek aracı, makine biçimini alır almaz, işçinin kendisinin rakibi olur. Bütün kapitalist üretim sistemi, işçinin emek gücünü meta olarak satmasına dayanır,’¹⁴⁵ yorumu, makinenin işçinin rakibi olmasına karşın, ‘emek gücünü’metaya dönüştüren makinenin, etkisini de vurgulamaktadır. Kapitalist üretim şeklinde makine, gerekli olmayan ama daha sonra kullanılmak üzere açığa çıkardığı işçi ile rekabet etmektedir. Kapitalizmde üretim araçlarını geliştirme nedeni, ‘sermayenin, iş gününü uzatmak yasal açıdan tümüyle olanaksız hale gelir gelmez, bunu telafi etmek için, işin yoğunluğunu sistematik bir biçimde artırma ve makinelerde yapılan her iyileştirmeyi emek gücünü daha büyük ölçüde emebilmek için daha mükemmel bir araca dönüştürme eğiliminin, ‘’¹⁴⁶ sonucudur. Üretici güçler arasındaki ilişki, kapitalistin kâr maksimizasyonu amacı ile birlikte, ama ondan bağımsız olarak teknik bir uyum gerektirir. Emek ve emek ürünü üretim aracının birliği ile üretim yapılırken belirli bir dönemde bu iki unsur arasında teknik uyum, üretimin teknik anlamda istikrarlı olmasını sağlar. Başka bir deyişle üretim ekonomiktir. Bir dönem sonra bu bileşim, üretimin ekonomik olma niteliğini bozarsa, üretimaraçları mülkiyetini bir yana koysak bile, üretim araçlarındaki eskime nedeni ile artan talebe yanıt veremeyen, üretim miktarında ve emeğin becerisindeki

¹⁴³Ricardo, a.g.e, 2020, 349

¹⁴⁴Ricardo, a.g.e. 2020, 355

¹⁴⁵Marx, a.g.e. Nisan. 2011, 411

¹⁴⁶Marx.a.g.e. Nisan 2011, 399

yetersizlik nedeni ile bir çatışmaya dönüşür. Bu durumda emek ile emek ürünü üretim aracı çatışma içine girmiştir. Daha açık ifade ile üretim araçları mülkiyeti kapitaliste ait olduğu için bu aslında emek ile emek ürünü üretim araçları mülkiyetinin çatışması olarak karşımıza çıkar. Bu durum toplumsal emekte biriken beceriye ve donanımına rağmen üretim araçlarındaki yetersizlik ya da ileri teknoloji ürünü üretim araçları karşısında emeğin yetersizliği şeklinde görünür. Her iki durumda da bu uyumsuzluk toplumsal emeğe yapılan yatırımla ilgilidir. Bütün bunlara karşın emek ile emek ürünü üretim araçları yani üretici güçler olmadan üretim yapılamaz. Bu birliktelik kapitalist için, aynı zamanda üretim araçlarının, emeğin verimini arttıran bir nitelikte olmasını gerektirir. Bu da emek-zamanı kısaltan bir özellik demektir.

Sanayi devrimi sonrası kitlesel üretim, emeğin proleterleşmesi, topraktan farklı ama yeni ve başat üretim araçları ve bunların mülkiyeti, Marx'ın tarih tezi ve emek-değer teorisinin ışığında, üretici güçlerin önemli bir ögesi olarak değerlendirilebilmiştir.

Kapitalist, satın aldığı emek gücünü kullanarak üretim yapar, “emek süreci, kapitalist açısından, kendisi tarafından satın alınmış olan metanın, yani emek gücünün tüketilmesinden ibarettir; ne var ki, o, bu metayı ancak onu üretim araçları ile donatarak tüketebilir.”¹⁴⁷

Başka bir deyişle, emek gücü ancak üretim araçları ile birlikte metaya dönüşebilir. Üretim araç gereçleri üretim sürecinde eskiyerek, şekil değiştirerek ürüne bir değer katarlar. Örneğin petrol ancak çıkarılıp değişim değeri kazanınca üretim aracına dönüşür. Ancak böylece emek ürünü haline gelebilir. Daha güzel bir anlatımla, “Üretim aracının yitirebileceği bir değer olmasaydı, yani kendisi bir insan emeği ürünü olmasaydı, ürüne değer aktaramazdı. Bu durumda, üretim aracı olan şey, değişim değeri yaratıcısı olarak iş görmeksizin kullanım değeri yaratıcısı olarak iş görmüş olurdu.”¹⁴⁸ Kapitalizmde emek, üretim araçlarını hem büyütür hem de onun ayrılmaz parçasıdır. “İster bir koşul isterse bir sonuç olsun, emek üretkenliğindeki artışı ifade eden, üretim araçlarının büyüklüğünün, bunların parçası haline gelen emek gücüne göre artmasıdır.”¹⁴⁹ Yani emeğin verimliliği, üretimdeki birikmiş emek miktarını arttırarak gerçekleşir. Görüleceği gibi emeğin, emek gücü ile

¹⁴⁷Marx, a.g. e. Nisan 2011, 188

¹⁴⁸Marx .a.g. e. Nisan 2011, 205

¹⁴⁹Marx. a.g. e.Nisan 2011, 601

Üretimdeki emek ve üretim araç gereçleri olarak ayrılmaz bütünlüğü, üretim araçları mülkiyetinin kapitalistte olması nedeni ile ayrılıp çatışmaya dönüşmektedir. Daha önceleri işçinin üretim araçlarını düşman görerek makineleri tahrip etmeye kalkışması, bir dönem sonra makinenin ‘‘kapitalistçe kullanımı arasındaki farkı görmesi ve dolayısıyla saldırılarını maddi üretim araçlarının kendilerine değil, bunların toplumsal sömürü aracı olarak kullanılmalarına yöneltmeyi öğrenmesi, zaman ve deneyim gerektirmiştir.’’¹⁵⁰ Kapitalizme kadar, üretim araçları mülkiyetinin özellikle toprak mülkiyetinin, kime ait olduğundan daha çok, üretim paylaşımı, önem taşıyordu. rne, kurala dayalı olarak ya da çöreklenme yolu ile el koyma pay alıp verme, toprak mülkiyeti üzerindeki mülk edinme hırsını örtüyordu. Kapitalizmle birlikte, hem üretici gler hem de üretim araçları mülkiyetinin önemi açığa ıktı. Geriye doğru bakıldığında, üretici güçlerdeki uyumsuzluk ve yetersizliğin, üretim şeklini değiştiren temel neden olduğu söylenebilir. Üretim şekillerine göre tarihsel süreci açıklayan marksistteoride, üretici güçlerin üretim biçimleri değişiminde, kendi içinde bir sonraki üretim şeklinin tohumlarını taşıdığı saptaması, üretimi organize edenlere rağmen, üretici güçlerdeki belirleyiciliği ortaya koymaktadır. Köle emek üretkenliği, köleyi yeniden üretecek kullanım için bile üretimi gerçekleştiremeyince, klecii üretim şekli yıkıldı. Ne köle emeği ne de kölenin kullandığı üretim araçları gelişip donanarak üretimi arttıramadı. Ama retici güçlerin zoru ile başka bir mülkiyet ilişkisi ve buna bağlı bir üretim şekli oluştu. Emeğin zorlaması ile üretimde köle emeği alet olmaktan çıktı, reaya, emeğinin karşılığı olarak ayni daha sonra nakdi gelir elde etti. Üretim araçlarının bir kısmı bile reayaya ait olabiliyordu. Kapitalizmin u vermesi ile toprak dışında, önemli bir üretim aracı makine ve makinelerin set oluşturması ile fabrika oluştu. Üretim araçlarındaki gelişme bu kez loncaların kurallarına sıkışmış emeği zgrleştiriyordu. Feodalizmin emeği kontrol eden ve üretimi sınırlayan lonca sistemi de ortadan kaldırılarak, emek ve emek ürünü üretim araçları, kapitalist üretim üretici gücünü oluşturdular. Kapitalizmle şunu açık olarak görme olanağı elde edildi. İnsandan soyutlanmış insan emeği, yani emek gücü, üretim araçları ile birlikte üretici güç olarak, üretimi gerçekleştirirken, bunlardan herhangi birinin kapitalistin kr maksimizasyonunun engeli haline gelmesi durumunda, bunalıma neden olmaktadır. Başka bir deyişle bu durum, değişim için meta üretiminde yetersizlik anlamındadır.

¹⁵⁰Marx. a.g. e Nisan 2011, 409

O nedenle kapitalist üretim sürecinde; belirli bir dönemin teknik bilgi seviyesinde, kiralanmış emek ile mülkiyeti kapitaliste ait olan üretim araçları yukarıda belirtildiği gibi sürekli değişim ve gelişim içinde olmak zorundadırlar. Kapitalistin üretimde varlığı, üretim araçları mülkiyetine sahip olması ile somutlaşır. Üretim sürecinde emek ve emek ürünü üretim araçlarının zaman zaman çatışması aslında emek ile üretim araçları mülkiyetinde soyutlanmış kapitalistin çatışmasıdır. Hiçbir üretim şeklinde görülmeyen şiddetteki bu çatışma; proleterya ile burjuvazinin yani, üretim araçları mülkiyetini elinde bulunduranların çatışması, bu iki kesim arasındaki uzlaşmaz çelişkinin sonucudur. Proleterya üretim araçları mülkiyetine el koyunca bu çelişki sona erecek ve yeni bir üretim şekline sosyalizme ulaşılacaktır.

Marx'ın, özel olarak modern sanayinin, genel olarak kapitalist üretim şeklinin teknik olarak devrimci bir niteliğe sahip olduğu yolundaki saptaması, sosyalistlerce pek dikkate alınmadı, ama burjuvazi bu uyarıyı dikkate aldı. Sistemin teknik yanının devrimci oluşuna ek olarak, emek ile olan ilişkilerine de, devrimci olmasa bile sürekli kendini değiştiren bir yaklaşım getirdi. Kapitalizm kendini yenileyerek ve marksizmden; marksistlerden, daha çok yararlanarak, ömrünü uzattı. Bu süreçte dünya, sosyalist üretim şekli ile tanıştı; proleteryanın, üretim araçları mülkiyetine sahip olduğu varsayılan sosyalist üretim şekli dünyanın önemli bir bölümünde uygulama alanı buldu. İki üretim şekli, bir arada bir birine karşı sınır tanımayan etkileşimleri ile bir birlerini etkileyerek ve üretici güç emeğe rağmen büyük bir çatışma dönemi yaşadılar. Bu çatışmalar derin değişikliklere neden oldu. Kapitalist dünyada sosyal devlet anlayışının gelişmesi, sosyalizmin baskısı sonucu oluştu. Kapitalizmin kâr hedefi, sosyalizmin insan öncelikli üretim yaklaşımı bu değişikliklere neden olan temel çatışma olarak belirginleşti. Bu çatışmadan kapitalizm hem yararlandı hem kendini yeniledi.

Günümüzde bu süreç sosyalizme geçiş ile kapitalist üretim sisteminin başka bir aşaması olarak yaşanıyor. Sovyetlerin dağılması karşısında, marksizmin yok olduğunu savunanlar olsa da, yaşadığımız dünyada, sınırsız meta üretimi, sınırsız kaynak kullanımı ve çevre sorunlarının, ancak kapitalist olmayan yoldan çözülebileceği kabul görmeğe başladı. Bu da marksizmin, yeniden, gündeme gelmesine neden oldu. Marksizmin tarih tezi ve üretici güçler yaklaşımı; günümüzün değişen koşullarında geliştirilerek, yeniden yorumlanmaya başlandı. O nedenle,

sosyalist uygulamalardan hareket ederek, sosyalist üretim tarzında üretici güçleri değerlendirmenin, teorinin geçerliliğini görmek açısından yararı olacaktır.

4. KAPİTALİZMLE BİRLİKTE SOSYALİST EKONOMİDE ÜRETİCİ GÜÇLER

Daha önceki bölümde kapitalizmde üretici güçlerin değerlendirilmesi yapılırken, üretici güçlere odaklanan, emek değer teorisi ve üretim araçları ile ilgili değerlendirmelerin klasik iktisatçılar tarafından başlatıldığı belirtmişti. Feodal Üretim Şeklinden Kapitalizme geçiş iki yüz yıllık bir sürecin yaşanmasını gerektirdi. 14 ila 16.yy arası bu dönem sonrası, 1760 tarihinde başlayan sanayi devrimi ile kapitalist üretim şekli, etkin hale geldi. Kapitalizmin başat üretim şekli olması ile kapitalist pratiğin teorisi de oluşturulup bu konuda yapıtlar ortaya konulmaya başlandı. Bu eserlerde kapitalizmin üstünlüğü, insana en uygun üretim şekli olduğu savunuldu. İnsanın ekonomik davranacağı ön kabulü ile serbestlik, ekonomide tam istihdam dengesi, dış ticarete mukayeseli üstünlükler, emek değer ve meta arzının kendi talebini yaratacağı gibi, kendi içinde tutarlı klasik iktisat teorisi oluştu. Bu eserlerden sonra Marx'ın Kapital'i 1867 tarihinde yayımlandı. Marx, kapitalizmin işleyişini ayrıntıları ile irdeleyip, bu üretim şeklinin yıkılacağı sonucuna ulaşan marksist teoriyi oluşturdu. Bu teori, sosyalizme oradan sınıfsız topluma ulaşacak bir teori olmasının yanında kapitalizmin işleyişini en iyi şekilde ortaya koyan bir teoridir. Emek değer teorisi marksizmin ulaşmak istediği sosyalizm ve sınıfsız toplum için belirleyici bir teoridir. Bu teori A.Smith ve D.Ricardo'nun olgunlaşmamış emek teorilerini emek-değer teorisi olarak en yüksek düzeye taşıdı. Her ne kadar Kapital, amaç olarak kapitalizmin eleştirisi ise de kapitalizmin işleyişini anlamak için gerekli en önemli teorik bir eserdir. Daha önce, Marx'ı anlamadan, kapitali okumadan iyi bir kapitalist olunamayacağı belirtilmemiş ise o da burada söylenmiş olsun.

Sanayi devrimi ile çeşit ve miktar olarak yüksek düzeyde meta üretimine talepte bir daralma olmayınca, klasik dönem iktisatçıları arzın talebi belirlediğini varsaydılar.

Sanayi devriminden sonra kapitalist üretim tarzının, başat olmasına karşın içinden çıktığı feodal üretim tarzının engellerinden kurtulması için uzunca bir sürenin geçmesi gerekecekti. Maddi hayatın dayattığı zorlukların üstesinden gelmek, aynı zamanda kapitalizmin kendi düşünsel yapılanmasını inşa etme süreci yaşanıyordu. Örneğin işçiye nasıl davranılacağı, işçiler dayanışma içinde birlikte hareket etmeye başladıkça şekillenecekti. Ya da artan meta üretimi karşısında merkantilizmin

korumacı ticareti yerine, dış ticaretin serbestleşmesi sağlanacaktı. Giderek artan hammadde ihtiyacı, kapitalistlar arasında çıkar çatışmalarına neden oluyordu.

Üretic güçler etkinleştikçe, monarşiler ve imparatorluklar çözülmeye başladı. İş gücü kentlerin varoşlarında büyük kitleler oluşturdular. Emeğin artan üretkenliği hem emek ile üretim araçları malikleri arasında, hem kapitalistlerin kendi aralarındaki çatışmaları yaygınlaştırdı. Sosyalist düşünceler kapitalist üretim birimlerinde tartışılmaya başlandı. Mülkiyetin değişmesi, eski ilişkileri ve kurumları; en önemli iki kurumu, devlet ve aile kurumunun da değişmesini zorluyordu. Yeni üretim şekli kapitalizmde emeğin, üretimden gelen gücü etkisini arttırırken, hem yedek işgücü için istihdam, hem de doğal kaynakları ele geçirmek için birinci savaş başladı.

4.1. Birinci Savaş Öncesi ve Sonrası Üretici Güçler

Kafa emeği, üretim araçlarını geliştirdi, emeğin verimi arttı. Bütün dünyada hissedilmeden oluşmuş birikmiş-emek, yani üretim araçları ve bu araçlarla yapılan üretim hacmi olağanüstü arttı. Üretimdeki bu genişlemeye karşın, kentlere yoğunlaşan işgücünün büyük bölümünün istihdamı mümkün olmadı. İkincisi artan üretim için hammadde ihtiyacı ile pazar hakimiyeti kurma isteği yükselmeye başladı.

Sanayi devriminin merkezi İngiltere’de emeğin özgürleşmesinin önündeki engeller ortadan kalkıyordu. İktisadi düşünce, birikmiş emek gücünün önündeki engellerin kaldırılmasına göre biçimlendi. Merkantilizmin ticareti kısıtlayan anlayışına karşı dış ticaretin serbest yapılmasının yararları ortaya konuluyordu. İşçilerin siyasi temsili açısından da önemli gelişmeler oldu. İşçililerlerinden William Cobbett, 1835 yılı başında yapılan seçimlerle Avam Kamarası’na girdi. Kitle hareketleri de önem kazandı ve çeşitlendi. Sanayi devrimi elbette bir birikimin sonucu idi. Feodal üretimin dar kalıplarını başka bir deyişle mülkiyet anlayışını zorlayarak devrim gerçekleşebildi. Daha önce sözü edilen devrimin iki kraterinden İngiltere’de sanayi devrimi olurken, Fransa’da da feodalizme karşı devlet yapısı ve mülkiyet anlayışına karşı emeğin felsefi, hukuki ve idari değişim istekleri yükseliyordu. İngiltere’de teknik değişimin Fransa’da idari ve hukuksal değişimin uzun bir geçmişe dayanan birikimi var. Bu birikimle gelişim sürecinin belirli aşamalarında kırılmalar yaşanıyor ama süreç görüldüğü kadarı ile durağan ve amaca hemen ulaşılamıyor.

Bir üretim şeklinde, üretici güçlerden emeğin verimsizliği ve/veya üretim araç gereçlerinin yetersizliği, gerekli ve yeterli üretime engeldir. Ya da tam tersi, emek

veriminin artması, teknik ilerleme nedeni ile üretimdeki artış, büyük işsizliklerin yaşanmasına, hammadde arayışı ve pazar egemenliği için, çatışmalara neden olacaktır. Bu iki durum bir birini izleyen, eskimiş ilişkileri ortadan kaldırırken yeni ilişkilerin doğmasına neden olan kırılmalardır. Üretici güçlerdeki gelişmelerle yeni bileşim bir süre yoluna devam etse de, bu değişim bir doyum noktasında, yeni bir üretim biçiminin doğumuna neden olur. Yeni üretim biçimi de yerleşip etkin oluncaya, kendi mülkiyet anlayışını hakim kılıp, üst yapı kurumlarını olgunlaştırmaya kadar bir süreç yaşanır. Daha önce feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmalarından elde edilen çıkarımlarla, kapitalist üretim ilişkilerinin başat olmasının son aşamaya geldiği anlamını taşımayacağı anlaşılabilir bir durumdur. Hem içinde yaşattığı eskinin kalıntıları hem de daha sonraki ilişkilerin tohumlarını taşıyarak bir erginleşme süreci geçirmesi kaçınılmazdır.

Kapitalist üretim biçiminde daha belirgin olarak görünen üretici güçler bileşeni, sürekli olarak daha verimli bir üretim ve aynı zamanda üretim araçları mülkiyetine sahip olanlar için kârı maksimize etme amacına hizmet ederler. Verim düşüklüğü ya da yetersiz artık değer, üretici güçler arasındaki uyumun bozulması sonucunda ortaya çıkar. Bu bozulmaya karşı, emeğin daha uzun süre çalıştırılması, ya da üretim araç gereçlerinde ileri teknoloji kullanımı önlemleri alınabilir. Çalışma sürelerinin uzatılması emeğin karşı çıkışına, teknoloji kullanımının yaygınlaştırılması ise, bir kısım iş gücünün açığa çıkmasına neden olur. Bu durumda toplumsal gerilimler artar, mevcut üretim biçimi değişmeden daha ileri düzeyde üretici güçler uyumu sağlandığı, gerilimler yönetilebildiği sürece üretim tarzında bir değişiklik olmaz. Başka bir deyişle üretici güçlerin durumu, yeni bir mülkiyet biçimine neden olmuyorsa, değişim bu mülkiyete uygun olarak devlet ve aile yapılarını değiştirmiyorsa, aynı üretim biçiminde yeni ve daha gelişmiş bir uyum oluşur. Bu aynı üretim biçiminin devam etmesine karşın daha ileri bir duruma gelmesi anlamındadır. Feodal üretim biçimi belirli bir dönemi, üretim biçimini ya da aynı anlama gelen mülkiyet ilişkisini korumasına karşın, yalnızca üretici güçlerdeki değişim ve gelişimi yaşadığı gibi, kapitalist üretim biçimi de bu süreci yaşamaktadır.

Burada belirtilmek istenen, üretici güçlerdeki değişimin çeşitli toplumsal olayların kaynağı ve nedeni olduğudur. Örneğin feodal üretim biçiminde, tarımsal üretimin; hem çalışanları, hem toprak sahibini doyurduğu gibi; toprak sahibine, yeniden üretim

yapacağı ve başka giderlerini karşılayacak bir artık bırakması gerekir. Feodalizmin yükselen dönemlerinde, emeğin verim düşüklüğü, askeri seferlerle yeni üretim aracı toprak edinmek, sistemi yürütmek ve verimsizliği telafi etmek için gerekli ve yeterli olmuştur. Teknolojik gelişmelerle aynı zamana rastlayan yeni topraklar elde etmenin zorluğu, üretici güçlerden emeğin açığa çıkmasına neden olmuş bu toplumsal kırıma da istihdam amaçlı inanç sömürüsüne dayanan savaşların çıkarılmasını gerektirmiştir. Bu kırımların, çatışmaları arttırması yanında bilimi de zorlayıp geliştirdiği gözden uzak tutulmamalıdır. Bilimsel gelişmelerin de üretici güçlerdeki çözülme dönemlerinde yaygınlaştığı açıktır. Örneğin teknolojik gelişme, bir ihtiyacın dayatması sonucu olur. Bu ihtiyaç üretimde verim artışı isteği ile kendini gösterir. Verim artışı için arayış, bilimsel çalışmaları harekete getirir. Bilimsel çalışmalarla üretici güçlerin yeni uyumu, ya yeni bir üretim biçimine ya da üretim biçiminin daha ileri bir aşamasına geçilmesine neden olur. Bu açıdan bakıldığında Birinci Savaşın, üretici güçlerindeki gelişme sonucu, ulusal ekonomilerin kurulması ve korunması savaşı olduğu anlaşılabılır. Bu savaşla, üretici güçlerin neden olduğu meta üretimi için kaynak ve pazar egemenliği ihtiyacı, feodal imparatorlukların tasfiye edilmesi ve ulusal egemenlik alanlarının oluşması gerçekleşmiştir.

4.1.1. Birinci Savaş Öncesi Üretici Güçler

Her üretim biçiminin üretimde yetersizliği, başka bir deyişle, emeğin verimsizliği, bilimi harekete geçirmiştir. Feodal üretim tarzının çözülmeye başladığı süreçte, üretici güçlerin etkisi sonucu kendi içinde gelişen bilim ve teknoloji ile tarımda verimin arttığı, tarımsal işgücünün dalga dalga açığa çıkarak kentlere göçtüğü, kentlerde gelişen zanaatların manifaktür üretimini yaygınlaştırdığı bilinmektedir. Üretim araçlarındaki gelişme, tarımda üretimi arttırmış, ancak tarımsal işgücünün açığa çıkmasına ve buna bağlı olarak birçok toplumsal olaylara neden olmuştur. Yukarıda belirtildiği gibi üretici güçlerdeki uyumsuzluğun tetiklediği bilimsel gelişme, Köleci toplumun enkazı üzerinde yükselen kilise hakimiyetinden başlayarak, bilimin gelişmesi ve buna bağlı olarak üretici güçlerin gelişmesi, “Rönesans evresi (1440-1540), Din Savaşları evresi (1540-1650) ve Restorasyon evresi (1650-1690), olarak üç ayrı dönemden”¹⁵¹ geçerek sanayi devrimine, kapitalist üretim tarzına ulaştı. Bu dönemleri gözden geçirdiğimizde, daha önce

¹⁵¹Bernal.a.g.e 2009, 330-331

belirtildiği gibi ya üretim aracı toprağın veriminde düşüş nedeni ile yeni toprak ele geçirme, ya da üretimde teknolojik gelişmeye bağlı olarak, emek veriminin artması sonucu, açığa çıkan iş gücünün istihdamı amacıyla, silahlı çatışmaların yaşandığı görülecektir. (Geniş bilgi için, Tilly, *Avrupada Devrimler* kitabına bakılabilir.) Bu bağlamda, J.D.Bernal'in birinci ve ikinci dönem bilimsel devrimleri kapsayan 1440-1650 arası döneme baktığımızda, Felemenk'te de benzer yaygın çatışmaların yaşandığı görülecektir. Benzer kargaşa ve ayaklanmalar 1497 Comwall Ayaklanması'ndan başlayıp, 1689 'da biten Şanlı Devrim ayaklanmalarına kadar iki yüz yıla yakın süre İngiltere ve Gallerde de yaşanmıştı. Bu dönemde, Kutsal Roma İmparatorluğu sınırları içinde Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) yaşandı bu savaşlarda 4.5 ila 8 milyon insanın öldüğü hesaplanmaktadır. Otuz yıl savaşlarına bağlı olarak, seksen yıl savaşları (1568-1648), Mantova Veraset Savaşı (1631-1628), Fransa İspanya Savaşı (1635-1659) sayılabilir.

Bernal'in restorasyon dediği dönem; yani, 1650-1680 arasında bir yanda yaygın çatışmalar olurken öbür yanda Boyle, Hook ve Huygens ile matematik, mekanik ve felsefenin yükseldiği bilimsel gelişme çağı oldu. Newton'un Doğa Felsefesi ile "Ortaçağ"ın hiyerarşik evreni aşıldı, yerini bir başkası aldı. Bundan böyle bağımsız parçacıklar, görünmez doğa yasalarının rehberliği altında birbirlerini özgürce etkileyebileceklerdi. Buna karşılık olarak, bu yasaların anlaşılmasının doğa güçlerinin insanlığın hizmetine koşmak bakımından kilit bir rol¹⁵² oynamasının önü açılmış oluyordu. Bu dönemin, üretici güçlerdeki değişimin etkisi ile hem çatışmaların hem de bilimsel gelişmelerin yoğun yaşandığı bir dönem olduğu açıktır.

16.yy da Fransa'da hızlı bir nüfus artışı yaşandı, bu durum, artan talep nedeni ile rantların ve fiyatların yükselmesini ve yaygınlaşmasını tetiklemişti. Artan fiyatlardan nemalanan kilise ve soyluların refahı artarken, işçi ve köylüler çok zor koşullarda yaşamak zorunda kalmışlardı. Bu zorluklar karşısında "İyi örgütlenmiş 60 köylü bölüğünden oluşan bir ordu, Mayıs 1637'de soylular ile avamdan birkaç kişinin liderliğinde Bergerac dışında toplanıp Perigord Komünleri adına 20 gün süreyle kenti işgal etti."¹⁵³ Bu işgal, sarayın artan vergi salmasına karşı bir örgütlü karşı çıkış oldu. Benzer durumlar İngiltere, İrlanda ve İskoçya'da da iç içe geçmiş üç tür başkaldırı şeklinde yaşandı. "İngiltere, İrlanda ve İskoçya'da veraset mücadeleleri; İngiliz

¹⁵²Bernal. a.g.e. 1996 1.cilt, 331

¹⁵³Tilly.a.g.e. 2016, .212

yöneticilerin daha fazla iktidar ve gelir sağlamaya yönelik taleplerine doğrudan direniş ve krallığın başlattığı dinsel değişimleri önleme mücadelesi ‘’¹⁵⁴yaygınlaştı. Bu çatışma ve karşı çıkışlar, bir sınıf bilinci ile yapılan bir sınıf mücadelesi değildi. Çünkü bu çözülme ve yeniden yapılanma aşamasında üretici güç; özgürleşmiş emek, henüz toplumsal anlamda üretimden gelen gücünün bilincinde değildi ve örgütlü bile değildi. Üretim araç gereç mülkiyetine sahip olanlar bakımından ise, yeni mülkiyet biçimi henüz yapılanma aşamasındadır ve buna uygun üst kurumların oluşması ile devlet ve ailenin yeniden biçimlenişi zaman alacaktır. Üretici güçlerin neden olduğu değişim başka bir deyişle yeni mülkiyet biçimi daha başka bir ifade ile yeni üretim biçimi, feodaliteyi tasfiye ederek kapitalizmi kurma sürecini yaşamaktadır. 1872 yılından 1912 Balkan Savaşına kadar tüm Avrupa sürekli çatışma içinde olmuştur. Bu çalkantılı dönem, C.Tilly’nin’’baş aktörlerin köklü biçimde değişmesi anlamına geliyordu. Fabrika işçileri ve sanayi kapitalistleri gibi birçok yeni aktör çıkmıştı sahneye. Papazlar, köylüler ve toprak sahipleri gibi aynı isimle anılmayı sürdürenler bile önceki emsalleriyle ancak belli belirsiz benzerlik gösteriyordu,’’¹⁵⁵ dediği, aslında yeni üretim şeklinde üretici güçlerinyeni yapılanma öncesinde yaşadıkları kargaşasının belirtilmesidir.

1500 lü yıllardan başlayarak 1900 yıllarına Avrupadaki proleterleşme de üretici güçlerden emeğin değişimini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Avrupa’da Proleterleşme (1500-1990) Başkasının geçindirdikleri dahil kişi sayısı (milyon)

Yıllar	1500	1800	1900	1990
Toplam nüfus	56	150	285	800
Proleter olmayan	39	50	85	200
Kent proletaryası	1	10	75	450
Kırsal proletarya	16	90	125	150

Tabloda görüldüğü gibi, 1800’lü yıllara doğru kırlardan başlayarak proleter sayısında önemli artışlar olmuştur. Kent proletaryası 1800’lü yıllarda 1500’lü yıllara göre on kat, kırsal proleteraya 5.6 kat artmıştır. Öbür tarafta dünya ticaretine dahil olmak

¹⁵⁴Tilly,a.g.e. 2016

¹⁵⁵Tilly,a.g.e. 2016,.49

için, Rusya’da Pedro zorunlu iskan uygulaması ile St.Petersburg’u kurdu. Bununla artan üretimin ihracı ve ihtiyaç duyulan mal ithalatı için bir merkez oluşturdu. Rus yöneticiler, Pazar ve mülkiyete müdahale ederek, savaşların finansmanını sağladılar.

“Devletin küçüldüğü 17. yüzyılda ve Avrupa ticaretine girdiği 18. yüzyılda, soylulara artık kesin biçimde boyun eğdirmiş, aslında devlet hizmetiyle yükümlü olan yeni bir soylular zümresi yaratmışlardı”¹⁵⁶

Daha önce belirtildiği gibi, Avrupa’daki devrim volkanının iki krateri oldu, İngiltere’de sanayi devrimi gerçekleşirken Fransa’da yeni mülkiyet anlayışına göre devlet yapılanması ve yeni mülkiyet ilişkilerine dair arayışlar sürüyordu. “Devrimci işçiler, 1830’dan beri, burjuvazinin ve hatta cumhuriyetçilerin düşündüğünden çok daha fazla siyasal bağımsızlık kazanmıştı. İktidar ile muhalefet arasındaki bunalım anında, işçiler sokak savaşını başlattı”¹⁵⁷

Kapitalizmin önlenemez yükselişi ile bağımsızlaşmış emeğin arayışları bir arada yaşanıyordu.

Üretici güçler; kapitalist üretim biçiminde, meta üretiminde etkinleştikçe toplumsal ve ekonomik uyumsuzluklar daha belirgin ve yaygın olarak etkisini arttırdı. Meta üretimindeki artış, hem hammadde hem pazar ihtiyacını yoğunlaştırdı. Merkantilizmin desteklenmesi, vergilerin yalnızca tarımdan alınması gerektiğini savunan teorisi, sektörel sanayinin kaynak aktarımını formüle ediyordu. Bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler sloganı veservetin kaynağını değişimde değil üretimde görmeleri de insanların özgürleşmelerini savunmaları anlamında idi. Devletin müdahale etmeyen bir konuma çekilmesi isteniyordu

İşçilerin grev ve mücadeleleri sonunda çalışma saatleri bir saat kısaltılmıştı. Bu kazanımlar, yaygın hoşnutsuzluk ve belirsizlik, cumhuriyet karşıtı ittifakın güçlenmesine neden oldu. Üretici güçlerin belirlediği yeni üretim biçimi üst yapı kurumlarını değiştirirken, değişime karşı saldırıların gelmesi kaçınılmazdı. Bu anlayışla hakim sınıfların bile farkında olmadan destek verdikleri Louis Bonaparte, cumhurbaşkanı seçildikten bir süre sonra 1851 de ikinci cumhuriyete son verdi. İmparator artan huzursuzlukları çözüp, istihdam yaratmak ve askeri bir başarı ile iktidarını pekiştirmek için Prusya’ya savaş açtı, 1870 tarihinde Sedan Muharebesi ile

¹⁵⁶Tilly, a.g.e. 2016, 263

¹⁵⁷Marx, K.(2005) *Fransa’da İç Savaş*,(çev. Kenan Somer) , Sol Yay., Ankara, 14

yenildi. Fransa büyük bir kargaşa yaşamaya başladı. İlk kez bir kent bağımsız bir şekilde, proleteryanın önderliğinde yönetildi. Paris komünü kurulmuştu.

4.1.2. Paris Komünü

Paris komününe biraz daha yakından bakmak, sosyalist devrime giden yolun, ilk adımlarından biri olduğu kabul edildiği için gereklidir. Kapitalizmin içinden birinci savaş sonrası, ulus devletlerle birlikte sosyalist üretim şekli çıktı. Düşünsel dayanaklarını marksizmden alan bu süreçte, Paris Komünü önemli bir deneyim. 18.Mart-28 Mayıs.1871 arasında çok kısa bir dönem ama bir üretim şekli değişikliğinin yani yeni bir mülkiyet yapılanmasının aynı zamanda ulus devlet biçimlenişinin denenmiş ilk adımı oldu. Ayrıca Marx'ı gözlemleyip değerlendirme yaptığı bir eylem olduğu için önemi daha da artıyor. Yapılanlardan örnekler verirsek; komün çalışanlarının ücretlerini sınırlayarak, gelir düzeyinde adil bir anlayışı uygulamaya soktular. Orduyu kaldırarak, barışçı yerleşik tarım toplumlarının hem üretici hem de gerektiğinde kendilerini savunma anlayışına uygun olarak, tüm yurttaşları silahlı gücün askeri ilan ederek, barış isteğini ortaya koydular. "Kilisenin devletten ayrılmasını, dinsel amaçlı tüm devletödemelerinin kaldırılmasını ve tüm kilise mülklerinin ulusal mülklere dönüştürülmesini öngören kararname çıkararak; bunun sonucunda, 8 Nisanda, tüm dinsel simgelerin, resimlerin, dogmaların, duaların, kısacası, "bireysel vicdan alanına ait olan her şeyin" okullardan uzaklaştırılmasını"¹⁵⁸ sağladılar. Sade yurttaşların ve emekçilerin geçim koşullarını iyileştirmek için borç silerek, kiralari düzenleyerek önemli adımlar attılar. Paris komünü, başka bir dizi kararlar aldı ve hemen uygulamaya koydu. Noterler ve yargı görevlileri sabit maaşlı çalışanlara dönüştürüldü. Özgür üniversitelerin kurulması için adımlar atıldı. Fırincı kalfaları için gece çalışması kaldırıldı. Fahişeliğe karşı önlemler alındı ve fahişeliği organize eden polis ortadan kaldırıldı. Bu ve benzer işlerden daha önemli olan, fabrikaların, işçilerden oluşan kooperatifler aracılığı ile işletilmesi kararı idi. Bu karar, üretim araçları mülkiyetini, işçilerin kooperatif örgütlerine bırakan önemli bir karardır. Paris komününün aldığı diğer önemli bir karar yukarıda belirtildiği gibi kilise etkisinin ortadan kaldırılarak laik bir düzen oluşması için atılan adımlardır. Buradan, imparatorluklar çağının bitmesi sürecinde kilisenin etki alanının sınırlandırılması daha iyi anlaşılabilir. Bu önemli deney, çok

¹⁵⁸Marx.,a.g.e. 2005, 18-19

kısa sürmesine karşın, emek ve üretim araç gereçleri ile ilgili aldığı kararlarla sosyalist deneyin ilk adımlarından biri sayılabilir

Paris Komünü hakkındaki bu bilgilerle, komün uygulamalarının, savaş sonrası oluşacak sosyalist devletlerin dayanaklarından biri olduğunu söyleyebiliriz. Marx'ın komün için dediği gibi "O, özünde, bir işçi sınıfı hükümeti, üretenlerin mülk edinen sınıfa karşı mücadelesinin sonucu, emeğin iktisadi kurtuluşunun gerçekleşmesini sağlayabilecek olan en sonunda keşfedilmiş siyasal biçimdi. Emeğin iktisadi kurtuluşu gerçekleşmedikçe, Komünal Anayasa olanaksız bir şey ve bir yanılsama olurdu."¹⁵⁹ Ayrıca bütün olağanüstü önlemler ve kararlara karşın, amaca ulaşmak için, yani üretim biçimi değişikliği için, tarihsel süreçlerden geçmek gerektiği, henüz yeterli olgunluğa gelmemiş üretici güçlerin, sosyalizmi kurmasının beklenemeyeceğini kabul etmek gerekir. Marx'ın değerlendirmesi de "İşçi sınıfı Komün'den mucizeler beklemedi... bir dizi tarihsel süreçten geçmek zorunda olduğunu biliyor. Onun, hayata geçireceği idealleri yok; tek yapacağı, yıkılmakta olan burjuva toplumunun rahminde şimdiden gelişmiş bulunan yeni toplum öğelerini serbest bırakmak"¹⁶⁰ biçiminde olmuştur. Başka önemli nokta, üretim araçlarını kullanarak üretim yapan emeğin, üretim araçları mülkiyetini ele geçirme amacı ile önderlikleri söz konusu olmamıştır. Paris Komünü dönemi, üretim araçları mülkiyetinin kamulaştırılarak daha ileri bir üretim tarzına geçiş mücadelesinin, el yordamı ile yaşandığı bir dönemdi. Geline aşamada, imparatorluklar kapitalist üretimin engelleri olmuşlardı. Kapitalizm henüz yeterli düzeyde etkin ve yaygın ne mülkiyet ilişkisini, ne de yeni mülkiyete uygun üst yapı kurumlarını oluşturamamıştı. Pariste, komün ile devrimin ilk uygulaması yapılırken, tüm Avrupa'da kapitalizm kendini inşa sürecini yaşıyordu.

4.2. Birinci Savaş Sonrası Üretici Güçler

Sanayileşme ile birlikte meta üretiminin yaygınlaşması başka bir deyişle değişim için üretimin yoğunlaşması, temel üretim aracı toprağın ve tarımsal üretimin ikinci plana atılmasına neden olmuştur. Tarımdan sanayiye kaynak aktarımı bu sürecin temel yöneliştir. Emeğin verimi arttığı için tarımda açığa çıkan işgücü sanayide istihdamın yedek ordusu olurken, tarımsal üretimde makine kullanımının artması,

¹⁵⁹Marx, a.g.e. 2005, 87

¹⁶⁰Marx, a.g.e. 2005, 89

tarımsal kaynağın, sanayiye aktarılması anlamındadır. Bu süreçte fiyat makası hep tarım aleyhine açılmaktadır.

Toprağın üretim aracı olarak ikinci plana düşmesi, bu üretim aracını elde etmek için örgütlenmiş ve amacı toprak işgali olan imparatorlukların tasfiyesini de gerekli hale getirmiştir. Ulus devlet isteği, hem toprağın üretim aracı olarak ikincil duruma gelmesi hem de ulusal üretimin dış etkilerden korunarak arttırılabileceği maddi gerçeği temelinde oluştu. Yeni üretim araçları ile meta üretimine yönelen yeni sınıf; burjuvazi, ilk adımda ulusal pazar hakimiyeti için ulusal devleti savunmak isteğinde zorunda olmuştur. Öbür yanda meta üretim süreçlerinde emek ilk kez üretimden gelen gücünü ve örgütsel dayanışmanın önemini kavramaktadır.

İmparatorlukların kapitalist üretim tarzına engel olduklarından tasfiyesi gerektiği, pazar ve hammadde arayışı, emeğin örgütlü bir güç olarak yükselmesi, yüz yıldan fazla bir zamandır süren değişim isteklerinin patlaması ile birinci savaş yaşandı.

Tarihte, yerleşik tarım toplumlarının üretimlerine el koyma, talan ya da çöreklenme ile üretim aracı toprak elde etmek için yıkıcı savaşlar olmuştur.

An-tu Şan isyanı 755-769 tarihlerinde bu isyanda 15 milyon kişi yaşamını kaybetmiştir,

Moğol istilalarında 13.yy.-14.yy arasında 30-40 milyon,

Timur'un saldırılarında, 1370 yıllarında 15 milyon,

Çin Hanedan Savaşı 17.yy 25milyon

Napolyon Savaşları 1803-185 yıllarında 3.5-6.5 milyon

Taiping İsyanı, 1850-1864 yıllarında 20 milyon

Dungan İsyanı 1862-1877 yıllarında 9 milyon kişi yaşamını yitirmiştir.

Ve birinci savaş 1914-1918 tarihlerinde 17 milyon insanın yaşamını yitirdiği, ve dünyanın her tarafında hissedilen ve yaşanan bir savaştır. Birinci savaşın, diğer savaşlardan amaç açısından farklı olduğu söylenemez. Tüm bu savaşlarda amaç bir ekonomik değere el koymaktır. Ekonomik değerleri yaratan emek ve üretim araç gereçleri, yani üretici güçler ya ürettikleri ile iştah kabartarak saldırının hedefi ya da ürettikleri ile etki alanlarının genişlemesini zorlayan bir saldırıyı oluştururlar. Meta üretimi; yani değişim için üretim, üretim araçları mülkiyetine sahip sınıfın, kâr amacı

isteği ile birleşince, saldırganlığa dönüşür. Yukarıda sıralanan savaşlar hep bu anlayışla yapılmıştır. Yerleşik tarım toplumunun barışçı anlayışı ile göçebe çoban toplumlarının saldırgan anlayışları, toplumsal değişimin her aşamasında her üretim tarzında şekil değiştirerek kaşımıza çıkmaktadır. Emegin yaratıcı gücü ve birikmiş emekle birlikte gerçekleştirilen üretim, yaşamın tümünü etkileyerek değişime neden olur. Değişime neden olan emek, değişimi yönlendirip biçimlendiremediği için, bu yönlendirme ve biçimlendirme, üretim araçları mülkiyetine sahip olanlar tarafından yapılmaktadır. Bu da özellikle değişim için üretimin örgütlendiği kapitalizmde, üretim araçları mülkiyetine sahip olanların, hammadde arayışları ile pazar genişletme istekleri nedeni ile savaşa dönüşmektedir. 1876 ile 1914 yılı arasında; “altı ülke, İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya, Birleşik Devletler ve Japonya 25 milyon kilometrekare toprak ele geçirmişlerdir. Bu, Avrupa'nın iki-buçuk katı bir alan demektir. Altı devlet, yarım milyonu aşkın (523 milyon) sömürge halkını köle etmiştir.”¹⁶¹ Bu tablo kapitalizmin kök salması için gerekli ama yeterli koşul değildir. Çünkü üretici güçlerin yeni başat yapısı ile artan bir hızla büyüyen üretim için, kaynaklara ulaşma ve pazar hakimiyeti sağlama zorunluluğu vardır. İkincisi, tarım imparatorlukları kapitalist gelişimin engeli halindedirler Lenin'in dediği gibi “Kapitalizmin, ulusal devletler olmadan, feodalizmi yıkmasına olanak”¹⁶² olmadığı için, feodalizmin tasfiyesi ve ulus devletlerin oluşması gerekmektedir. Gelişim sürecinin dayattığı istekler sonucu birinci savaş yaşandı. Savaş sonrasının iki belirgin sonucu oldu. Bunlardan birisi, feodal imparatorluklar yıkılarak ulus devletler kuruldu, ikincisi ve en önemlisi, üretim araçları mülkiyetinin kamuya ait olduğu sosyalist devletler doğdu.

Emek ilkel toplumdaki sonradan ilk kez kurumsal olarak üretim araçları mülkiyetine kamu mülkiyeti biçiminde sosyalist devlet ve üretim tarzı ile sahip oluyordu. Aslında sosyalist üretim ilişkilerine geçişi gerçekleştirdiğini söyleyenlerin önünde Paris Komünü dışında birdeney yoktu. “istikbalde gelebilecek olan sosyalizm tarzı hakkında şimdiye kadar herhangi bir şey öğrenmiş değiliz...İnsanlık sosyalizmin zindanında(ya da cennetinde) bunalmadan (ya da sefa sürmeden) önce emperyalist savaşların dehşetinde (ya da haşmetinde) tükenip gidebilir.”¹⁶³denilerek tereddütler

¹⁶¹Lenin, V.İ.(2021), *Sosyalizm ve Savaş*, (çev.N.Solukçu), sol yay.14-15

¹⁶² Lenin, 2021, a.g.e. 14

¹⁶³Schumpeter, J. (1974) *Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi*, (çev Tunay Akoğlu), Varlı Yay, 2

dile getiriliyordu. Schumpeter, bu değerlendirmeyi 1943 yılında yazdığı kitabında dile getirmişti. Başka bir açıdan, “Kapitalist sistemin içinde, başlangıç safhalarında gelişmenin yavaşlatılmasına doğru bir yönelim şeklinde kendisini kabulettirebilecek olan bir kendi kendini imha eğilimivardır.”¹⁶⁴ Bunu da, kapitalizmin kendini imha ve değiştirerek, yenilemesi şeklinde değerlendirmek mümkün olabilir.

Marksist tarih teorisi ışığında ilkel toplumdan, kapitalist topluma geliş genel olarak marksist tarih tezini benimseyenlerin dışında kalanlarda büyük tereddütlere neden olmaktadır. Gelecek için çıkarımda bulunmak hem tarihsel süreçleri iyi kavramayı hem de bilimin, aksi kanıtlanıncaya kadar geçerli kurallarına sadık kalmayı gerektirir. Bu iki temel dayanakla hareket edince, üretici güçlerdeki değişmenin de üretim araçları mülkiyetinin biçimlenişinin de son şeklini aldığı söylenemez. Birinci savaş sonrası; insanlık, tanımlanması çok açık yapılan iki üretim tarzını bir arada yaşadı. Sovyetlerde sosyalizm denemesi, üretici güçleri oluşturmak, yeni bir yapılanmayı zorlamak, bir mülkiyet şeklini değiştirmek, aynı zamanda değişen bu mülkiyete uygun bir anlayışı oluşturmaya çalışmak gibi bir süreç yaşadı. Bu süreç zor bir süreç olmuştur. Sosyalist üretim tarzında, üretim araçları mülkiyetinin üretici güç emeğe ait olması beklenir. Çünkü marksist tarih tezi üretim araçları mülkiyetinin özel mülkiyet olmaktan çıkarılmasını öngörmektedir. Özel mülk olmaktan çıkarılan üretim araçları mülkiyeti, emeğin mülkiyetine mi, emeği temsil eden kooperatif birliğe mi, kamuya yani devlete mi ait olacaktır. Bu konuda henüz görüş birliği oluşmuş değil. Üretim araçları mülkiyetinin kamuya ait olmasının yarattığı sorunların nasıl çözüleceğine dair de yeterli birikim henüz yok. Sovyetler Birliği Yöneticileri, bu soruları yanıtlayarak sosyalist üretim tarzını yaşama geçirmek zorunda idiler. İnsanlığın yaşadığı çok önemli bir dönem olması nedeni ile üretici güçlerin bu deneydeki durumuna daha yakından bakmak ve can alıcı eksiklikleri ve katkıları saptamak gerekiyor.

4.2.1. Sovyetlerde Üretici Güçler

Marx ve Engels’in devrimin gelişmiş kapitalist ülkelerde başlayacağını düşünmelerine rağmen, devrim, kapitalizmin çok geri olduğu bir ülkede, Rusya’da gerçekleşti. Marksizim, sömürünün başat üretim araçları mülkiyeti ile başladığını, tarihsel süreç içinde hem üretim araçlarının hem de bu araçların mülkiyetine sahip

¹⁶⁴Schumpeter, a.g.e. 1974, 248

olanların değişerek, üretim biçimlerine göre değişen emek sömürüsünün, gerçekleştiğini ortaya koymuştur. A.Smith ile başlayıp geliştirilen Emek Değer Teorisi ise, hem değerin kaynağını ortaya koyan hem de metada somutlaşan emeğin belirleyici tek değer ölçüsü olduğunu kabul eden bir teoridir. Bu teorilerişığında geliştirilen sömürsüz bir dünya için, üretim araçları mülkiyetinin kişisel mülkiyet olmaktan çıkarılması gerekmektedir. Kapitalizm insana karşı; insanı özgür bırakarak, tüm sorumluluklardan kurtulmuş ama insan emeğini köleleştirerek; sömürüyü, üretim araçları kişisel mülkiyeti aracılığı ile yaygınlaştırıp etkinleştirmiştir.

Sovyet devrimcilerinin yapması gereken de, kaba çizgileri ile ifade edersek, üretim araçlarınınözel mülkiyetine son vermek, sömürüyü ortadan kaldırarak insanların mutlu olmasını sağlamak olarak belirlendi. Marksist teori; uygulama sürecinde, Lenin, Buharin, Troçki vebenzerlerinin, katkıları ile zenginleşmiştir. Sovyet deneyimi, insanlığın ilk üretim aracı; ucu biraz törpülenmiş bir dal parçası mülkiyeti ile başlayan, üretim aracı mülkiyeti ve emek sömürüsüne dayanan üretim ilişkilerini değiştiriyordu. Kapitalist üretim tarzı ile biçimlenmiş tüm ilişkiler değişecek, feodal kalıntılar temizlenecekti. Tek bir dayanak vardı o da işçiler arasındaki ilişkilerin dayanağı. Bu dayanak emeğin yani işçi sınıfının, üretim araçları mülkiyeti ile üretici güçleri taşıyacağı yeni konumla biçimlenecekti. Çünkü, ‘‘Hem üretici güçlerin hem de kapitalist üretim ilişkilerinin bir parçası olan işçi sınıfı, yeni üretim ilişkilerinin *temelini* ve bu ilişkiler temeli üzerinde yükselecek olan üretim güçlerinin gelişmesinin’’¹⁶⁵ aynı zamanda kapitalist ilişkilerin sona erdirilmesinin başlangıç noktasında konumlanmış olacaktı.

İşçiler arasındaki ilişkilerin tek dayanak olması, bu tek dayanağın güçlenip etkinleşmesi, doğal olarak bir örgütlenmeyi zorunlu hale getiriyordu. Örgütlü güç olmanın gereği, Marx’tan başlayıp Lenin’le devam eden ve altı önemle çizilen bir amaç olmuştur. İşçilerin örgütlü gücü, işçilerin ilişkilerinden; başka bir deyişle, üretimden gelen güçlerine dayanmalı idi. Bu da bir parti örgütlenmesi olarak belirlenmiştir. Parti, sömüren ve üretim araçları mülkiyetine sahip kapitalistleri ortadan kaldırmak, üretim araçları mülkiyetini işçi sınıfının mülkiyetine vermek ve üretimi; kullanım amacı için, yani toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için örgütleyecektir.

¹⁶⁵Cliff, T.(1990),*Rusya’da Devlet Kapitalizmi*, (çev. Ali Saffet - Tarık Kaya), Metis Yay. 111-112

Daha önce sanayileşmenin geliştiği ülkelerde işçiler üretim ilişkilerinden doğan etki ile sendikal örgütlenmeleri gerçekleştirmişlerdi. Ama bu örgütlenme, üretim araçları mülkiyetini değiştirmeye yetmemiş, ancak üretimde üretici güç emeğin, üretimden gelen örgütlü gücünü göstermesi bakımından dikkat çekmiştir. “Herhangi bir ülkede güç birliğinin ulaştığı derece, o ülkenin dünya piyasasındaki hiyerarşide işgal ettiği yeri gösteriyor. Sanayisi en yüksek gelişmederecesine erişmiş bulunan İngiltere en büyük ve en iyi güç birliği kuruluşlarına, [sendikalara-ç.] sahiptir.”¹⁶⁶Bu da çok doğaldır. Sanayisi gelişmiş ülkelerde kitlesel meta üretimi ve metaya dönüşmüş emeğin istihdamı, üretim süreçlerinde emeğin dayanışma ve sendikal örgütlenmesini kolaylaştırıyordu. Başka bir deyişle, binlerce işçinin bir arada çalıştığı ve üretim yaptığı üretim birimi; fabrikalar, üretici gücün yeni başat üretim aracı olmuştu. Sendikalar, bu ortamda boy verdi, işçilerin hak mücadelesinin aracı oldular. Yararlı ve gerekli olmalarına karşın, üretim araçları mülkiyetini işçi sınıfı mülkiyetine sokacak bir güç olamadıkları ya da o görevi yüklenemeyecekleri açıktı. Devrimi yapacak önderliğin işçi

Sendikalarında değil ama işçi sınıfı ideolojisine dayanan siyasi partide olması gerektiği konusunda mutabakat oluşmuştu. Devrim, yani üretim araçları mülkiyetinin kamulaştırılması ancak işçi sınıfının devrimci partisi öncülüğünde olabilirdi. Marksist Teorinin önermesi bu çerçevede idi. Bu örgütlenmede tüm devrimci unsurlar, parti örgütlenmesinde yer alabilirlerdi, bu yer alıştaki kıstas, işçi sınıfının ideolojisini benimsemek olarak belirlenmişti. Böyle bir çerçeve oluşunca, marksist partilerde entelektüel ya da kafa emekçilerinin hatta burjuva ailelerden gelmiş olanların belirleyici olmaları önünde herhangi bir engel kalmamış, parti kurucusu, yöneticisi ya da üyesi olmaları mümkün olabilmiştir. Bu durumun zorunlu ve gerekli olduğunun altını çizmekte yarar var. Sınıf bilincinin, bu bilince kendi sınıfına karşı olmasına karşın, bilim ve düşün insanlarından gelmesi çok doğaldır.

Sovyetler birliğinde devrimi gerçekleştiren SBKP (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) hem devrime öncülük ettiği, hem de yeni yapılanmayı gerçekleştirmek zorunda olduğu için tartışmanın, çatışmanın da merkezi olmuştur. Devrim öncesi ve sonrası parti içinde sosyalizmin nasıl inşa edileceğine ilişkin farklı görüşlerin sert mücadelesi yaşanmıştır. Bütün bu tartışmalar üretim araçları mülkiyetinin

¹⁶⁶Marx. K, (1996) *Felsefenin Sefaleti*, çev. Erdoğan Başar, sol yay. 191

kamulaştırılması, kullanılması ve üretici güç emeğin nasıl etkin olacağına dairdir. Üretim araçları mülkiyeti kamulaştırılınca, üretimde kafa ve kol emeğinin hiyerarşisinin ne olacağı tartışılmıştır. Bilindiği gibi komünist toplumda, komünist bilinçle oluşacak öz denetim, ayrıca bir denetime ihtiyaç bırakmayacaktır. O nedenle, teknik elemanların iş yerindeki görevleri denetim değil ama eşgüdüm sağlayan bir fonksiyona dönüşecektir. Başka bir deyişle, “ Devlet kurumları bilinçli bir unsur olarak kitlelerin örgütlenmesi halini alacaktır. İşçilerin kolektif olarak üretim araçlarına sahip olması, yani işçi devletinin üretim araçlarının sahibi olması, emek disiplindeki bilinç unsurunun temelini oluşturacaktır.”¹⁶⁷ Bir bilincin var olması ile oluşturulması arasındaki önemli farkı belirterek, üretim araçları mülkiyetinin topluma ait olması hakkında yeterli bilinci geliştirmenin, ayrıca partinin öncelikli görevleri arasında sayıldığını belirtmek gerekir. Canalcı bir diğer konu üretimle ilgilidir. Bilindiği gibi, kapitalist meta üretimi, değişim için yapılır. Kapitalist üretim sürecindeki amaç, sömürüye dayanan birikimi sağlamaktır. Bu birikim, kapitalistin üretim araçları parkı, başka bir deyişle birikmiş emek stokudur. İşçiler ürettikleri metanın ve aynı zamanda kullandıkları üretim araçlarının egemenliği altındadırlar. Kapitalist üretimin işleyişinde amaç, birikmiş emeği yani üretim araçlarını arttırmak iken, şimdi birikmiş emek yani üretim araçları; emekçinin, geniş anlamda insanların kullanım ihtiyaçlarını karşılamak için yapılandırılacaktır. Yani ihtiyaçlar önceliklere göre belirlenecek, üretim çok ayrıntılı planlanacak ve ürünler planlı bir dağıtım ile ihtiyaç sahiplerine ulaştırılacaktır. Bu da partinin önemli başka bir görevidir. Ama aynı zamanda, tüketime göre yapılandırılacak üretim için harcanan emeğin bir kısmı, sömürü konusu olmaktan çıkarak toplumsal tüketimi karşılamak üzere, üretim araçlarının gelişmesi için kullanılacaktır. Başka bir deyişle, komünist toplumda, “tüketim oranına göre, "birikim" oranındaki bu artış aynı zamanda işçilerin tüketim düzeyinde büyük mutlak bir artış anlamına gelecektir. Oysa kapitalist toplumda, antagonist bölüşüm ilişkileri nedeniyle, artık-değer oranı ve dolayısıyla birikim oranı yükselirken, kitlelerin tüketim düzeyi bu oranlara”¹⁶⁸bağımlı olmaktadır. Bu çerçevede, üretimin kullanıma, birikimin tüketime tabi olması, temel ihtiyaçlardan başlayan bir üretimin planlanmasını sağladığı gibi, sosyalist üretim anlayışının çevreci yaklaşımı nedeni ile doğanın korunmasını da sağlayacaktır. Üretim araçları

¹⁶⁷ (168) Cliff,a.g.e. 1990, 114

¹⁶⁸Cliff, a.g.e., 1990. 115

mülkiyetinin emekçilere ait olduğu, işçi sınıfının ulaştığı bilinçle üretim kullanım amaçlı yapıldığı için, doğaya karşı sorumluluk daüretim anlayışının temellerini oluşturur. Üretim araçları mülkiyetinin topluma ait olması, ve üretimin toplumun kullanım ihtiyaçlarına göre belirlenmesi, üretime katılan emeği de ister istemez toplumsal bir emek haline dönüştürür.

Emeğin örgütlenmesi, üretim anlayışı, üretim araçları mülkiyetinin topluma ait olması nedeni ile bölüşümde de, giderek insanlar arasında eşitliğin sağlanacağı amacına yönelik hedefin, gerçekleşmesini sağlayacaktır. Çünkü,

“Toplum, üretim araçlarını mülkiyetine alıp da, onları, dolayimsız bir biçimde toplumsallaşmış bir üretim için kullanır kullanmaz, her bireyin emeği, özgül yararlılık niteliğine kadar farklı olursa olsun, hemen ve doğrudan doğruya toplumsal emek haline gelir. Bir ürünün içerdiği toplumsal emek niceliğinin, bundan böyle, önce bir dolambaç aracıyla saptanmasına gereksinme yoktur; ortalama olarak hangi niceliğin zorunlu olduğunu günlük deney doğrudan doğruya gösterir.”¹⁶⁹

Genel hatları ile belirtilen ve SBKP'nin çözmesi gereken temel sorunun üretici güçlerin yapılanması olduğu çok açıktı. Ana çizgileri belirlenmiş güçlü bir teorik birikime karşın, pratikte ortaya çıkan bilinmezlikler aynı zamanda teorinin geliştirilmesi gereğini de ortaya koyuyordu. Sovyetlerde kamulaştırılan üretim birimlerinde, partililere görevler verildi, bu kez teknisyenlerle parti görevlileri arasındaki ilişkilerin nasıl olacağı ile ilgili tartışmalar yaşandı. Benzer yüzlerce sorunun çözümü, teorik olarak daha önce dile getirilmişti ama yaşama geçirilmesinde daha ayrıntılı bir çalışmanın gerekli olduğu ortaya çıktı. Çünkü karşı karşıyakalanan, “kendi temelleri üzerinde gelişmiş bir komünist toplum değil, tersine kapitalist toplumun içinden çıkmış bir komünist toplumdur; bu yüzden de her bakımdan, ekonomik, ahlaki ve entelektüel açılardan, rahminden çıktığı eski toplumun doğum lekeleriyle damgalanmış”.¹⁷⁰ bir toplumdur.

Tekrar etmekte yarar var. Üç temel konu çözülecekti, üretim araçları mülkiyeti kamunun olacaktı, emek, en önemli, üretici güç olarak üretim araçları mülkiyetinin hem sahibi, hem de kendi içinde emek farklılıklarını yok etmiş olacaktı ve ekonomide planlanma egemen olacaktı. Üretim araçları mülkiyetini kamulaştırmak devrimin yaptırım gücü ile gerçekleştirildi. Belki de uygulaması en kolay konu bu

¹⁶⁹Engels,F. 2003, *Anti-Dühring*, (çev.Kenan Somer) , sol yay. .435-436

¹⁷⁰Marx, K. Engels, F.(2003)Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi,ErişYay.19

olmuştur. Örneğin tarım alanında, 26, Ekim 1917’de onaylanan Toprak Kararnamesi ile ‘‘toprakta özel mülkiyet kaldırılmış, büyük topraklar topraksız ve yoksul köylüler arasında dağıtılmıştır. Bu kapsamda asillerin, büyük toprak sahiplerinin, manastırların ve kiliselerin elindeki tüm topraklara el konmuş, bu alanların toprak komitelerinin ve yerel Sovyetlerin emrine geçeceği ilan edilmiştir.’’¹⁷¹

Tarım alanında toprak mülkiyeti değişimi için büyük atılımlar yapılmıştır. Üretimi arttırmak için bir yanda köylüye toprak verilirken öte yanda tarımda kooperatif örgütlenmelerle üretim aracı toprağın mülkiyetinde kamulaştırma gerçekleştirilmiştir. Toprak mülkiyetinde değişime rağmen, fabrikalardakine benzer şekilde tarım emekçisi ile üretim aracı toprak arasındaki ilişkinin nasıl olacağına ilişkin arayışlar sürmüştür. Bu arayışlar sonucu, toprakta değişik mülkiyet ve toprak-emek ilişkisini biçimlendiren değişik yapılar oluşturulmaya çalışılmıştır. Toprağın kapitalizme kadar başat üretim aracı olması, kapitalizmden sonra da ikincil konumuna rağmen özel bir üretim aracı olması nedeni ile özel bir yeri var. Sovyetlerde tarımda mülkiyet dört biçimde organize edilmiştir.

1.Devrimin hemen ertesinde kurulan sovhozlar: bu yapılanma aracılığıyla zengin topraksahiplerinin ellerindeki topraklara el konulmuş, mülkiyeti ve işletilmesi devlete ait bir örgütlenme modelidir.

2.Kollektif mülkiyet yapısı ile kolhozlar ve Kooperatif birlikleri: mülkiyeti devlete ait olan ancak kullanım hakkı verilmiş örgütlenmeler. Çalışanların ücretlerinin kolhoz bütçesinden karşılandığı ve yönetim organlarının seçimle oluştuğu yapılardır.

3. Kişisel mülkiyet: SSCB Anayasası’nın 10. Maddesinde, ‘‘Vatandaşların gerek şahsi istihlak ve konfor eşyaları, gerekse emeklerinin mahsulü olan gelir ve tasarrufları, ikametgâh ve tali ekekonimleri, ev idaresi ve ev ekonomisine ait eşya üzerindeki şahsimülkiyetleri kanunen mahfuzdur’’ olarak tanımlanan mülkiyet biçimidir.

4. Özel mülkiyet, Sayılan bu mülkiyet şekillerine göre tarımda sosyalizm inşa edilmeye çalışılmıştır.

Toprak, insanlığın sahip olduğu üretim araçlarından en önemli ve en eski olan üretim aracı. Toprak mülkiyeti ile toprak üzerinde üretim yapanların ilişkisi her üretim

¹⁷¹Turan. M. (2011)SSCB’de Toprak Mülkiyeti ,*Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*,Cilt 66, No.3, 312

tarzında o üretim tarzına göre biçimlenmiştir. Ancak teorinin ışığı altında, toprağı işleyen küçük aile işletmelerinin, mülk sahibi olmaları ve toprak mülkiyeti ile emeğin, üretim için en uyumlu bir bileşimi oluşturdukları söylenebilir. Bu aile işletmelerinde üretimin büyük ölçüde, kullanım için yapıldığı da göz önüne alındığında, Engels'in belirttiği gibi '‘küçük köylünün kaçınılmaz yok oluşunu önceden görüyoruz, ama hiç de bu yok oluşu hızlandırmakla yükümlü değiliz. Ve üstelik, iktidara geldiğimizde, büyük toprak sahiplerine yapmak zorunda olacağımız gibi, küçük köylüleri zorla (tazminatla ya da tazminatsız olsun) mülksüzleştirmeyi düşünemeyeceğimiz çok açıktır.’’¹⁷² Sovyetler de önceleri, küçük tarım üreticisini mülksüzleştirmemişlerdi. Küçük tarım işletmelerinde üretimin verimli olmayışı, üretim planlamasının anlamsızlığı bu tür işletmelerde emek aynı zamanda üretim araçları mülkiyetine sahip olduğu için, sosyalist üretim tarzının amaçladığı sonuca uygun olsa bile uygulama alanı bulmamış, ya da bu ilişki geliştirilip dönüştürülememiştir, Sovyet uygulamasında küçük işletmelerin, sovhoz örgütlenmesinde bile sovhoz sayısının giderek azaldığı ve sovhozların sahip olduğu toprakların büyüdüğü görülmektedir. Örneğin 1922 yılında 3324ha alanda, 4316 sovhoz varken ve sovhoz başına 0.77ha tarım alanı düşerken, bu durum 1937 yılında, 8010ha alanda, 342 sovhozla düşmüş ve sovhoz başına ortalama 23.42ha tarım alanına yükselmiştir.

Bu yaklaşımla, tarımda makineleşmenin gelişmesi, böylece oluşacak artıktan sanayiye daha fazla kaynak aktarılması amaçlamıştır. Tarımsal işletmelerde ya da tarım alanında, toprak mülkiyetinin kamulaştırılması, tarımsal üretimin doğası gereği, emeği örgütlemek ve toprak mülkiyetini tarımsal çalışanlara devretmek ya da toprakta mülksüzleştirme çok büyük zorluklar taşımaktadır. Çünkü küçük tarım üreticisinin toprakla geliştirdiği duygusal bir bağ vardır. O nedenle, üretime yabancılaşmış sanayideki işçilerin, üretim araçları toplumsal mülkiyetini benimsemeleri, ne kadar kolay ise, tarımda; üreticilerin, üretim araçlarının toplumsal mülkiyetini kabullenmeleri o kadar zordur. Üretici güçlerin, tarımda sosyalist üretim tarzına göre biçimlenmesinin zorluğu; üretim aracı toprak mülkiyetine sahip köylünün, aynı zamanda toprağa olan duygusal bağ nedeni ile toprağın toplumsallaşmasına göstereceği direncin büyüklüğünde yatmaktadır. O nedenle,

¹⁷² Engels, F. (1978), *Köylüler Savaşı*, (çev. Okay Gönensin), pavel yay. 192

tarımda küçük üreticinin tarım işçisi haline gelmesi ve mülkiyeti kendisine ait olmayan üretim araçları ile üretime yönlendirilmesi, yerleşik mülkiyet anlayışının yüz yıllar süren varlığı nedeni ile zorluk taşımaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, tarımsal üretimde sanayi yapısına uygun teknik ilerleme sağlanamamışsa yani üretim araç gereçlerinde emek verimi yeterli düzeyde sağlanamamışsa, tarımdaki emek gücünün daha geri bir üretim tarzını savunması beklenmelidir. Görüldüğü kadarı ile Sovyetler’de de bu olmuştur. “Toprak devriminin bir yandan feodal toprak ağalığını ortadankaldırarak köylülüğün devrimci hızını kesmesi, öte yandan köylülüğün kendi içindeki sınıf farklılıklarını büyük ölçüde azaltması, Rus köylülüğünü Ekim Devrimi’nden sonra daha da tutucu bir hale”¹⁷³ getirmiştir. Ancak belirtmek gerekiyor ki, sosyalist üretim tarzında bile, köylülüğün sisteme dahil edilebilmesi, küçük meta üreticisi olarak kalmasına bağlı olacaktır. Daha ileri düzeyde bir üretim tarzının yerleşip yeşerebilmesi, üretici güçlerin yeni bir mülkiyet biçimini oluşturmak için, belirli erginliğe gelmiş olmalarını gerektiriyor. O güne kadar hakim sınıfların, emeği daha iyi sömürmek için, üretim tarzı değişiminde üretim araçları mülkiyetinin aynı sınıfın başka bir katmanına geçmesi ile, sosyalist üretim tarzına geçişte, mülkiyetin işçi sınıfının egemenliğine geçmesi arasında kıyaslanamaz ölçüde farklılık vardır. Emek ve üretim araçları mülkiyeti, sosyalist üretin tarzına gelinceye kadarki üretim tarzlarında, hakim sınıfların kendi içinde el değiştiriyordu. Sosyalizmde ise, üretim araçları mülkiyeti, hakim sınıfın her hangi bir katmanına değil, emek gücünü oluşturan işçi sınıfının mülkiyetine geçiyordu. Başka bir anlatımla, köleci, feodal ve kapitalist üretim tarzlarına geçiş, üretici güçlerin etkisi ile olmasına karşın, hakim sınıflar arasındaki bir başka kesimin önderliğinde gerçekleşmişti. Üretim tarzının işlenmesini etkisiz hale getiren üretici güçlerdi ama bu üretim tarzı değişikliklerinde, emeğin, üretim aracı mülkiyetini sahiplenmesi söz konusu değildi. Bu süreçlerde emeğin, üretim araç gereçlerinin bir kısmının mülkiyetine sahip olması -kişisel tarım ya da el aletleri gibi- belirleyici üretim araçları mülkiyetinin, köle sahibinde, feodal beyde ve kapitalistte olmasını ortadan kaldırmıyordu. Daha önce belirtildiği gibi köle emeğinin, artık değer bırakmak bir yana kendini bile yeniden üretememesi, yani üretici güç emeğin verimsiz hale gelmesi köleci toplumu yok etmişti. Benzer durum feodal toplumun sona ermesinde de yaşanmıştı. Üretim araç gereçlerinin gelişmesi, emeğin verimini arttırmış, kırsal

¹⁷³Cliff, a.g.e,1990, 119

kesimden kentlere göçe neden olmuş ve işsizliği yaygınlaştırmıştı. İşsizlerin kentlere göçü ile üretim araçlarındaki (birikmiş emekteki) gelişme; kentte bir araya gelerek, kapitalizmin ilk adımı atmasını sağlamışlardı.

Sosyalist devrim, daha önceki üretim tarzlarından farklı olarak, kapitalizmin sömürüsüne karşı, üretici güçlerden emeğin, üretim araçları mülkiyetini toplumsallaştırmasına dayanan bir amaca yönelikti. Bu amacı gerçekleştirmek için, ne işçide ne de işçi sınıfı ideolojisini benimsemiş kadrolarda, Paris Komünü dışında bir pratik ve olgunlaşmış bir düşünce birikimi olmadığından, uygulamada kargaşa ve ideolojik sapmaların olması da kaçınılmazdı. Sovyet Devrimi sanayileşmek, böylece sanayi işçisini çoğaltmak, küçük tarım üreticisini muhafaza ederek, kulak denen zengin köylünün elindeki toprakları büyüterek daha çok tarımsal artığın sanayiye aktarımını sağlamak, ya da toprakların tümünü kamulaştırıp tarımda makineleşme ile artacak tarımsal verimle sanayiye hem kaynak hem de iş gücünü aktarmak tercihlerini NEP (Yeni Ekonomi Program) programı ve Beş Yıllık Planlama dönemlerinde denedi. NEP’i kapitalizme geri dönüş olarak değerlendirip çok şiddetli eleştiriler yapılmıştır.

Bu bilgiler ışığında bir değerlendirme yaparsak, emeğin üretim araçları mülkiyetine sahip olduğu sosyalist üretim tarzını oluşturma, birçok zorluk taşıdığını anlayabiliyoruz. Sosyalist mülkiyet anlayışının yaygınlaşıp yerleşmesi sürecinde, eski toplum düzenine, kapitalist anlayışa karşı da, bir mücadele verilmesi gereklidir. Bu mücadele insanların yeni mülkiyet yapılanmasını benimsemeleri ölçüsünde, pusuda bekleyen eski alışkanlıkların hortlamasını önleyecektir. Başka bir sorun kafa ve kol emeği arasındaki farklılığı ortadan kaldırmanın zorluğudur. Kapitalizmde kafa emekçisi, kapitalistin temsilcisi olarak işçiler üzerinde bir hiyerarşi oluştururken, Sovyetlerde bu hiyerarşiyi kaldırma teşebbüsleri parti yetkililerinin tüm emekçiler üzerinde hiyerarşi oluşturmaya varmıştır.

Tarımdan sanayiye kaynak aktarımı için tarımsal üretimde baskılar, emek adına emekçilere karşı yoğunlaşmıştır. Tarımın yeterli ölçüde sanayiye besleyememesi, tarımsal üretimde üretim araç ve gereçlerinde istenilen gelişmeye, aynı zamanda tarımsal nüfusun sanayiye yönlendirilmesini de engellemiştir. Bunlara ek olarak kapitalizmin emperyalist kültürel ve askeri saldırısı, sosyalizmin yerleşip gelişmesi

için gerekli kaynakların önemli bir bölümünün, savunma harcamalarına ayrılmasını zorunlu hale getirmiştir.

Bütün bunlara karşın Sovyetlerde, sovyet devrimi ile ekonomik kalkınma yadsınamayacak kadar büyüktür. Ekonomiyi planlama, başka devletler tarafından örnek alınmıştır. Sosyalist devletin ekonomiyi planlaması ve ekonomiye müdahalesi, Keynezyen modele bile ilham vermiştir. Bu süreçte üretici güçlere bakarsak, emeğin iktidarının, başka bir deyişle üretim araçları mülkiyetinin emeğe ait olmadığı, ama emeği temsil eden partiye, partinin bütünleştiği devlete ait olduğu görülecektir. Emeğin, üretimin karar mekanizmalarında etkin olduğu belirli bir dönem ve kısıtlı alanlar olsa bile, giderek, üretimin parti görevlilerinin kararı ile yönlendirilip yapıldığı sonucu doğmuştur.

Emek adına emeğin temsilcisi parti görevlilerinin üretimi yönlendirmeleri yanında bölüşüm aşamasında da sorunlar yaşanmıştır. İlk bakışta bölüşüm‘ürünün bölüşümü olarak,yani üretimden uzak ve yarı-bağımsız olarak görülür. Oysa, bölüşümsüreci ürünlerin bölüşümü olmadan önce, ilk olarak üretim araçlarının bölüşümü, ikinci olarak da toplumun üyelerinin değişik üretim çeşitleri arasındaki bölüşümdür.’’¹⁷⁴ Üretim araçları mülkiyetinin bölüşümde temel belirleyici olduğu çok açıktır. Kapitalist mülkiyette üretim faktörleri arasındaki bölüşüm: artı değer yaratmasına karşın, değişken sermaye payının uzun dönemde asgari geçim düzeyinde tutulması amaçlanarak, bir bölüşüm mekanizması oluşturur. Sosyalist üretimin değişim için değil kullanım için yapılıyor olması, üretim araçları mülkiyetinin işçi sınıfına ait toplumsallaşmış mülkiyet olmasını gerektirir. Sosyalist üretim tarzında üretim araçları mülkiyeti toplumsallaştığı için bölüşümün, özellikle emeğin payının, önce üretimdeki katkısına daha ileri dönemde ihtiyacına göre oluşacağını amaçlanmaktadır. Üretim araçları mülkiyeti kişilerin elinde olduğunda, meta üretimi yani değişim için üretim; emeğin toplumsal mülkiyetinde olduğu zaman ise kullanım için üretim yapılması üretim tarzlarının mülkiyet anlayışının belirleyici özelliğidir.Sovyetlerde sosyalizmin karşılaştığı sorunlar, önce proleteri olmayan bir proleter iktidarı kurulmasında, ikincisi üretim araçları mülkiyetinin emekte değil ama emeği temsil eden parti ya da devlette olmasında, üçüncüsü sanayi üretimini arttırmakve aynı zamanda proleter yaratmak için emeğin sanayiye yönelmesini

¹⁷⁴Marx, K. (1918) *A Contribution to the Critique of Political Economy* , Chicago, 1918, 285-8 , (Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı çev.Sevim Belli, sol yay.1979,s261,262)

sağlamada karşılaşılan zorluklar ve bilinmezliklerde yatmaktadır. Devrimin başlangıcından çözülmeye kadar olan süreçte üretici güçlerin etkilerine bakmakta yarar var.

4.2.2. Sovyetlerde İlk Adımdan Çözölmeye; Üretici Güçler

Rusya’da devrim, kapitalist üretim yapılanmasının önündeki en büyük engel olan imparatorlukların tasfiye edildiğı, ulus devletlerin yükseldiğı bir süreçte gerçekleşti. Rusya’daolmasının belki de tek temel dayanağı imparatorluğa karşı gelişen değişim isteğidir. Çünkü ”sosyalizm işçi sınıfının düzenidir. Pratikte, 1925/26 takvim yılında bile Sovyetproletaryasının Sovyet toplumu içinde büyük bir denizde küçük bir ada ölçeğini aşamadığı kesindir. Sovyet düzeni, sosyalist düzeni var edebilmek için proletarya yaratmak zorunluluğıile karşı karşıyadır.”¹⁷⁵ Devrimin kucağında mevcut etkin üretici güçler; çok küçük bir proletarya, geniş topraklara sahip toprak zenginleri ve az sayıda küçük tarımsal aile işletmesiile sanayiye kaynak aktaracak yeterli tarımsal araç gereçten yoksun bir tarımsal yapı vardır.

İlk adımda farklılaşma kendini göstermiştir, bir yanda çok süratli bir proleter yaratma başka bir deyişle sanayileşme, öbür yanda daha düşük bir hızla köylölüğü dönüştürme isteğinin çatışması. “Her sınıf, iktidarı aldıktan sonra, kendisini çoğaltmak durumundadır. Fakat sovyet proletaryası kendisini çok büyük ölçüde çoğaltmak zorundadır.”¹⁷⁶ O kaygı ile tarımı destekleyerek sanayiye kaynak aktarma gerektiğini savunanlara karşı, proletyayı yaratma tercih edilmiştir.

Burada üstünde durulması gereken, Sovyet devrimi ile proletaryanın iktidar olmadığı ama proletarya adına, partinin iktidar olup iktidarını güçlendirmeye çalıştığıdır. Rusya’nın o günkü koşullarında, yetersiz sayıda proletaryanın iktidar olma olasılığı yoktu. Başka bir deyişle olgunlaşmamış bir kapitalizmde, daha ileri bir üretim tarzı denemesinin zorluğu ortadaydı. Proletaryası olmayan bir üretim yapısında, başat üretim araçları mülkiyetinin emeğin toplumsal mülkiyetine geçmesi de söz konusu olamazdı. Daha açık bir anlatımla, sosyalist devrimin, işçi sınıfının üretim araçları mülkiyetine sahip olması, aynı zamanda üretimin değişim için değil, kullanım için planlanması temel gereklerinin yerine getirilmesi mümkün olamayacaktı. Devrimi gerçekleştirenler, olgunlaşmış kapitalist bir ülke dışında, proletaryası olmayan bir

¹⁷⁵Küçük Y, 2011, *Sovyetler Birliğinde Sosyalizmin Çözölüşü*, Mızrak Yay.2.baskı, .404,405

¹⁷⁶Küçük,a.g.e. 2011, .405

toplumda da sosyalist devrimin olacağına dair teorik zorlamalarda bulundular ve ‘‘parti öncülüğü’’, bir fetiş olarak kutsandı. Bu durumuniki sakıncası vardı, birincisi, sosyalist olmayan bir devrime sosyalist devrim denildi, ikinci olarak da, hızlı sanayileşmeyi gerçekleştirmek için baskı uygulanmasını zorunlu hale getirdi. Ama her şeye rağmen kapitalist olmayan yoldan bir sanayileşme süreci gerçekleştirildi. Toprak programı ile büyük toprak sahiplerinin topraklarına el konuldu, küçük tarım işletmelerinde mülkiyet konusu ile büyük toprak işletmelerinden kaynak transferine yönelik çözümlerde birçok gelgitler yaşandı. Bu çabalar, üretici güç emeğin, üretim araçları üzerindeki toplumsal mülkiyetini inşa etmeye yetmedi amasanayi ve teknolojiye hızlı ve yüksek bir gelişmenin gerçekleşmesini sağladı. Her şeye rağmen, ilkel kapitalist imparatorluğun kurumlarını yıkan devrim, ‘‘onların yerine kolektifmülkiyet, merkezi planlama ve bir işçi devleti koyan bir toplum yaratmayı, ayrıca, başta fabrika ve çiftlik işçileri olmak üzere tüm yurttaşları için eşi görülmemiş bir eşitlik, güvenlik, sağlık, barınma, eğitim, istihdam ve kültür düzeyine ‘‘¹⁷⁷ ulaştırmayı başardı. Daha sonraki dönemlerde Brejnev; Kuruçev’in uygulamadaki yöntemlerini farklılaştırdı, ‘‘aşırı politikalarından bazılarını tersine çevirdi. Merkezi planlama geri döndü. Dönem sınırlarının yerini kadro istikrarı aldı. Endüstriyel ve tarımsal ayrıma bölünmüş parti üniter bir yapıya kavuşturuldu.’’¹⁷⁸ Bu düzenlemelerden sonra Sovyetler, ‘‘1950’lerde, en gelişmiş ülkelerin iki katı oranında gelişti. 1950 ile 1975 yılları arasında Sovyet sanayi üretim endeksi (Sovyet rakamlarına göre) 9,85 kat veya (CIA rakamlarına göre) 6,77 kat artarken, ABD sanayi üretim endeksi 2,62 kat artmıştı.’’¹⁷⁹ Ekonomideki bu canlılığın büyük bölümünün artan askeri harcamalara dayandırılması düşünülse bile, bu dönemde gelir ve tüketim mallarındaki artışa bakıldığında ücretler ve yaşam standartları istikrarlı bir şekilde yükseldi. Çalışma saatleri, çoğu iş için haftada kırk saat ve en ağır işler için otuz beş saat olarak belirlendi. Evrensel bir emeklilik sistemi kuruldu. Tüketim malları giderek daha erişilebilir hale geldi. Başlangıçta NEP politikası, ‘‘Batı’da, geçici veya kalıcı olacağı bilinmemekle birlikte, kapitalizme dönüş olarak niteleniyor; dolayısıyla uluslararası kapitalist sistem açısından kaygı arttırıcı bir

¹⁷⁷Keeran, R.andKenny, T. (2010), *SocialismBetrayedBehindtheCollapse of theSovietUnion*,UniverseInc. .2

¹⁷⁸ Turan. M (2011), SSCB’de Toprak Mülkiyeti AÜ.SBF Dergisi,Cilt 66, No. 3

¹⁷⁹Keeran..Kenny.a.g.e.2010,.42

gelişme görülmüyordu.”¹⁸⁰Bu rahatlıkla ikinci savaşta işbirliği yapılması kolaylaşmıştı. Ancak, Sovyetleri pek önemsemeyen batı, ikinci savaştan sonra, Sovyetlerin ekonomik başarılarından son derecede rahatsız olmaya başladı. Çünkü, “Sovyetler Birliği, devrim sırasında çok daha küçük bir toplamın yüzde 4’ü olan dünya sanayi mallarının, yüzde 20’sini üretir hale geldi. Endüstriyel üretkenliğin yıllık artış oranı 1960-65’te yüzde 4,7’den 1965-70’de yüzde 5,8’e, yükseldi.”¹⁸¹

Ekonomik alandaki bu gelişmenin, Sovyetlerde bilime verilen önemle bağlantısını da gözden kaçırmamak gerekir. “Sovyetler Birliği, dünyadaki bilim adamlarının dörtte birini istihdametti ve Sputnik’in ortaya çıkması bilim insanlarının, bilimsel başarılarını simgeliyordu.”¹⁸²Bütün bu başarılar üretici güçlerin üretim araçları mülkiyetine sahip olmalarının sonucu değildi. Kısa sürede sağlanan yaygın refahla birlikte ve baskılar, üretim araçları üzerindeki parti mülkiyetinin sorgulanmasını engeldi. Bu iç bilinmezliğe, kapitalist dünyanın kuşatması eklendi.

Sovyetlerdeki, sosyalist mülkiyetin gerçekleştirilip uygulanamayışının başka bir nedeni, kapitalizmin ideolojik saldırısına karşı oluşturulamayan gerekli ideolojik direnç eksikliğidir. Kapitalizm, tehlike ve korkuya dayandırdığı siyasi saldırısını, korku salarak, masum bir savunma örtüsü ile askeri ve ekonomik rekabete dönüştürmesini bildi. İkinci savaşın sonunda, kapitalizm Sovyetlere karşı büyük bir saldırı başlattı. 1949 yılında NATO kuruldu, 1952 yılında Türkiye NATO ya girdi, 1955 yılında Türkiye, Pakistan, İran ve Irak CENTO örgütünde yer aldılar. Böylece Sovyetler, güneyden kapitalizm tarafından kuşatılmış oluyordu. Kapitalizmin saldırganlığını arttıran nedenlerden birinin de, Sovyetlerin devrim ihraç etme stratejisi olduğunu belirtmekte yarar var. Kapitalist sistemin, hem pazar hâkimiyetini korumak hem de pazarları genişletmek amacı ile yaptığı kuşatma, Sovyetlerde üretim araçları mülkiyetinin topluma ait olmamasının yarattığı sorunlarla birleşince kuşatmanın etkileri daha da derin oldu. İkinci savaş sonrası başlayan otuz yıllık bu saldırı, Sovyet üretici güçlerindeki olumsuz bileşim ve verim düşüklüğü, giderek Sovyetlerde ekonomik çöküntüye neden oldu. “1979-82 yılları arasında üretim, tüm sanayi mallarında yüzde 40’a düştü. Bu dönemde tarımsal üretim 1978 seviyesine ulaşmadı. Don Kömür sahalarında kömür, Urallar’dan kereste ve Kola

¹⁸⁰ Küçük.a.g.e.,2011, 89

¹⁸¹Keeran,Kenny, a.g.e. 2010, 44

¹⁸²Keeran, Kenny. a.g.e. 2010, 44

Yarımadası'ndan nikel üretilmesi gibi Volga'daki petrol çıkarımı da düştü.”¹⁸³Bütün bunlar, Sovyetleri çözülmeye götüren süreçte yaşandı. Bu süreç, üretici güçleri esas olarak bakmanın yararı olacak.

4.3. Üretici Güçlerin Geliştirilmesi Üzerine Tartışmalar

Daha önce belirtildiği gibi Sovyet Yöneticileri, üretim araçları mülkiyetini emeğin toplumsal mülkiyetine devretmek bir yana, olmayan emekçiye yaratmak zorunluluğu ile karşı karşıya kalmışlardı. Başka bir deyişle, Sovyetlerde olgunlaşmış bir kapitalizmdeki emekçinin olmayışı nedeni ile, işçinin üretim araçları mülkiyetine el koyması söz konusu olmadı. Üretim araçları mülkiyetine el koyacak yada devralacak bir işçi sınıfı olmayınca, başlangıçtan itibaren kararsız politikaların, çatışmaların gelgitlerin yaşanması kaçınılmazdı. Bütün bu olumsuzluklarla başlayan devrim, çok zayıf işçi sınıfını güçlendirmek için milyonlarca köylüye dayanmak zorunda idi. Bu somut gerçek karşısında, sosyalizmi yapılandırmada sistematik iki farklı yaklaşım ortaya çıktı. Birisi, özel mülkiyeti sürdürerek üretimi arttırmak için kapitalist yöntemleri denetleyerek sürdürmek isteyen görüş ve diğeri “sanayiye hızla kurarak işçisini güçlendiren ve tarımı kolektifleştirerek mülk sahibi sınıfları zayıflatan politikaları ve Komünist Partinin özellikle merkezi ekonomik planlamadaki rolünü güçlendiren politikalarını”¹⁸⁴ savunan görüş. Bu iki görüşten ikincisi uygulamada tercih edildi. Ama kısa süre sonra toplumun acil ihtiyaçlarının karşılanmasının dayatması, önemli bir geri çekilmeye neden oldu. Yeni Ekonomik Programla (NEP), köylülerin tüketimden arta kalan ürünleri satabilmelerini kolaylaştıracak önlemler alındı, böylece köylünün daha fazla üretmesi teşvik edilerek artan vergilerle sanayiye kaynak aktarılabilirdi. NEP konusunda, “Troçki, Zinoviev, Buharin ve diğerleri, NEP'in fazla uysal olduğunu, daha geniş kapsamlı tavizler verilmesini savundular. Lenin, NEP'in bir tehlike oluşturabileceğini düşünmesine rağmen, bu tavizleri sınırlı ve geçici tutarak, partinin, bu geri çekilmedeki tehlikeyi önleyeceğini düşünüyordu.”¹⁸⁵Bu önlem, sosyalizmden sapmanın ilk adımı oldu ve daha sonra sosyalizmin yaşayacağı büyük sorunlarda, bu sapmanın olumsuz etkisi görülecekti. Ama somut gerçek bu adımın atılmasını zorunlu hale getirmişti. Çünkü devrim,

¹⁸³Keeran-Kenny, .a.g.e.2010, 45

¹⁸⁴Keeran-Kenny, a.g.e. 2010, 17-18

¹⁸⁵Keeran-Kenny a.g.e.2010, 18

Üretici g emeğin önderliğinde değil ama sosyalist ideolojiyi benimsemiş bir parti öncülüğünde inşa ediliyordu.

Partinin önemli görevlerinden biri proleter yaratmak yani sanayileşmek, ikincisi insanların yaşam koşullarını iyileştirmekti. Her ne kadar bu görevleri ayırmak mümkün olmasa da, insanların yaşam koşullarını iyileştirmek devrimin ilk temel amacı olarak belirlenmişti. Bu görevlerin yerine getirilmesi vekleten olduğundan başka bir deyişle, proletarya adına ve proleter yaratmak olduğundan, sosyalist ilkelerden sapma kaçınılmaz olarak yaşanacaktı. Bu sapmalar devrimin nde gelenleri arasında teorik tartışmalara yol açtı. Kuruluşta NEP ile m arayışına hoşgrl yaklaşımlar, daha sonra şiddetlenerek derinleşti. Bu tartışmalarda, üretim araçları mülkiyetinin emeğin toplumsal mülkiyetinde olup olmadığından daha çok kapitalizan alanın genişliği tartışma konusu olmuştur. Sovyetlerde mlerin sosyalizmden sapma olarak hissedilen ve el yordamı ile yapılan öneri ve karşı çıkışlarda, teorik gerekçe ile kişisel çatışmalar ön plana çıkmaktadır. Ayrıca iktidarı, sosyalizmi kurmak amacı ile alan Bolşeviklerin "bir tür yönetimden kaçışları kadar, Lenin'in yönetim hırsının bir sonucu olarak gerçekleştiğini"¹⁸⁶ne sürenler de olmuştur. Ama bu tartışmalar ve giderek kişisel çatışmalara dönüşen kısırlaşmalar, atılan ilk adımdaki eksikliği gideremiyor, hatta bu eksikliğin neden olduğu daha büyük sapmalara yol aıyor. Troçki, Lenin döneminde yürürlüğe giren kendisinin de desteklediği NEP'i "kapitalizan ticarete izin verilmesine, nepmen'lerin türemesine ve bunun karşılığı olarak da, tarım kesiminde, toprak ve emekçi kiralanmasına müsaade edilerek kulak'ların, zengin köylülerin doğumuna yol açılmasının"¹⁸⁷ nedeni olarak gösteriyor. Ve bundan da Stalin'i sorumlu tutuyor. Teoride, retim tarzlarının geçirdiği süreçlere uymayan bir değişimin yaşanıyor olması, bu çatışmaların da temel nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tartışmalar ve karşılıklı suçlamalar; teoride kapitalist üretim aşamasından sonra bir ara dönem olarak bir devrimle sosyalist üretim tarzına ulaşılacağı biimindeiken, kapitalist üretim tarzına erişmemiş bir toplumda, sosyalist üretim tarzına geçiş çabalarının sonucu olarak kendini gösteriyor. "Eğer sosyalizme doğru gelişme, kapitalizmden değil de feodalizmden veya diğer prekapitalist üretim biçimlerinden de başlıyorsa, o zaman, kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemi ile değil, kendine özgü yasaları ve kalkınma formları olan bir

¹⁸⁶Kk, a.g.e. 2011, 405

¹⁸⁷Kk, a.g.e. 2011, 89

az gelişmiş ekonomiden, sosyalizme geçişteki”¹⁸⁸ sorunlar tartışma ve değerlendirme konusu yapılabilir. Sovyetlerdeki üretici güçler o nedenle bu bağlamda tartışma konusudur. Bu durumda uygulamanın ilk adımının temel bir farklılıkla atılmış olduğunu belirtmek gerekiyor. Bu farklılık, üretim araçları mülkiyetinin, proletarya tarafından, emeğin toplumsal mülkiyetine geçirilmesi yerine, emek adına toplumsal mülkiyete geçirilmesi farkıdır. Proletaryası olmayan ya da yeterli ölçüde olmayan ya da üretim araçları mülkiyetini toplumsallaştıracak bilinç düzeyinden yoksun olan proletarya ideolojisinin devrim sonrası yaşadığı iktidar olma zorluğu ve farklılığıdır. Olmayan proletarya yerine devletin, partinin ve parti görevlisi hiyerarşisinde üretim araçları mülkiyeti, üretim araçlarını kullananların dışındakilerce mülk edinilmiş olmaktadır. Bu da teorinin öngördüğü, üretim araçları mülkiyetinin, emeğin toplumsal mülkiyetine girmediği anlamını taşır. Marksist tarih tezi, üretim tarzları aşamalarını tanımlarken, kapitalizme kadar olan üretim tarzlarında, üretim araçları mülkiyetinin emeğin mülkiyetine geçmediğini, bütün bu tarihsel aşamalarda üretim araçları mülkiyeti; başat olmayan küçük çiftçi ve zanaatkârın dışındaki, toplum kesimlerinde, her zaman işçinin/emeğin dışında birilerine ait olduğunu saptamaktadır.

Küçük çiftçi ve zanaatkârın kendi üretim araçları mülkiyetine sahip olmaları, başat üretim tarzını belirleyecek güçte olmadıklarından, tahlillerde ihmal edilmiştir. Marksist teori o güne kadar, üretim tarzı değişikliğinin oluşma sürecini açıklamaktan başka, yeni üretim tarzını tanımlamıştır. Daha önce sözünü ettiğimiz gibi, bir daha tekrar edersek, sosyalist üretim tarzı, üretim araçları mülkiyetinin emeğin toplumsal mülkiyetine geçmesini, ikinci olarak üretim kullanım için yapılmasını ve üçüncü olarak üretimin planlanmasını gerektirir. Bu temel fonksiyonların yerine getirilmesinde karşılaşılan zorluklar, aslında prekapitalist bir toplumsal yapıdan kapitalizm atlanarak sosyalizmi kurma çabalarında karşılaşılan zorluklardır. Yani üretim araçları mülkiyetinin proletaryada olduğu tartışmalıdır. Sosyalist mülkiyetin gerçekleşmemiş olması, Sovyetlerde sosyalizmin inşa sürecinde yaşadıkları zorlukların temel sebebidir. 17-22 Ekim 1921 tarihlerinde Moskova’da yapılan kongrede Lenin Yeni Ekonomik Programı açıklamıştı. Bu program pratikte karşılaşılan engelleri aşmak ve yanlışları düzeltmek amacı ile öneriliyordu.

¹⁸⁸ Küçük, a.g.e. 2011. 389

Vurgulanan ilk şey kapitalist toplumu yaşamadan, sosyalizmi inşa etmenin zorlukları olarak belirtiliyordu. Lenin, ‘‘Teorik literatürümüz, sosyalizmden komünizme geçişin, kapitalist toplumdaki ne kadar uzak isek (ve kapitalizm ne kadar az gelişmişse) sosyalist hesaplaşma ve kontrol gerekliliği ile komünist topluma geçişin karmaşık ve uzun olacağını’’¹⁸⁹ vurguluyordu. Ayrıca, ekonomik cephedeki zorlukların aşılması vedoğrudan komünizme geçme çabalarındaki yenilgi ‘‘çok daha ciddi, önemli ve tehlikeliydi. Bu, ekonomi politikamızın üst düzey yöneticilerinin alt düzey yöneticilerden yalıtılmasında ve Partimizin Programının hayati ve acil olarak gördüğü üretici güçlerin gelişimini sağlamadaki başarısızlıklarında ifadesini buluyordu.’’¹⁹⁰ Saptamasını yapıyordu. Lenin’in açıkladığı gibi üretici güçlerin gelişimini sağlamak çok önemlidir, aynı zamanda olgunlaşmamış kapitalizmden sosyalizm-komünizme geçiş de üretim araçları mülkiyeti toplumsallaşmış olsa bile büyük zorluklar taşımaktadır. Teorinin iktidar olur olmaz uygulanmasının mümkün olmadığı görüldü, kapitalist üretim ilişkilerinin olmadığı bir ülkede sosyalizmi kurup komünizme gitme çizgisi ilk adımda büyük bir başarısızlığa uğradı, o nedenle hemen NEP devreye sokuldu. Bu program, sosyalist üretim tarzını benimsemiş partinin kontrolünde, bir kapitalizan yaklaşım olarak görülmelidir. İlk adım olarak, köylülüğe uygulanan kısıtlar kaldırıldı. Çünkü tarımdan sanayi sektörüne kaynak aktarımı gerekiyordu.

Sanayileşme proleteryanın yaygınlaşması için de hayati önemdeydi. Bu mücadelelerde, proleter yaratmak amaçlardan birisi olsa bile, üretim araçları mülkiyetinin parti tarafından kontrol edilen devlete ait olması yeterli sayılmıştır. Başka bir deyişle, üretim araçları mülkiyetinin devlete ait olması sonucu devleti temsil eden partinin, üretim araçları mülkiyetini kontrol etmesi, üretim araçları mülkiyetinin emeğin toplumsal mülkiyeti olarak kabullenilmiştir. Görünen mevcut proleterya bile, üretim araçları mülkiyetine sahip oldukları anlayışı, verilememiştir. Mevcut ve gelişen proleterya, kapitalist üretim tarzı üretici güçlerinin emeği gibi, üretime yabancılaşmıştır. Bu yabancılaşmayı önlemenin yolu da, üretimle bir birikim yapılması da, kapitalist olmayan yoldan bu hedeflere ulaşmanın yöntemini bulmakla gerçekleştirilebilirdi. Bu tereddütler yaşandığı için, kapitalizme olduğu gibi, sosyalizme de kaynak aktarabilecek küçük üretici, önem kazandı.

¹⁸⁹Lenin’s Collected Works, (1965) Progress Publishers, Moscow, Volume 33, pages 60-79

¹⁹⁰Lenin, a.g.e. 1965, 60-7

Ekonomik tercih, ‘‘Parçalanmış küçük üretimin, bir yanda ücretli işçiler, öte yanda Kulak ekonomisine ayrılarak ağırlıklı olarak kapitalist bir yöne mi dönüştürüldüğü, yoksa giderek devlet ekonomisinin çeperine mi götürüldüğü sorusu, çok büyük bir önem,’’¹⁹¹ taşımaya başladı. Sosyalizmin ideolojik sınırlarında, kapitalist yoldan sanayileşmenin ilk adımı atılınca, sosyalist ideoloji, temel doğrultusunu koruyacak bir yaklaşım ve ideolojik katkı yerine, eleştirileri susturan bir baskı düzenine dönüşmüştür. Buradan Marx’ın Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı adlı yapıtında belirttiği gibi ‘‘İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen toplumsal varlıklarıdır.’’¹⁹² Toplumsal varlık oluşları da maddi koşullarının sınırları içindedir. Başka bir deyişle bilinç insanların bulunduğu maddi koşullar tarafından belirlenir. Daha açık anlatımla kapitalizmi atlayarak sosyalist üretim tarzına ulaşma, maddi koşulların belirlediği toplumsal bilincin sınırladığı alanda oluşacaktır. Bu bilinç de ancak maddi koşulların oluşması ile gerçekleşebilir. Sovyetler Birliğinde de olan budur. Yeterli ve yetkin olmayan bir proletarya ile sosyalist bir devrim yapılmamış ancak sosyalist öncü devrimcilerin sosyalist devrim yerine sosyalizmi inşa edecek üretici güçleri yaratma devrimi yapılmıştır. Bunun sonucu olarak, bir yanda proleter yaratmak, öbür yanda insanların yaşam ihtiyaçlarını karşılamak ve geliştirmek ve sosyalist bilinci yerleştirmek gibi zorlu bir çalışma başlamıştır. Bu çok önemli devrim, devrimin partisi tarafından; Sovyetler çözülünceye kadar, büyük bir kalkınmayı sağlamış, kapitalizmle teknolojik yarışta ön almış, devrim ihraç etmek gibi bir misyon yüklenmiştir. Başka çok önemli etki, tüm kapitalist ülkelerde emeğin örgütlenmesine ve sendikaların güçlenerek özellikle Avrupa Devletlerini sosyal devlet olmaya mecbur etmiştir. Yukarıda sözü edilen, NEP ile köylülüğün kapitalize olmasının önünü açan adım, sosyalizmin amaçladığı üretici güçlerin oluşmasını engelleyen ilk gediklerden birisidir. Ama zorunlu bir politika değişikliğidir. Ve bu politika değişikliği Lenin tarafından

‘‘Proletarya sınıfının etkin olmadığı bir ülkede üretim ve dağıtımın komünist emirlerle devam edeceğini düşündük. Bunu şimdi değiştirmeliyiz, yoksa proletaryanın bu geçiş sürecini anlamasını sağlayamayız. Tarihte daha önce böyle bir sorun yaşanmadı. Busorunu deyim yerindeyse cepheden bir saldırı ile doğrudan çözmeye çalıştık ama yenilgiye uğradık.’’¹⁹³

¹⁹¹Preobrazhensky, E.(1965) *The New Economics*, (Translated by Brian Pearce) Clarendon Press-Oxford, 78

¹⁹²Marx, a.g.e. Ekim 2011, 25

¹⁹³Lenin, a.g.e. 1965 60-79

Şeklindeki eleştirisi ile zorluğun boyutu dile getirilmiş; altı çizilerek, kontrol edilme koşulu ile üretici güçleri geliştirilmenin önemi vurgulanmıştı. Üretici güçlerin kontrollü sapma ile devlet baskısı uygulanarak inşa edilmesi arasında tercih, Stalin döneminde, devlet baskısı yönünde uygulanmaya başlandı. Üretici güçlerin gelişmesi için kapitalist yöntemlerden yararlanma düşüncesinin gereği olarak verilen ödünlere içeren NEP'i kaçınılmaz gören Troçki, "küçük burjuvaziye verilen bir ödündü, öyle ki, bu aslen kendisine özgü alım ve satım biçimleriyle ekonomisini yürütmesini sağlıyordu. Rusya'da öteden beri egemen olan bir kırsal nüfus nedeniyle, NEP in bu ikinci yönünün belirleyici bir önemi vardı."¹⁹⁴ Demektedir. Troçki tarafından 1929 yılında yazılan, 'Çarpıtılan Devrim' kitabı ilk kez Berlin'de 1932 yılında yayınlandı. Troçki'nin belirttiği gibi, üretici güçlerin, devletin elinde olmasının onu ekonominin belirleyicisi durumuna getirdiğine göre, "bu yönetimin bir siyasi değişimin gerektiğini anlayıp anlamadığının ve bunu pratikte gerçekleştirip, gerçekleştiremediğinin bilinmesidir. Böylece devlet iktidarının hangi ölçüde hâlâ proletarya partisinin elinde bulunduğu, yani hangi ölçüde Ekim devrimi iktidarı olmaya devam ettiğinin"¹⁹⁵ anlaşılması kolaylaşır. Yalnızca anlaşılmamış aynı zamanda gözlemlenebilmiştir. "Bu başka tabakalar, yani devlet, meslek sendikaları ve kooperatif memurları, serbest meslek erbabı ve aracılar giderek bir bileşik kaplar sistemi oluşturmuştur. Aynı zamanda, varoluş koşulları, alışkanlıkları ve düşünme tarzlarıyla bu tabakalar proletaryadan uzaklaşmışlardır."¹⁹⁶ Troçki, devlet kapitalizminin yalnızca, Lenin'in belirttiği karma endüstri, ticari şirketler, kısmen köylüler ve büyük kulak kooperatifleri için, belirli bir süre ile sınırlı olarak uygulanacağını belirtmektedir. "Bütün bunların su götürmez kapitalist öğeler oldukları açıktır; fakat bunlar devlet tarafından denetlendiği ve hatta devletinden doğrudan katılımıyla karma şirketler işlevi taşıdığı için Lenin, bu iktisadi biçimlere koşullu olarak veya kendi deyimiyle 'tırnak içinde' 'devlet kapitalizmi' demişti."¹⁹⁷ Açıklaması ile Stalin tarafından uygulanan devlet kapitalizmine karşı çıkmaktadır. Çünkü Lenin'in belirli alanlarda tırnak içinde devlet kapitalizmi uygulaması, Stalin döneminde yaygınlaşarak tüm ülkede uygulanmaya başlanmıştır.

¹⁹⁴Troçki, L, (1997-a) *Çarpıtılan Devrim*, (çev. Bülent Tanatar), Yazın Yay.10

¹⁹⁵Troçki, L, a.g.e. 1977-a, .11

¹⁹⁶Troçki, L, a.g.e. 1997-a, .8

¹⁹⁷Troçki, L, (1997-b) *Sovyet Devletin Sınıf Karakteri*, (çev. Ahmet Erdem -Zeynep Dağlar), Enternasyonal

Devlet kapitalizmi, kapitalizmin egemen olduğu bir devlette, devlete ait bazı işletmelerin tırnak içinde varlığı olarak kabul edilebilir. Devlet, bütün ekonominin yönetimini elinde tuttuğu zaman bu, devlet kapitalizmi olmaz daha açık ifade ile ekonomi kapitalist olarak tanımlanamaz. Çünkü böyle bir ekonomide, üretim araçları özelmülkiyeti, rekabet, meta üretimi, artık değer, sermayenin kendi içinde rekabeti gibi özellikler ortadan kalkmış olur. Devlet kapitalizmi uygulama olasılığı olmadığı gibi teorik olarak da mümkün değildir. Ama devlet eli ile kapitalist yetiştirilebilir. Lenin'in tırnak içinde ve sınırlı alanlar için geçici bir süre uygulanmak üzere öne sürdüğü devlet kapitalizmi, birinci planla yapılmak istenenlerin örtüsü olarak kullanılmıştır. 1928-1932 yıllarını kapsayan birinci beş yıllık planla proletarya yaratmak ve hızla sermaye biriktirmek amaçlanmıştı. "Bürokrasi bir proletarya yaratmaya ve hızla sermaye biriktirmeye yöneldi. Bir başka deyişle, bürokrasinin burjuvazinin tarihsel görevini olabildiğince hızlı bir şekilde gerçekleştirmeye yönelmesi bu planla başlamıştır."¹⁹⁸Böylece üretim araçları toplumsal mülkiyeti, emek yerine, üretimsüreçlerinin dışında üretim araçları mülkiyetine sahip olmadıkları için bunlardan sorumluluk da duymayan bürokrasinin örtük mülkiyetine verilmiştir. Bir mülkiyet, mülk sahibine mülkü kullanma olanağı ve güvence verdiği gibi aynı zamanda onu koruma duygusu ve sorumluluğunu da verir. Herhangi bir üretim aracını, mülkiyeti başkasında olmak üzere sadece kullanma ve ondan yararlanma ile sınırlı olan bir ilişkide o üretim aracına karşı sorumluluk duyma ya da onu koruma duygusu oluşmaz. Ayrıca bu üretim aracı ile yapılan üretimin, üretim kararını başkaları veriyorsa yabancılaşma kaçınılmaz olur. Bu yabancılaşma kapitalizmin yapısı nedeni ile beklenen sonuçtur. Artık değere el konulması, bunun sermayeye dönüştürülmesi sürecindeki kapitalist işleyiş devam ederken, bu faaliyeti üretim araçları mülkiyetinin kimseye ait olmadığı bir ilişkiler bütününde farklılaştırmak mümkündür. Üretimin planlanması ve sanayileşme için kaynak ihtiyacı, bu zorunlulukla birleşince aşırı baskıya, yoğun denetime bu da ilişkilerde büyük kırılmalara neden olacaktır. Üretim, proletaryanın üretmekten zevk aldığı bir etkinlik olmaktan çıkacak, ayrıca üretimi denetleyen ve baskı yapan parti yöneticilerinin önemini ve gerekliliğini arttıracaktır. Bu kesimi, bunların giderek bir sınıf olduklarını savunan görüşler bile vardır. Örneğin, Cliff "Stalinist bürokrasinin ekonominin

¹⁹⁸Cliff a.g.e.1990, 134

dinamizmi sonucu egemen sınıfa dönüştüğünü.”¹⁹⁹savunmaktadır. Bir sınıf olmasalar bile, çözülmeye ve kapitalizmin yeşermesine öncülükeden, kirli bir topluluktan söz etmek, bu topluluğun oluşmasını NEP’ten bile başlatmak mümkündür. Ama çok açık görünen 1950’li yıllarda hükümet kolektif çiftlikleri birleştirmeye başlamış, ‘‘1972 yılına gelindiğinde kolhozların sayısı 254.000’den 32.300’e düşmüştür. 1990’lı yıllarda yönetsel yapılarında ve mülkiyet biçimlerinde değişiklikler yapılmıştır. 1992 yılındabunlardan 7.000’ni devletin elinde kalmış, 9.000’i özelleştirilmiştir.’’²⁰⁰Sovyetlerde; üretici güç emek üretim araçları toplumsal mülkiyetini alamayınca, özel girişim, bir artık değer yaratılması ve bu değerın sermayeye dönüştürülmesi biçiminde oluşmadı. Tüm ekonomik faaliyeti denetleyen, ekonomi dışı unsurlarca artı değerin çalınması yağmalanması şeklinde gerçekleşti.

‘‘İlk başta, kayıt dışı ekonominin varlığı, gerçek ya da toplumsallaşmış ekonominin iç içe geçmesiyle gizlendi. Kayıt dışı ekonomi genellikle ayrı bir insan sınıfını değil, ekonomide yasal ekonomigiderek daha fazla insanı kucakladı ve onların gelirlerinin giderek daha fazlasını oluşturdu ve aslında bir küçük-burjuva tabakasını yeniden yarattı.’’²⁰¹

Devrim ihracının ve silahlanmanın ekonomiye verdiği yükün büyüklüğü ile iç denetimde boşluk kayıt dışı bir ekonomiye neden oldu. Devrimin heyecanı ile bir süre devam eden özverili çalışma sonucu artan üretim, Stalin döneminde aşırı baskı ile sürdürüldü. Bu baskıların oluşturduğu tepki, üretim araçlarının toplumsal soyut mülkiyetini korumakla görevli olanları, kayıt dışı bir ekonomiyi oluşturmaya yöneltti. Kayıt dışı ekonomi, giderek yaygınlaşıp derinleşti. Yasadışı, özel faaliyetlerde para kazanmak için zaman harcayan işçiler ve çiftçiler giderek arttı. Kimse ne üretim aracını ne üretilen malı korumuyordu. 1953 yılından sonra, üretim araçları ve emeğin büyük bir bölümü kayıt dışı ekonominin kontrolüne girmişlerdi. Ekonomik faaliyetin genişleyen alanı işyeri ve kamudan yapılan hırsızlık şeklinde yaygınlaştıdevletten çalınanlar toptan ve sistematikyollarla gerçekleşti. Bu, ‘‘cüretkâr ve büyükölçekli işleri başarabilen iyi organize edilmiş suç çeteleri vardı. Karaborsaya yönlendirilen mallar, yöneticilerin, kayıp veya bozuk olduğunu bildirdikleri mallarıkapsıyordu.’’²⁰²Sovyetlerde kayıt dışı ekonomi, önüne geçilemeyen bir şekilde büyüdü, birliğin çeşitli cumhuriyetlerinde kayıt dışı

¹⁹⁹Cliff, a.g.e. 1990, 144

²⁰⁰Keeran, Kenny .a.g.e.2010, .43

²⁰¹Keeran-Kenny, a.g.e. 1990, 63

²⁰²Keeran, Kenny, a.g.e. 1990, 68

ekonominin büyüklüğü şaşırtıcı ölçüdedir. 1995 yılında, çeşitli cumhuriyetlerdeki kayıt dışı ekonomi, GSYİH'nın yarısına yaklaşmıştı. Gürcistan, Azerbaycan ve Ukrayna kayıt dışı ekonominin oransal büyüklüğünde ilk sıraları aldılar.

Kayıt dışı ekonominin GSYİH Payı % olarak aşağıdaki gibidir.*

	1989	1995
Azerbaycan	32,8	69,9
Beyaz Rusya	28,6	34,5
Estonya	22,1	21,9
Gürcistan	32,8	71,4
Kazakistan	32,8	49,8
Letonya	22,1	40,9
Litvanya	22,1	30,6
Moldova	28,6	47,8
Rusya	18,0	45,6
Ukrayna	25,3	56,5
Özbekistan	32,8	28,5

Böylece kamulaştırılan ama emeğin toplumsal mülkiyetine geçmeyen üretim araçları mülkiyeti; Sovyetlerde yeşeren kayıt dışı ekonominin oluşmasına, buradan yeni kapitalistlerin mülkiyetine geçmeye başladı.

Şimdi Çin'de benzer bir süreç yaşanıyor. Orada da üretim araçları mülkiyeti işçi sınıfının öncülüğünde emeğin toplumsal mülkiyetine geçmedi. Bunu başaramadıkları için şimdilerde arayışlar sürüyor. Eski bir değerlendirme "Çin esasen "devasa ve genişletilmiş bir NEP" peşinde koşuyor ve 1928-29'da SSCB'de yaptığı gibi, politikanın siyasi ve ekonomik çelişkileri er ya da geç bir seçim yapmaya zorlayacak."²⁰³ diyordu. Bu değerlendirmeden sonra Çin, 1989 yılında da IMF'ye üye olmuş, 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütüne katılırken de, Çin'de yabancı firmalar için kolaylıklar ve güvenlik sağlanacağını taahhüt etmişti. Dünyanın birçok bölgesinde şirketler kurulmuş, Pazar hakimiyeti için kapitalist bir anlayışla rekabet başlamıştır.

²⁰³Keeran, Kenny,a.g.e..1990, 245-246

**Socialism Betrayed Behind the Collapse of the Soviet Union*, kitabından alınmıştır

Tekrar Sovyetlere dönersek, yapısal çözölme, kapitalizm'in amansız savunucuları için büyük bir sevince neden oldu. Marksist teorinin, Marksist tarih tezinin çoktöğü, kapitalizmin vazgeçilmez kalıcı ve en iyi üretim tarzı olduğı savunulmaya başlandı. Bu anlayışla Sovyetlerin dağılmasına neden olan birçok teori geliştirildi. Ayrıca binlerce açıklama büyük bir yelpaze oluşturdu. Söylemek gerekirse, bu çözölme en çok sosyalizmi benimsemiş kesimlerde büyük hayal kırıklığı yarattı. Herbirinin etkisi olmakla birlikte çözölmeye ilişkin, inanılan yaygın nedenler aşğıdaki gibi sıralanmaktadır.

1. Sosyalizmin kusurları
2. Halk muhalefeti
3. Dış faktörler
4. Bürokratik karşı devrim
5. Demokrasi eksikliği ve aşırı merkezileşme ve
6. Gorbaçov faktörü

Sovyetlerde yaşananlara bakarak, nedenleri daha iyi anlamak mümkün olacaktır. Buradan elde edilecek sonuçlar; üretici güçlerin önemi ile üretim tarzı değışiminin; üretim araçları mülkiyetinin, özel olarak yeni bir mülkiyet anlayışının yaşama geçirilmesinde, maddi hayatınyol göstericiliğinden yararlanma olanağı verecektir. Yukarıda belirtildiğı gibi, sosyalist devrim, etkin bir proletaryanın olmadığı, başka bir deyişle etkin bir sanayinin olmadığı birülkede Rusya'da gerçekleştirildi. Kapitalizmin olgunlaşmadığı bir ülkede, üretim araçları mülkiyetinin emeğin toplumsal mülkiyetine geçmesi, proletarya yokluğu nedeni ile bir zorluk taşıyordu. İkincisi; sanayi kesimine kaynak aktarması beklenen, en önemli üretim aracı toprak mülkiyeti de, emeğin toplumsal mülkiyetine geçirilemedi. Toprak mülkiyetinde özel mülkiyet, mülkiyetlerin en vazgeçilmezidir. Özellikle küçük tarım işletmelerinde mülkiyet çok daha yaygın ve derin bir duygudur. Duraklama, bunalım ya da kriz dönemlerinde, kuruluşundan itibaren var olan iki akımın temsilcileri yeni önerilerle gündeme geldiler. Buharin'le başlayıp Kuruşçef ile devam eden çizgi; sorunların kaynağını aşırı merkeziyetçilikte gördüler ve belirli ölçüde piyasa mekanizmasına ve özel girişime olanak tanınmasını savundular. Lenin'le başlayan ve daha sonra Stalin'nin acımasız baskı döneminin yarattığı tepki, Buharin-Kuruşçef çizgisinin

etkin olmasına neden oldu. Ama sosyalizmin temel eksikliği devam ediyordu. Sovyetlerde üretici güçlerden emeğin, üretim araçları toplumsal mülkiyetine doğrudan sahip olamayışı, bu mülkiyetin emek adına devlete, daha somut anlamda partiye ait olması, bize göre sorunların temel kaynağını oluşturdu. Bir mülkiyet, mülk sahibine mülkü kullanma olanağı ve güvence verdiği ölçüde mülk sayılabilir. Sosyalizmdeki güvence günümüzde anlaşılan biçimi ile bireysel güvenceyi değil ama üretimden gelen gücün oluşturduğu aidiyet duygusunun verdiği toplumsal güvence olmalı idi.

1917 yılındaki Toprak Kararnamesi ile başlayan toprak mülkiyeti ile ilgili arayışlar, 1990 yılındaki Toprak Reform Yasası ile toprak mülkiyet sistemini açık bir şekilde değiştirmiştir. Bu nokta çok önemlidir, kapitalizm öncesi toplumlarda sosyalist devrim yaparak, üretim araçları mülkiyetini emeğin toplumsal mülkiyeti haline getirmek, öncelikle en önemli üretim aracı toprağın mülkiyet yapısını değiştirmek son derecede zordur. Çünkü sosyalizm, ancak kapitalizmin yarattığı sanayi işçisinin isteği ve öncülüğünde bir mülkiyet değişimi ile yapılabilir. Sovyetlerde bu temel eksiklik nedeni ile sosyalist bir üretim tarzı oluşturulamamış ama teoride, devrim ihracından, diktatörlüğe büyük bir yelpazede, insanlığın yararlanacağı büyük bir birikim sağlanmıştır. Kapitalistlerin, kapitalizm karşısındaki en büyük tehdit saydıkları sosyalimden kurtulduklarını düşünmeleri anlaşılabilir. Ama aynı zamanda Marksist eğilimli insanların da bu koraya katılmaları şaşırtıcıdır. Çünkü Marksist tarih tezi tüm etkisi ile ortadadır. Sosyalizm, proletaryası olmayan ülkelerde aynı zamanda proletarya yaratmak zorunluluğu altında bir arayış olmuştur. Üretici güçlerden emek yani proletarya, devrimin öncüsü olmadığı ve üretim araçları mülkiyeti bu öncülükle emeğin toplumsal mülkiyetine geçmediği için kapitalist öncesi toplumun içinde, kapitalist ilişkilerin boy vermesi kaçınılmazdı. Üretim araçları mülkiyetinin, emeğin toplumsal mülkiyetine geçmesi, Marksist tarih tezi süreçlerinde en zor ve karmaşık olanıdır. Daha önceki üretim tarzı değişikliklerinde üretim araçları mülkiyeti el değiştirirken; emeğin düşen verimi karşısında, emeği sömürenlerin, değişim ihtiyaçlarını karşılıyor ve mülkiyeti koruyordu. Emeğin her üretim tarzında farklı bir sömürüye uğraması, insanı emeğinden ayıran bir noktaya erişti yani insan özgür ama emeği köle oldu. Fakat mülkiyet anlayışı değişmedi, sadece geliştirildi yaygınlaştırıldı ve uyarıldı. Her gelir düzeyinde bir mülk edinme yarışı ile mülkiyet duygusu çok keskinleştirildi. Sosyalist üretim tarzı ile ilk kez,

Üretici güçlerden emek, üretici güçlerin diğer vazgeçilmezi üretim araçlarının, toplumsal mülkiyetine sahip olacaktı. Bu mülkiyet değişimi Marksist tarih tezinin geçirdiği aşamalaradaki mülkiyet değişiminden, yukarıda da belirtildiği gibi çok farklı ve zorludur. Proletaryanın varlığı yeterli değildir, ayrıca bu proletaryanın üretim araçları mülkiyetini emeğin toplumsal mülkiyetine dönüştürmede öncülük yapması ve mülkiyet hırsından arınmış bir öncülüğü gerçekleştirmesi gerekecektir. Kullanım için mal ve hizmet üretiminin planlanması da olmazsa olmaz koşullardan bir başkasıdır. Bir başka kısıt burjuva parti örgütlenme anlayışının burada da daha baskıcı yöntemlerle var olduğudur. Temsili bir örgütlenme giderek kemikleşmiş kadroların, partinin yönetiminde sürekli kalmalarına neden olmuştur. Gorbaçov'un partiye herkesin ye olabilme olanağını getirmesi, başka nedenlere dayansa bile yaşanılan sorunlara bir tepki olarak anlaşılmalıdır. Bütün bu koşullara baktığımızda devrimin, üretici güçlerdeki emeğin başka bir deyişle proletaryanın yeterli yaygınlıkta ve erginlikte olmamasına rağmen gerçekleşebileceğini, ama proletaryanın üretim araçları mülkiyetini özümseyip bu mülkiyeti toplumsallaştırmadıka bir geriye dönüşün kaçınılmazlığı görülmüştür.

Sovyet devrimi, büyük bir kalkınmayı gerçekleştirdi, Marksist teoriye katkıları oldu. Bütün bunlardan daha önemli olan, kapitalist dünyadaki dolaylı etkisidir. Sovyetlerin varlığı Avrupa'daki üretici güçleri etkiledi. Avrupa emekçileri, kapitalizmi sosyal devlet anlayışına getirdiler. Sovyet devrimi ile Sovyetlerin dağılması arasındaki süreçte, kapitalizm emeğin örgütlenmelerine engel olamadı ama emeğin toplumsal siyasal etkisini azaltmak için üretimde, yüksek teknolojiyi değişken sermayede yoğunlaştırdı. İkinci olarak, Sovyetlerin dağılması ile sosyal devlet anlayışı tüm dünyada geriledi. cs, tüm dünyada kayıt dışı ekonomi yaygınlaştı. Ve nihayet, teknolojik gelişme ile verimi artan emek, bir yanda işsizliğe neden olurken öbür yanda, yeni üretim araçları ile üretici güçlerde yeni bir yapılanmaya yol açtı.

5. YENİ ÜRETİCİ GÜÇLER

Kapitalizm, Sovyetlerde erken bir doğum gerçekleştirmişti. Sosyalist üretim tarzının düşünsel birikimi maddi eksiklikle karşılaşınca deneme süreklilik açısından başarılı olamamıştır. Sosyalizme uzanan kapitalizm, Sovyet deneyimi ile kendi gediklerini kapatmaya çalışarak başka bir aşamaya ulaşmıştı. Sovyet deneyimi özellikle ikinci savaştan sonra avrupayı sosyal devlet olma yolunda adımlar atmaya zorlamıştı. Özellikle Avrupada gelişen refah devleti anlayışı, üretim süreçlerinde, “işverenleri seri üretimin, üretkenlik kazanımlarının bir kısmını paylaşmaya zorlayacak kadar güçlü olan işçi örgütlerinin çabalarına borçludur. Sonuç olarak, işverenler ve devletler, işçi örgütlerine karşı düşmanlıklarını azalttıkları bir tür uzlaşma ile üretimin kesinti tehdidi olmadan kesintisiz bir şekilde yapılmasını sağlamış oldular.”²⁰⁴ Sovyetlerin dağılması, toplumsal değişim sürecinin değişik bir rota izleyeceği anlamına gelmiyor. Üretici güçlerin; sosyalist üretim tarzı için, henüz yeterli erginlikte olmadıklarını anlıyoruz. Ama kapitalizm Sovyet Deneyiminin, tüm dünyada, emeğin etkinliğine yaptığı katkının korkusu ve dürtüsü ile, yüksek teknoloji ürünü üretim araçları kullanarak, üretici güç emeğin örgütlü gücünün etkisini yok etmeye çalışmıştır. “1950’lerde Amerikan özel sektöründe çalışanların üçte birinden fazlası sendikalıydı. 2010’a gelindiğinde bu oran %7’ye gerilemişti. Bugün durum çok farklı sendikalar artık sırf var olan üyelerini tutabilmek için bile büyük mücadele veriyorlar.”²⁰⁵ Bu duruma; kapitalistin, yozlaşan sendika yöneticilerinin artan ve tatmin edilemeyen isteklerinden kurtulmak için, teknolojiyi geliştirip kullanmayı uyaran etkisini de eklemek de gerekmektedir. Sonuçlarından çok sonuçları doğuran nedenlere bakarsak, bu gelişmenin, kapitalist üretim sürecinin doğal sonucu olduğu görülebilir. Kapitalist, sabit sermayeyi sürekli arttırmak zorundadır. Sabit sermayeyi arttıran aslında emek olsa bile kapitalistin var olma nedenidir. Kapitalist için bu zorunluluk rekabet şartlarında verimi arttırmanın kaçınılmaz gereğidir. Bu aynı zamanda, sabit sermayenin gelişmesinin “genel toplumsal bilginin ne dereceye kadar doğrudan üretken güç olduğunu, dolayısıyla da toplumsal yaşam süreci koşullarının kendisinin genel bilginin denetimi altına girdiğini ve ona göre biçimlendiğini gösterir.”²⁰⁶ Başka bir deyişle sabit sermayenin gelişmesi kapitalist açısından maddi

²⁰⁴Huws, U. (2014), *Labor in The Global Digital Economy*, Monthly Review Press, 15

²⁰⁵Ford, M, (2018), *Robotların Yükselişi*, Kronik kitap 4.baskı İstanbul.79

²⁰⁶Marx, K,(2013), *Grundrisse 2 Ekonomi Politikin Eleştirisinin Temelleri*, Sol Yay.Ankara,16

zenginlik olarak görülse bile, bilgi birikimi olarak etkisi ve öneminin daha fazla olduğu çok açıktır. Emek tarih boyunca kendi emek ürünü; üretim araçlarını üreterek, yaşamı belirleyen bir işlevi yerine getirmiştir. Sabit sermayedeki değişim ve gelişme, üretici güçlerdeki bileşimin üretimi sınırlı hale getirdiği uyumsuzluğun sonucu olarak, genişleyen pazar için, meta üretim miktarındaki artışı sağlamak için süreklilik gösterir. Kapitalist üretim tarzı istemese bile geliştikçe sabit sermayeyi başka birdeyişle üretim araç gereçlerinin değişimine ve gelişimine neden olur. Çünkü üretim araçları üretimi doğrudan değişim için bir üretim değildir. “Sabit sermayenin üretimde kullanılan emek-zamanının (hem canlı hem nesneleşmiş emeğin) büyüklüğü de, ürünlerin doğrudan üretimi için belirlenmiş emek zamanının üretkenliğine bağlıdır.”²⁰⁷Başka bir deyişle üretim araçları üretiminde, birikmiş emek ne ölçüde yoğun ise o üretim araçları ile yapılan üretimde emeğin verimi o ölçüde artmaktadır. Buradan bilimin ve teknolojinin üretimdeki önemini ve vazgeçilmezliğini anlayabiliyoruz. Ancak ilk bakışta bir paradoks yaşandığı sanılabilir. Çünkü üretim araçlarındaki ileri teknolojinin yoğunlaşması bir yandan emeğin verimini arttırmakta, ama öbür yanda işgücünün açığa çıkmasına neden olmaktadır. Birikmiş emeğin, emeğe karşı görüldüğü bir paradoks. Ancak tam tersine bu emeğin daha donanımlı olmasının önünü açan bir gelişmedir. Yalnız emeğin değil emeğin öncülüğünde insanlığın önündeki engelleri kaldıran bir gelişmedir. Üretim araçları insanlığın tarihsel gelişim sürecinde, her dönemin oldukça ilerisinde bir bilgi ve düşünce ile üretilen teknoloji ile geliştiler. Bu kapitalizmde de daha büyük hızla, teknolojik gelişmenin biçimlendirdiği üretim araçlarına dönüştü. Başka bir eleştiri, emeğin sayıca azalması artık değeri azaltacağı için teknolojik gelişmenin kapitalist tarafından istenmemesi gerektiği yolundadır. Buna karşı, teknolojik gelişme meta üretimde, emek zamanı azaltarak toplam artık değeri istenen ölçekte değiştirebiliyor. Ayrıca, kapitalist, devir sürati artan üretimde sömürüyü, değişim aşamasına taşıyarak artık değerinde bir ödün vermesine gerek kalmayacak bir işleyişi gerçekleştirebiliyor. İlave olarak, kapitalistin işçi sayısı azaldığı için emeğin örgütlü sendikal gücü azaldığından, iş yerindeki egemenliği, en üst düzeye çıkmış oluyor. Şimdi üretici güçlerin günümüzdeki durumuna bakabiliriz

²⁰⁷Marx, K, a.g.e. 2013, 167

5.1. Yeni Üretim araçları

Kapitalist, pazar hakimiyeti kurmak için; meta üretimini kusursuz, zamanında ve eksiksiz yapmak zorunluluğu ile karşı karşıyadır. Endüstriyel robotik sistemlerle üretim, maliyetleri şeffaf hale gelince; meta pazar rekabeti, değişim aşamasında yoğunlaşmaktadır. Şimdilerde, üretim aşamasından, değişim aşamasında yoğunlaşan kapitalist sömürü, marka olmayı, satış sonrası hizmet ve sorumluluk, garanti ve sigorta ile desteklenmiş meta rekabetini gerektiriyor.

Yeni üretim araçları tanımı, üretimde kullanılan tüm üretim araçlarının değiştiği ya da artık üretim aracı olmaktan çıktığı anlamında kullanılmıyor. Üretim araçlarında sürekli bir değişimin ve gelişmenin yaşandığı bilindiğine göre, toplumsal yaşamı biçimlendiren başat üretim araçları için kullanıldığını belirtmekte yarar var. Başka bir deyişle, yeni üretim araçları deyimi, üretim sürecini büyük ölçüde değiştiren marksist tarih tezine uygun bir gelişmeye neden olacağı düşünülen üretim araçları için kullanılmaktadır. Değilse toprak gibi başka yüzlerce üretim aracı konumlarını yani üretim aracı olma niteliklerini korumaktadırlar.

5.1.1. Endüstriyel Robotlar

Endüstriyel robotik sistemler, üretim sürecinde, canlı emeğe ihtiyaç duymadan; programlanmış, üretimi kusursuz ve zamanında gerçekleştiren sistemlerdir. Bu sistemler, insan-makine işbirliğine dayanan üretimde, değişken sermayenin neden olduğu aksaklık ve kusurları ortadan kaldırdığı, üretim süreçlerinde üretimin belirlenen zamanda gerçekleştirdiği, ve daha önemlisi canlı emeğin istek ve baskısının olmadığı bir üretim ilişkisi sağladığı için tercih edilmektedir.

Endüstriyel robotik sistemlerin etkinlik ölçümü, her 10.000 çalışan başına kaç ünite düştüğü ile hesaplanıyor. 10.000 çalışanı olan bir ülke ile 100.000 çalışanı olan başka bir ülke birer adet endüstriyel robot kullandıklarında 10.000 çalışanı olan ülkedeki etkinlik, 100.000 çalışanı olan ülkeye göre on kat daha fazla kabul ediliyor. İleriki dönemlerde daha anlaşılabilir ölçüler gelişeceğini ön görebiliriz. Meta üretim zamanına, yani metada somutlaşan birikmiş emek miktarına göre, yeni ölçüler geliştirilebilir.

IFR'nin 2020 raporlarında, robotik sistemlerle ilgili, şu bilgiler veriliyor. 2019'da, küresel endüstriyel robot kurulumları %12 düşüşle 373.240 birime gerileyerek,

değeri 13,8 milyar ABD Doları oldu. Bu düşüş, otomotiv ve elektrik/elektronik olmak üzere iki ana müşteri sektörünün yaşadığı zor dönemin sonucu. Aynı zamanda, 2018'den bu yana küresel ekonomi genelinde belirsizliğe neden olan Çin ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ticari çatışmayı da yansıtıyor. Bununla birlikte, otomotiv endüstrisi, toplam kurulumların %28'i ile en büyük müşteri olmaya devam ediyor. Elektrik/elektronik (%24), metal ve makine (%12), plastik ve kimyasal ürünler (%5) ve yiyecek ve içecek (%3). Operasyonel robot stoğu 2.722.077 adet (+%12) olarak hesaplandı. 2010 yılından bu yana, endüstriyel robotlara olan talep, endüstriyel robotlarda süregelen otomasyon eğilimi ve devam eden teknik yenilikler nedeniyle önemli ölçüde arttı. 2014'ten 2019'a kadar yıllık kurulumlar her yıl ortalama %11 arttı. 2005 ile 2008 arasında, satılan robotların yıllık ortalama sayısı yaklaşık 115.000 adetken, küresel ekonomik ve mali kriz 2009'da birçok yatırımın ertelenmesiyle, sadece 60.000 adede düşmesine neden oldu. 2010 yılında, yatırımlar arttı ve robot kurulumları 120.000 üniteye çıktı. 2015 itibarıyla, yıllık kurulumlar iki kattan fazla artarak neredeyse 254.000 birime ulaştı. 2016'da yılda 300.000 kurulum sınırı aşıldı ve 2017'de kurulumlar neredeyse 400.000 birime yükseldi. 400.000 adet sınırı ilk kez 2018'de aşıldı. Aynı raporda, 2020 – 2023 arası, COVID-19 salgınına bağlı olarak gelişen küresel ekonomik krizin, 2020'de endüstriyel robot satışlarını şekillendireceği belirtiliyor. Kısa vadede büyük bir daralma beklenmelidir. Orta vadede bu kriz, dünya çapında robot endüstrisi için büyüme fırsatları yaratacak bir dijitalleşme destekleyicisi olacak. Uzun vadeli perspektifler iyimser olmayı desteklemektedir. Robotik sistemlerin kullanımının yaygınlaşıp artacağını kabul etmek zorundayız. Günümüzün ve geleceğin vaz geçilmez başat üretim aracı olarak önem taşıyor. Bu sistemlerin kullanılacağını kesin olmasına karşın kullanım amaçlarının değişeceğini ya da değişmek zorunda kalacağını belirtmekte yarar var. Çünkü bu sistemler hem üretim miktarını hem üretim devir süresini arttırarak ilerde tartışacağımız olumsuzluklara neden oluyorlar. Üretim araçlarının robotik sistemlere dönüşümü ancak bilim ve teknolojiye gelişmeler sonucu olabilmektedir. Makinelerin hareket etme ve öğrenme yetenekleri Yapay Zeka, AI (Artificial Intelligence) olarak adlandırılıyor. Ünlü Matematikçi Ord. Prof. Dr. Cihat Arf, 1959 yılında verdiği bir konferansta, makinelerin “İnsan beyninin kendi kendini kendi inisiyatifi ile geliştirmesine karşın makine yapıldığı gibi kalmaktadır. Bununla beraber kendi kendisini

geliştiren makine tasarlamanın da mümkün”²⁰⁸olabileceğini belirtmişti. Gelişmeler henüz Arf’ın olabilir dediği aşamaya gelmedi ama yazılım sınırları içinde verilerden öğrendiklerine dayanarak insanın yapabileceği zamandan, daha kısa zamanda ve kusursuz işlem yapabilir, görevleri yerine getirebilir ve bazı sonuçları tahmin edebilir duruma geldiler.

Gelişen üretim araçlarında; kullanımları gittikçe yaygınlaşan, yapay zekâ kavramının geçmişî modern bilgisayar bilimi kadar eskidir. Fikir babası, "Makinelerdüşünebilir mi?" sorunsalınıortaya atarak Makine Zekâsını tartışmaya açan Alan Mathison Turing'dir.İkinci DünyaSavaşı sırasında Kripto Analizi gereksinimleri ile üretilen Elektro-Mekanik cihazlarsayesindeBilgisayar Bilimi ve Yapay Zekâ kavramları doğmuştur. Alan Turing, Nazi'lerinEnigma makinesinin şifre algoritmasını çözmeye çalışan matematikçilerin en ünlenmiş olanlarından biriydi. İngiltere, Bletchley Park 'ta şifre çözme amacı ile başlatılan çalışmalar, Turing 'in prensiplerini oluşturduğu bilgisayar prototipleri olan HeathRobinson, Bombe ve Colossus bilgisayarları, Boolecebirine dayanan veri işleme mantığı ile Makine Zekâsı kavramının oluşmasına sebep olmuştu. Modern bilgisayarın atası olan bu makineler ve programlama mantıkları aslında insan zekâsından ilham almışlardı. Tanımlama yapmak gerekirse, Yapay Zekâ, insanın, öğrenme, algılama, düşünme, düşündükçe bir fikre sahip olma, karar verme, sorun çözme ve ilişki kurma gibi zekâ ürünü eylemlerini yapabilen ya da belli ölçüde yapabilen bir işletim sistemidir. Bu sistemler günümüzün başat üretim araçlarıdır. Endüstriyel robotlarla kitlesel üretimde, ev aletlerinde, buzdolabı, iklimlendirme sistemlerinde kullanılan, sensörler aracılığı ile veri toplayan ve bunları iletme yeteneği olan bu üretim araçları yaşamın her alanında vazgeçilmez araçlar olarak yer edindiler.

Günümüzde birikmiş kafa emeği içeren üretim araçları ile meta üretimi, yaşamı kolaylaştıran ve akıl taşıyan şeyler olmaktadır. Başka bir anlatımla çevremizde gördüğümüz bir kısmını kullandığımız, bu aletler, başka bir üretim aracı internet ile birlikte, makinelerin bir biri ile ilişki kurdukları bir ortam yaratıyorlar. ‘Nesnelerin

²⁰⁸Arf, C. (1959) Atatürk Üniversitesi - Üniversite Çalışmalarını Muhite Yayma ve Halk Eğitimi Yay. Konferanslar Serisi No: 1, s. 91-103

İnterneti (The Internet of Things, IoT), internete bağlı ve veri toplama ve iletme yeteneğine sahip, artan sayıda günlük cihaz ve nesneyi ifade eder.”²⁰⁹

Teknolojideki gelişme ve gelişme hızı her geçen gün artıyor, kurallara dayalı, yapılandırılmış ve tekrarlayan iş süreçlerini otomatikleştirebilen bir teknoloji devreye giriyor. Buna RoboticProcessAutomation (RPA) robotik süreç otomasyonu deniyor. İnsan hatasını ve daha önemlisi, rutin-manuel üretim etkinliğinde harcanan zamanı, en aza indirerek emeğin ‘‘üretkenliği artırmak, insan hatası oranlarını azaltmak ve daha karmaşık müşteri sorgularını çözmek veya "büyük resim" stratejileri geliştirmek gibi henüz robotlar tarafından gerçekleştirilemeyen daha yüksek değerli işleri yapmak için insanları özgür bırakmaktır.”²¹⁰ Giderek iletişimin çok yönlü aşaması, ilişkilendirilen akıllı ekipmanlar ve cihazların üretiminde kullanılan malzemelerin SIC (Silisyum Karbür yani, elmas ve bor karbürden sonra en sert ve aşınmaya en dirençli bileşim) özelliği kazanması ile

‘‘Nesnelerin sensörler, RFID taglar ile algılama, tanımlama yetenekleri kazanması, iletişim protokolleri ve teknolojileri üzerinden iletişime geçebilmesi ve ileri seviye yazılım uygulamaları ile karar verebilir duruma gelmesi akıllı nesne (Smart Things) kavramının ortaya çıkmasına; akıllı nesnelerin, akıllı ürünler ve akıllı ekipmanların bir araya gelerek (OT :Operationstechnology) mevcut IT sistemleri/ teknolojileri üzerinden etkileşimli bir şekilde çalışarak, dijital dünya ile fiziksel dünyayı entegre etmesi akıllı fabrika (Smart Factory) kavramını ortaya çıkardı.”²¹¹

Sanayi üretiminde kullanılan yüksek teknoloji içeren üretim araçları, endüstriyel robotik sistemler, üretimde verimi olağanüstü artmış bir emekle birleşerek yeni üretici güçlerbileşenini oluşturdu ve yaygınlaşıyor. Robotik sistemler genel olarak ya hizmet ya da endüstriyel robotik sistemler olarak isimlendiriliyorlar. Bu sistemlerin kurulumuna biraz daha yakından bakarsak üretici güçlerin, emek dışında tanımlanan üretim araçlarındaki bu önemli gelişmeyi görmüş olabiliriz. Bu sistemler; metanın eksiksiz, zamanında ve istenen miktarda üretilmesini gerçekleştirdikleri gibi, fabrikalarda önemli birçok ihtiyacın, ortadan kalkmasını da sağlamaktadırlar. Bu fabrikalara; robotik sistemlerle yapılan üretimde aydınlatmaya ihtiyaç duyulmadığı nedeni ile karanlık fabrika da denmektedir. Böylece aydınlatma, iklimlendirme giderleri ortadan kalkmış olmaktadır.

²⁰⁹Marr, B. (2020) *TechTrends in Practice*, Printed in Great Britain by TJ International Ltd, Padstow,Cornwall, UK, 3 15

²¹⁰Marr, a.g.e. 2020, 239

²¹¹Apilioğulları, L, (2018) *Dijital Dönüşümün Yol Haritası*, Aura kitapları, İstanbul, 13

International Federation of Robotics, World Robotics 2022 raporlarına göre, Dijitalleşmeyi hızlandıran Covid-19 salgınının ikinci yılında, yani 2021 yılında robot kurulumları 517.385 adetlik yeni bir rekor seviyeye fırladı. Bu, 2020'ye göre %31'lik bir büyüme oranını temsil ediyor ve 2018'de ulaşılan 423.321 adet önceki rekor seviyesini %22 oranında aşmış görünüyor. Tedarik zinciri kesintileri ve girdi kıtlığının yanı sıra farklı yerel veya bölgesel olumsuzluklar üretimi engellese de, kurulumlar tüm büyük müşteri endüstrilerinde güçlü bir şekilde artmış. Elektronik endüstrisi, 2020 yılında yıllık robot kurulumları açısından otomotiv endüstrisini geride bırakmıştı ve 2021'de o yıl kurulan tüm robotların %26'sını kurarak bu konumunu korudu. Otomotiv endüstrisi, kurulumların %23'üyle, Metal ve makine sanayi, plastik ve kimya ürünleri sanayi %5 ve yiyecek ve içecek sanayinin %3 hemen önünde, üçüncü sırayı parça tedariki segmenti %12 ile korudu. Robotkurulumlarının %20'si için müşteri sektörü hakkında bilgi bulunmadığına dikkat edilmelidir. 2021'de endüstriyel robotların operasyonel stoğu 3.477.127 adet olarak hesaplandı. 2016'dan bu yana, endüstriyel robotların operasyonel stoğu her yıl ortalama %14 artıyordu. Çin'in operasyonel endüstriyel robot stoğu her yıl ortalama %28 oranında etkileyici bir şekilde arttı.

2021'de toplam, 1.224.236 birim ile bir milyon birimi aştı. Japonya'nın operasyonel stoğu 2021'de %5 artışla 393.326 adede yükseldi. Avrupa'nın operasyonel robot stoğu 678.706 adet olarak hesaplandı ve Amerika kıtası 451.400 adet stoğa sahip.

Endüstriyel robot kurulumlarının ülkelere göre dağılımı da, aynı rapora göre aşağıdaki gibi gerçekleşti. Asya, dünyanın en büyük endüstriyel robot pazarı oldu. 2020'de 276.651 birimden %38 artışla 2021'de 380.911 birim kurulum gerçekleştirdi. Yeni dağıtılan tüm robotların %74'ü Asya'da kuruldu (2020: %70). 2016'dan 2021'e kadar yıllık robot kurulumları her yıl ortalama %14 arttı. Endüstriyel robotlar için ilk beş pazardan üçü Asya'da. Çin açık ara en büyük pazar. 2021'de dünya çapında robot kurulumları Çin'de %51 artışla 268.195 birime ulaştı. Japonya'daki kurulumlar %22 artışla 47.182 birime ulaştı. Buna karşın Kore pazarı 31.083 adetle (+%2) oldukça sabit kaldı. İkinci en büyük pazar olan Avrupa'daki robot kurulumları %24 artışla 84.302 adede yükseldi. 2016'dan 2021'e yıllık ortalama büyüme oranı +%8 oldu. Avrupa'nın en büyük pazarı ve küresel ilk beş içinde yer alan tek Avrupa pazarı olan

Almanya'daki kurulum sayısı %6 artışla 23.777 adede yükseldi. Buna karşılık, Avrupa'nın en büyük ikinci pazarı olan İtalya'daki kurulumlar %65 artışla 14.083 adede yükseldi. Avrupa'nın en büyük üçüncü pazarı olan Fransa, 5.945 adet kurarak %11 arttı.

Amerika'da kurulumlar 2021'de %31 artışla 50.712 birime yükseldi. Amerika Birleşik Devletleri en büyük Amerikan pazarıdır ve 2020'de Amerika'daki kurulumların %68'ini 34.987 birim; oluşturdu. Diğer iki büyük pazar aynı zamanda Kuzey Amerika'da ve önemli ölçüde büyüyen Meksika'da 5.401 ünite ve Kanada'da 4.257 ünite oldu. Beş ülkedeki küresel robot kurulumlarının %78'i Endüstriyel robotlar için beş büyük pazar Çin, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri, Kore Cumhuriyeti ve Almanya'dır. Bu ülkeler, küresel robot kurulumlarının %78'ini oluşturuyor. Çin, 2013'ten beri dünyanın en büyük endüstriyel robot pazarı olmuştur. 2021'deki toplam kurulumların %52'si Çin'de gerçekleşmiştir. Japonya'daki robot kurulumları, 2021'deki küresel robot kurulumlarının %9'unu, Amerika Birleşik Devletleri, 2021'deki robot kurulumlarının %7'sini oluşturdu. Kore Cumhuriyeti'nde yıllık robot kurulumları, 2016'da 41.373 adede ulaşarak zirve yaptığından beri düşüyordu. 2021'de Kore'deki kurulumlar toplam kurulumların %6'sını oluşturuyordu.

2021'de imalat endüstrisindeki ortalama robot yoğunluğu, 10.000 çalışan başına 141 robottu. Son yıllardaki yüksek robot kurulum hacminin etkisiyle, Asya'nın ortalama robot yoğunluğu 2016'dan bu yana %18 YBBO (yıllık birleşik büyüme oranı) artarak 2021'de 10.000 çalışan başına 156 birime ulaştı. Avrupa robot yoğunluğu 2016'dan bu yana yalnızca %8 YBBO arttı ve 2021'de 10.000 çalışan başına 129 birim. Amerika'da 10.000 çalışan başına 117 robot oldu

Küresel robot kurulumlarının 2022'de %10 artarak yaklaşık 570.000 birime ulaşması bekleniyor. Robot kurulumları Kuzey Amerika'da hızla artıyor ve muhtemelen 50.000 ünite sınırını aşacak. Asya'daki büyümeyi, ekonomik büyümenin şu anda yavaşladığı Çin belirliyor. Ancak endüstriyel robotlar için ilk beş pazardan üçünün orada olması nedeniyle, 2022'de Asya'da 400.000'den fazla ünite kurulumu bekleniyor. Avrupa'daki robot kurulumlarında yavaşlama bekleniyor. Ukrayna'daki savaş ve Rusya'ya uygulanan ticaret ambargosu, doğal gaz arzını kesme tehdidi ve sıkılaştırılan para politikaları yatırım eğilimini zayıflatıyor. 2022'de yaklaşık 87.000

robot kurulumuyla sonuçlanan daha düşük tek haneli büyüme oranı, bu zorlu ekonomik ortamda iyi bir sonuç olacaktır. Dünya çapında her yıl kurulu 600.000 ünite sınırına 2023'te ulaşılması ve 2025'te 700.000'e yaklaşması bekleniyor. Kuzey Amerika pazarının, enflasyon ve daha sıkı para politikaları hesaba katılarak her yıl ortalama %6 büyümesi bekleniyor. Avrupa pazarına yönelik orta vadeli perspektifler, yüksek durgunluk olasılığı nedeniyle zayıflıyor. Asya pazarı güçlü kalmaya devam edecek. Çin'deki robot talebi, yüksek tek haneli oranlarla büyümeye devam edecek. Japonya'daki robot kurulumları biraz hızlanacak ve yüksek tek haneli oranlarla büyüyecek. Kore pazarında ise orta tek haneli büyüme oranları bekleniyor. Görüldüğü gibi her sektör ve devlet için, robotik sistemlere sahip olmak; edalitenintoprak elde etmek istemesi gibi, önemli ve yaygın bir üretim aracı isteği olarak yükseliyor.

5.1.2. Servis veya Hizmet Robotları

Hizmetler alanında kullanılan üretim aracı, servis robotları da hızla yaygınlaşmaktadır. Hizmet robotları, endüstriyel robot endüstrisinden daha çeşitli. Yaşamın her alanında kullanıma sunuluyorlar. IFR, şu anda dünya çapında 1.010 hizmet robotu üreticisi hakkında bilgiye sahip. Buna prototipleme hizmetleri ve sistem entegratörleri dahil değildir. Birçok şirket hala finansman veya prototip oluşturma aşamasındadır ve gelecekte pazarlanabilir bir ürün sunmaya hazırlanıyorlar. 2021'de dünya çapında profesyonel hizmet robotu satışları%37 arttı. Satılan birimlerin 121.000'den fazlası IFR SD'ye bildirildi. RaaS filusunun boyutu iki kattan fazla artarak yaklaşık 5.200 birime (+%125) ulaştı. Mobil robot çözümleri, 2021'de satılan %45 daha fazla birim ile ulaşım ve lojistikte (AP5) zaten yerleşmiş durumda. 2021'de satılan her üç profesyonel hizmet robotundan birden fazlası, mal veya kargo taşımacılığı için inşa edildi. Geleneksel satışlar, para kazanmanın ana kanalı olmaya devam ediyor, ancak RaaS iş modelleri artan popüleriteye sahip: RaaS filosu 2021'de %86 büyüdü. Konaklama robotları (AP8) artan bir popüleriteye sahip. 2021'de satışlar %85 arttı ve RaaS (Ransomware as a Service- Fidyeye yazılım Hizmeti) filusunun boyutu hızla büyüyor. Ameliyat robotları, rehabilitasyon ve non-invaziv tedavi robotları ve teşhis amaçlı robotlar dahil olmak üzere tıbbi robotların (AP6) satışları %23 arttı. Profesyonel temizlik robotlarına (AP2) olan talep %31 arttı. Bazı RaaS teklifleri var, ancak filodaki robotların sayısı, geleneksel satışın bir iş

modeli olarak çok daha yaygın olduğunu gösteriyor. Robotik, tarımda dijitalleşmenin önemli bir parçasıdır (AP1). 2021'de talep %6 arttı. Çeşitli görevleri kapsayan bitki ve ekinlerin yetiştirilmesi (AP11) için robotların kullanımına ilişkin çok sayıda araştırma ve geliştirme var. Teknolojik karmaşıklık nedeniyle, bu robotların pratik kullanımı ve ekonomik faydası genellikle sınırlıdır ve çiftçilerin tarlada robot kullanması için biraz öncü ruh (ve finansman) gerekir.

Muayene ve bakım için çeşitli robotik cihazlar (AP3) mevcuttur, ancak muayene ve bakım görevlerini otonom olarak yürüten robot portföyü hala sınırlıdır ancak artmaktadır. 2021'de satışlar %21 arttı.

İnşaat veya yıkım (AP4) görevleri için robotlar, küçük ama büyüyen bir özel pazar oluşturuyor. Büyüyen bir başka pazar da arama kurtarma ve güvenlik robotları (AP7) uygulama grubudur. World Robotics 2021 Service Robots'un 2. Bölümü, IFR'nin hizmet robotu tedarikçileri arasında yıllık anketinin ayrıntılı bir analizinde, robotik tarafından hazırlanan, hizmet robotlarının yapabileceği görevlerin, uygulamalı araştırmalardaki son gelişmelerin, maliyet-fayda hususlarının ve her uygulama sınıfı için pazarlama zorluklarının ayrıntılı açıklaması yapıldı. Bu açıklamalardan hizmet robotu endüstrisinin yüksek bir hızla geliştiğini anlayabiliyoruz. Çok büyük hızla, hizmet robotu uygulamaları geliştiren ve mevcut konseptleri iyileştiren birçok yeni şirket ortaya çıkıyor. Ancak bu genç şirketlerin birçoğunun ortaya çıktığı anda ortadan kaybolduğu da bir gerçek. Bazıları yerleşik şirketler tarafından satın alınırken, diğerleri hizmet robotlarına doğru genişlemek isteyen diğer sektörlerdeki şirketler tarafından satın alınıyorlar. Ayrıca, pazarlanabilir bir ürün geliştiremedikleri için kapanan firmalar da var. Hızla gelişen ve yaygınlaşan sektör genç girişimcilerin de ilgi odağını oluşturuyor.

Hizmet sektörü robotları, bir endüstriyel robot üreticisinden satın alınan işbirlikçi endüstriyel robotlara dayalıdır. Bu nedenle, robot üçüncü bir şahıstan satın alındığından, hizmet robotu tedarikçisi bir robot üreticisi olarak kabul edilmez. Bu şirketler bir sistem entegratörü gibi hareket ederek farklı bileşenleri birleştirir ve bir çözüm oluşturmak için yazılım geliştirirler. Profesyonel hizmet robotu üreticisi olarak 828 şirket sınıflandırılmıştır. Bu şirketlerin, 400'ü Avrupa'da, 211 Kuzey Amerika'da ve 206'sı da Asya'dadır

Ayrıca tüketici hizmet robotu üreticisi olarak sınıflandırılan 240 şirket var. Bu şirketlerin 91'i, Asya'da, 86'sı Avrupa'da ve 62'si de Kuzey Amerika'da faaliyet gösteriyorlar.

Ekonomik yaşamımıza giren yeni üretim araçları, Endüstriyel Robotik sistemler, Hizmet Robotları ve Tüketici Robotları ile hem meta üretimi hem de yaşam kolaylaşıyor.

T.C. Ticaret Bakanlığı, Ticaret Araştırmaları Genel Müdürlüğü açıklamasına göre, Uluslararası Robotik Federasyonu, IFR'nin tuttuğu istatistiklerden biri de her ülkede 10 bin çalışan başına düşen robot sayısını ölçümlediği robot yoğunluğudur Bu veri, batılı ülkeler gibi sanayisi gelişmiş ülkelerde yüksek rakamlarda seyrediyor. Türkiye'de 10 bin çalışan başına 29 robot düşerken, dünya ortalamasının 117 ve sanayisi gelişmiş ülkelerin 300 civarında olduğunu görüyoruz. Bu aynı zamanda endüstride otomasyona geçişle ilgili de bir fikir veriyor. Çünkü robot kullanımı arttıkça, otomasyonun da geliştiğini anlıyoruz. Dolayısıyla bu rakamlar, Türkiye'nin otomasyon, robot kullanımı açısından yetersiz ancak gelişime açık bir ülke olduğunu gösteriyor.

“Endüstri 4.0 süreci otonom özelliği artırılmış ve öğrenebilen robotik sistemlerin üretim süreçlerinde giderek daha fazla yer aldığı, gerçek hayata ilişkin hemen her şeyin dijital bir karakter kazanarak sanal ortama taşınabildiği bir dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde iş görmenin dışında, karar alma süreçlerinde de giderek artan bir hızla insan faktörü yerine elektronik ve otonom sistemlerin geçeceği öngörülebilmektedir.”²¹²

Üretim araçlarındaki bu değişim artan bir hızla devam ediyor. Sözünü ettiğimiz üretim araçları robotik sistemler, başka bir üretim aracı, tarafından fonksiyon kazanıyor. Bu önemli üretim aracı da yazılım. Yazılım, şimdiye kadar teknolojik ilerlemedeki maddi ve teorik dayanaklardan farklı olarak, yaşayan gelişen ve metalaşmış bir bilgi olarak karşımıza çıkıyor. Yazılım internet ve robotik sistem üçlüsü günümüzün en önemli ve vazgeçilmez üretim araçları. Bu belirleyici üretim araçlarından yazılıma biraz daha yakından bakmakta yarar var.

²¹²Görçün, Ö,(2018) Lojistikte Tteknoloji Kullanımı ve Robotik Sistemler, *MAE Üniver. Sosyal Bilimler Ens.Dergisi* cilt 10,sayı 24, 355

5.1.3. Yazılım

Günümüz üretiminde en önemli üretim aracı olan robotik sistemler ve kullandığımız tüm elektronik cihazlar, biz farkında olmasak bile bir yazılıma göre çalışmaktadırlar. Yazılım elektronik araçların belirli bir işi yapmasını sağlayan programların tümüne verilen addır. Yazılımın çok çeşitli alt başlıklara ayrılması mümkün olsa da genel olarak iki ana başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar bilgisayar yazılımları ve elektronik yazılımlar şeklindedir. Bilgisayar da aslında elektronik bir cihaz olmasına rağmen yazılım mantığı temel elektronik cihaz yazılımlarından biraz farklılık gösterir.

Bilgisayar yazılımlarını; Uygulama Yazılımları, Sistem Yazılımları ve Bilgisayar Programlama Araçları olarak üç bölüme ayırmak mümkündür.

Uygulama yazılımları, bilgisayarlarda bir görevi yapmak için oluşturulmuş yazılımlardır. Web, ofis programları bu yazılıma örnek gösterilebilir.

Sistem yazılımları, Windows, Android, IOS gibi donanımların ve yazılımların uyumlu çalışmasını sağlayan daha ayrıntılı yazılımlardır.

Bilgisayar programlama araçları yazılımı, yazılan kodları bilgisayar diline çevirerek ne yapması gerektiğini belirleyen yazılımlardır. Ancak bu yazılımla bilgisayar ya da makine uygulamaları yapabilir bir duruma gelebilmektedir.

Elektronik Yazılımlar, bir ya da birkaç görevi pin giriş çıkışlarına bağlı olarak elektronik cihaza bir iş yaptırmak üzere düzenlenmiş yazılımlardır. Bu yazılımlarda işlemci bir elektronik devre ile gerektiğinde mekanik bir tasarım ile birleştirip kullanımının sağlanması amaçlanır. Bu yazılımlarda kamera, motor vb benzer fiziksel bir karşılık mutlaka bulunmalıdır. Elektronik yazılım önemli üretim sektörlerinde kullanılmaktadır.

Değişik ölçeklerde üretilen yazılım, insan emğinin verimini olağanüstü arttırırken üretim süreçlerinde yaşanabilecek tüm olumsuzlukları ortadan kaldıracak bir fonksiyona sahiptir.

Hızla değişip gelişen üretim araçları ile karanlık fabrikalar, artık yüzlerce işçi ile değil 6-8 kişiyle çalışabiliyorlar. Bu fabrikalarda planlanan miktarda; kusursuz, istenilen zamanda ve istenilen zamanda meta üretilabiliyor. Hizmet alanında

geliştirilen robotlarla kusursuz depolama, sağlık alanında başarılı kusursuz operasyonlar yapılabiliyor.

İnsanın yeteneklerini taklit edebilen robotlarla yaşamı kolaylaştırmanın adımları atılıyor. İnsanın düşünme yapısını anlamak ve bunun benzerini ortaya çıkaracak bilgisayarışlemlerini geliştirmeye çalışmak olarak tanımlanan yapay zekâ ürünleri başka bir deyişle, programlanmış bir bilgisayarın düşünebilme durumuna gelmesidir. Daha geniş bir tanıma göre ise, yapay zekâ, bilgi edinme, algılama, görme, düşünme ve karar verme gibi insan zekâsına özgü kapasitelerle donatılmış bilgisayarlardır.

5.1.4. İnternet

Bir görüntü ya da makinede bir hareketi sağlayan yazılımda, yazılıma uygun hareket ya da görüntünün sağlanması mutlaka internet ile iletişimin sağlanmasını gerektirmektedir.

Bu da internette hızın önemini gündeme getirmektedir. Hızın yüksekliği, üretim aracının kusursuz çalışmasını, tüm ayrıntıları kucaklamasını, görüntüyü netleştirmesini sağlamaktadır. Entegre devre 1958 yılında icad edilmişti, o günden günümüze hızı onlarca kat arttı. Arabayla saatte 5 kilometre hızla giderken her dakikada hızı ikiye katlayarak yol almaya devam edildiğinde 2. dakikada 10, 3.dakikada 20km ye çıkan hız. 27. Dakikada 671 milyon km ulaşabilirdi. “Yolculuğun 28. Dakikasında, o tek bir dakikada 11milyon kilometre yol gidilirdi. İşte enformasyon teknolojisi de 1950’lerin sonunda icad edilen entegre devreler de şu anda böyle bir noktadalar.”²¹³ Başka bir anlatımla, [testingthespeed of ‘spookyaction at a distance, danielsalart, augustinbaas, cyrilbranciard, nicolasgisin&hugozbinden, vol 454, 14 august 2008, doi:10.1038/nature07121] alınan bilgiye göre, iki foton arasındaki kuantum dolanıklık hızı, ışık hızından minimum 10.000 kat ama ortalama 70.000 kat daha büyük olarak ölçülmüştür.

Üretim araçlarında bu hızlı değişim ve gelişim, bu araçlardaki birikmiş emek ile bu araçları kullanan ya da yöneten emeğin başka bir deyişle üretici gücün vazgeçilmez diğer ögesi emeğin durumunu yeniden değerlendirmemizi zorunlu kılıyor.

²¹³Ford, M (2018), *Robotların Yükselişi*, (Çev.Cem Duran), Kronik kitap, İstanbul, 12-13

5.2. Geleceğe Doğru Yeni Emek

Sanayi devriminden günümüze kadar olan dönemde, kapitalist üretim, çeşitli aşamalardan geçmiş olsa bile; emeğin, meta üretimi ile ilişkisine bağlı olarak, tanımını yapmak ve işlevini ortaya koymak fazla zorluk taşımıyordu. Marx'ın, A.Smith'de kaynağını bulan emek değer teorisi de, kapitalizmin metanın değişim ve kullanım değeri ayrımları ve artık değer teorisi de, kapitalizmin işleyişini, sömürü mekanizmasını ve bu işleyişte emeğin durumunu yeterli ölçüde ve yetkinlikte açıklıyordu. “XIX. ve XX. yüzyıllarda endüstriyel emek küresel ekonomide hegemonik bir konuma sahipti, ama tarımsal üretim gibi diğer üretim biçimlerine kıyasla azınlıktaydı. Endüstri, diğer biçimleri kendi girdabına çektiği ölçüde hegemonikti: Tarım, madencilik ve hatta toplumun kendisi endüstrileşmeye zorlandı.”²¹⁴Endüstriyel emek, üretici güç olarak, azınlıkta olmasına karşın hegemonik etkisi ile giderek yaygınlaştı, tüm toplumu, tüm ilişkileri, tüm mülkiyet ilişkilerini, devlet ve aile anlayışını etkileyen ve biçimlendiren bir konuma ulaştı. Aynı zamanda gelişmiş üretim araçları ile verimi yüksek emek, bir yanda işsizliğe neden olurken öte yandan meta üretimini arttırarak ve pazar ihtiyacı yaratarak, ikinci savaşa neden olmuştu. İkinci savaş sonrası, Sovyetlerde üretim araçları mülkiyetinin kamuda olması ve planlı ekonominin uygulanmasına karşın, Avrupa'da; yaygın işsizlik, yatırım yokluğu ve isteksizliği, Keynesyen teori ile çözülmeye çalışılmıştı. Devletlerin sınıfsal karakterlerinin henüz net olarak ortaya çıkmadığı bu dönemde, madem ki müteşebbis yatırım yapmıyordu, istihdam ve talep yaratmak için devletin yatırım yapmasının gerekliliği ortaya konuldu. Devletin yatırım yapması, istihdamı, istihdam toplam talebi arttırdı, sonuçta devlet, üretimin lokomotifi oldu. Böylece, başka bir açıdan devlet, ekonomik bir işlevi; yani üretim araçları mülkiyetine sahip bir işlevi, yerine getirmeye başladı. Bir yanda sosyalist ülkeler, diğer yanda ekonomide ağırlık kazanan kapitalist devletlerin varlığı, kamu işletmelerindeki emeğin örgütlenmesini kolaylaştırdı. Kapitalist dünyadaki Keynesyen yaklaşım; işçinin kitlesel etkisini kıran Fordist anlayışa karşı, emek piyasasının genişlemesine neden olmuştu. Proleteryanın çoğalması ve gelirin “işin karşılığı olarak yapılan ödemedен bağımsız olarak dağıtılmasına doğru genişlemeye başladı. Toplumsallaşmış işçinin ortaya çıkışıyla birlikte, sınıf bileşimi artık fabrika

²¹⁴Hardt,M -Negri,A. (2004) *Çokluk İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, Çev.BarışYıldırım, Ayrıntı Yay, İstanbul, 121

üretiminin dolaysız süreci içindeişçilerin oynadıkları rolle belirlenemiyordu’’²¹⁵ Hegemonyanın fabrika dışına taşması; istihdam yaratma istekleri, işgücünün ve sosyalist ülkelerdeki işçi iktidarlarının psikolojik baskısı ile oluşan devlet müdahalesi sonucu, gerçekleşmişti. Bu gelişmeler, emeğin örgütlenerek, güçlü sendikaları oluşturmalarını, emeğin üretimden aldığı payın artmasını hızlandırdı. Emeğin üretimde, hem nicelik olarak büyüklüğü hem örgütlü olması nedeni ile üretimden gelen gücünü grev yolu ile kullanabilmesi, toplumsal siyasal etkisini de arttırmıştı.

Sendikaların güçlenmesi ile, emeğin hasıladan aldığı payın yükselmesi, artan üretim ve genişleyen pazarın getirisi ile dengelendiğinden, üretici güçler bileşeni, üretim süreçlerinde iş barışı içinde oldular.

Kapitalist ülkelerdeki Keynesyen yaklaşımın terk edilerek, neo-liberal politikaların özelleştirme stratejisi; sendika yöneticilerinin rasyonel olmayan talepleri, Sovyetlerin dağılması ve hepsinden önemlisi üretimde emek veriminin düşmesi, üretim araçlarındaki gelişmenin etkileri ile uygulanabilir oldu.

Emeğin, sabit sermaye artışı sağlaması, kapitalist üretimin yaşaması için zorunlu ve gerekli amaçtır. Sabit sermaye artışı da, bir başka deyişle birikmiş emektir. Birikmiş emek, yani sabit sermayenin, üretim süreçlerinde yoğunlaşması, üretimin asli unsuru emek bölümünde, fonksiyon, donanım, süre ve sayısal olarak değişimi de zorunlu hale getirir. Üretim araçlarındaki her gelişme; emeğin, gelişen üretim araçlarını kullanabilmesine uygun bir beceriye-donanıma ulaşmasını da sağlar.

Yaşadığımız dönemde; emeğin, kapitalizmi getirdiği aşama; yukarıda belirtildiği gibi, hem başat üretim araçlarını hem de bu üretim araçlarını kullanarak üretim yapan emeği değiştirip dönüştürdü. Her üretim tarzında olduğu gibi, “Kapitalist bir ekonomik sistemde de büyümenin, yeniliğe bağlı olduğu su götürmez bir gerçektir. Ve o sistem ne kadar küresel ve rekabetçi olursa yenilikte çabukluk ihtiyacı da o kadar fazladır. Yenilikler, insan yaratıcılığının ürünüdür, yaratıcı işçiler de bu nedenle her gelişim sürecininparçasıdır’’²¹⁶ Her tür mal ve hizmetin küresel ve rekabetçi olması gerektiği nedeni ile önem kazanan değişim aşamasındaki rekabete yönelik, gelişim sürecinin parçası emeğin önemsenmediği bir dönemin yaşanmasına neden oluyor. Bu dönem, kapitalizmde yaşanan emeğin veriminin artması, iş

²¹⁵Negri,A. (2005), *Devrimin Zamanı*, çev. YavuzAlogan, Ayrıntı Yay. İstanbul, 20

²¹⁶Huws, a.g.e. 2014, 54

gücünün açığa çıkması, mal ve hizmet üretiminde olağanüstü artışlara karşın, emeğin toplumsal ve ekonomik baskı etkisinin azalmasının bir sonucudur.

Bu durum aynı zamanda, dijitalleşen dünyada emeğin gözlerden uzaklaşmasına neden oluyor.

Üretim merkezlerinde ya da karanlık fabrikalarda, bir bölümü görülen üretim araçlarının becerileri karşısında, hayranlıkla beraber şok yaşıyor. Görünenlerin insan emeğinin ürünü olduğundan bile kuşku duyuluyor. Emek, gerek endüstriyel robotik sistemlerdeki birikmiş emek, gerekse metada somutlaşmış emek ve dijital dönemin yeni emeği olarak dikkatlerden kaçıyor. Toplumsal alanda etkisi azalan bu emek, üretimde kristalize bir emek olarak, daha etkin konumdadır. Maddi mal üretiminden uzaklaşmış bu emeğin, birikmiş emeğe, yani üretim araçlarına, yani robotik sistemlere devrettiği, büyük ölçekli meta üretimi bu etkinliğin en önemli göstergesidir.

Kapitalizm, kontrol edemediği bir gelişme yaşarken, emek cephesinde maddi üretimden uzaklaşmış etkin yeni emeğin yerinin ve durumunun tartışılması hem doğal “hem de gereklidir. Bu tartışma gelişerek devam etmektedir. Marksist tarih tezi ihmal edildiği ve emeğin kitlesel gücü ve toplumsal yönlendirici etkisi azaldığı için, üretimde emeğin öneminin ihmal edildiği bir sürecin yaşanması da doğal bir sonuç olmaktadır. ”Diğer alanlarda olduğu gibi ekonomide de tamamen yeni bir şeyin meydana geldiğine dair bir fikir birliği ortaya çıkıyor gibi görünüyor: bildiğimiz şekliyle dünya tamamen kaydileşiyor ve bu, eski maddi dünyayı anlamlandırmak için geliştirilen tüm kavramsal modelleri bir şekilde sorguluyor.”²¹⁷Böylece yaşadığımız dijital dönemin üretici güçleri, belirttiğimiz üretim araçları ile birlikte, üretimin vazgeçilmez ögesi, yeni emeği ve durumunu tanımlamamızı gerektiriyor. Bu gereklilik başat üretici güçlerin kaydileşen üretim süreçlerindeki fonksiyonu ile Marksist tarih tezinin geçersiz ya da geçerliliğini koruduğunu anlamamızı da sağlayacaktır.

Diğer taraftan emeğin toplumsal-politik görünür etkisizliği, emeksiz bir topluma ulaşıldığı yolunda düşüncelerin güçlenmesine de neden olmaktadır. “Dijital çağda, iş ve yaşam arasındaki sınırların yıkıldığı bir dünyada, analitik bir kategori olarak giderek daha fazla baskı altına giren "emek" terimiyle ilgili olarak bir bilinmezliğin,

²¹⁷Huws,U, (1999) ‘MaterialWorld:TheMyth of The 'WeightlessEconomy' , *TheSocialistRegister*,29

ortaya çıkması”²¹⁸çok doğal. Bu bilinmezlik, endüstriyel robotik sistemlerdeki birikmiş emeğe, metada somutlaşmış emeğe ya da dijital dönemin yeni emeğine, dikkat edilmeyişin bir sonucudur. Önce emeğin ekonomik toplumsal etkisinin üretimden gelen gücüne bağlı olduğunu belirtelim. Üretimden gelen güç, emeğin üretimden çekildiği zaman ekonomik yaşamın duracak noktaya gelmesi ile ölçülür. Karanlık fabrikaların 6-7 işçi ile işletilmesine rağmen donanımlı emeğin, yazılım, iletişim, ulaşım ve finans sektörlerinde etkin oluşuna bakılırsa, genel olarak ekonomideki etkisinin tüm zamanlardan daha fazla olduğu görülecektir. Bu durumuna rağmen emeğin, toplumsal siyasal etkisinin olmayışı açıklanması gereken bir durumdur. “Ve daha da önemlisi, dijital teknolojilerin yanında, içinde ve aracılığıyla işleyen ekonomik ve güç ilişkilerini nasıl analiz edebiliriz?”²¹⁹Bu soru da, durumun açıklanması da, üretici güç yeni emeğin ve emek teorisinin öncelikli olarak geliştirilmesini, emeğin durumuna açıklık getirilmesini gerektiriyor. Günümüzde meta üretimi dışındaki üretimin yaygınlık kazanması, emeğin durumunu açıklamakta zorluklara neden olmuştur. Meta dışı üretimin dayanağı zihin ve kol emeği ayrımında görülebilir. Son zamanlara kadar, zihin ve kol emeği ayrımı meta üretimi sürecinde herhangi bir bilinmezliğe neden olmuyordu. Meta değişimi ve meta kullanımı “meta mübadelesinin toplumsallaştırıcı işlevini yerine getirmesini, toplumsal sentezi gerçekleştirmesini mümkün kılan, kullanıma dair her şeyden soyutlanmış”²²⁰ olmasının etkisi ile önem taşımaktadır. Aynı şekilde üretim araç gereçlerinin de yapılan işle ilişkili toplumsallaşmanın itici gücü olduğu bir gerçektir. “İşçinin kişisel özelliklerinin yerini alan teknolojik cihazlar, emeğin öznelliğini bireye özgü organik kısıtlardan kurtararak makinenin toplumsal gücüne dönüştürür. Böylece, otomatikhale gelmiş bir emek sürecinin elektronik işleyişi, tek bir işçinin değil bütün işçilerin yerine geçerek işgücünün toplumsallaşması anlamına gelir.”²²¹Meta dışı ürünlerin, klasik emek teorisinde nasıl konumlandırılacağına ilişkin yaşanan tereddütler büyük ölçüde giderildi. Yeni emeğin geldiği durum ortaya konulduğunda, emek teorisini geliştirmenin daha sağlam dayanakları olacaktır.

²¹⁸Burston, J., D-Witheyford, N. and Hearn, A. (2010) Digital labour: Workers, authors, citizens, special issue. *ephemera* 10(3/4): S.214-221

²¹⁹Burston, H. a.g.m. 2010, 214-221

²²⁰Rethel, A.S. (2011) *Zihin emeği kol emeği-epistemoloji eleştirisi*, (çev Ayşe D. Temiz), Metis Yay, 44

²²¹Rethel, a.g.e. 2011, 185

5.2.1. Yeni Emeğin Fraksiyonları

Emeğin ve birikmiş emek ürünü üretim araç gereçlerinin geldiği aşama, emeğin, bir yandan birikmiş emeğin bir kısmının mülkiyetine sahip olduğu, öbür yanda büyük bir emeği üretim dışına iterek işsiz bıraktığı bir aşamaya gelmiştir. Aynı şekilde bu aşamaya uygun, hatta bu aşamayı belirleyen bilgi birikimi ve bilgiye ulaşma kolaylığı ile toplumsallaşmanın da çok önemli bir aşamasıdır. ‘‘Bir enformasyon ekonomisine geçiş zorunlu olarak emeğin niteliği vedoğasındaki bir değişimi içerir. Bu, ekonomik değer dizileri (paradigmalar) arası geçişin en dolaysız sosyolojik ve antropolojik sonucudur. Günümüzde enformasyon ve iletişim, üretim süreçlerinde asli bir rol oynamaya başlamıştır.’’²²² Dijital ortamda üretilen meta dışı ürünlerde, bu ürünlerin üretilmesinde ve tüketilmesinde yeni ilişkiler ortaya çıkmaktadır. Üretimin dijital ortamda yoğunlaşması, soyut üretim ve soyut bir emeğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İlk bakışta meta üretiminde giderek azalan işçinin ve buna bağlı olarak zayıflayan sendikaların ekonomi-politik etkilerinin azalması, ülkelerde siyasal iktidarların denetimsiz kalması sonucunu doğurmuştur. Emek, meta üretimi dışında, meta olmayan bir ürünle tüm dünyada büyük bir üretimi gerçekleştiriyordu. ‘‘Üretim enformatikleşmesi ve maddi-olmayan emeğin ortaya çıkışının bir sonucu da emek süreçlerinde gerçek bir homojenleşmenin ortaya çıkmasıdır. Bugün üretimin bilgisayarlaşmasıyla birlikte, somut emeğin heterojenliği azalmaya yüz tutmuş ve işçi giderek emeğinin nesnesinden kopmuştur.’’²²³ Ama bir bölüm işçi için, çok önemli farklılık, bu grup işçinin ürettiği, yazılımda heterojenliği daha da yaygın hale getirmesidir.

Soyut ürünlerin yaygınlaşması doğal olarak zihin ve kol emeğinin yeniden tanımlanması ihtiyacını gündeme getirdi. Soyut ürünler yaşamın her alanına ulaşırken, soyut ürünlerin meta, emeğin de, soyut emek olup olmadığı tartışılmaya başlandı. Emeğin, bu soyut ürün üreten bölümünü, Hardt-Negri; Maddi Olmayan Emek, Fuchs; Dijital Emek, Zizek; Entelektüel Emek, Huws ise bazı yerlerde Yaratıcı Emek olarak adlandırmıştır. Başka adlandırmalar da olabilir.

Tarih boyunca emekçilerin kendi aralarında homojen bir yapıya sahip olmadıkları ve fakat bir bütün oluşturdıkları bilinmektedir. Günümüzde faklılaşan emeği, klasik

²²²Hardt, M.- Negri, A, (2000) *Empire*, Harvard University Press Cambridge, London, 289 (223)Hardt, a.g.e. 2000, 292

²²³Hardt, a.g.e. 2000, 292

tanımı ile İşçi sınıfını üç bölümde değerlendirebiliriz. Bu bölünme marksist literatürdeki kol, kafa ve lümpen proleteraya ayırımına uygun düşüyor. Ancak kafa emekçisinin üretim süreçlerinde en etkin kesim olduğu görülmektedir. Meta dışı üretimi gerçekleştiren, entelektüel işçiler, klasik kol işçileri ve emek veriminin artması sonucu üretim dışına atılan dışlanmışlardan oluşan bir emek yapısı ile karşı karşıyayız. Ulaştığımız üretici güçler yapısı; henüz, bu üç kesimi ortak bir kamusal anlayışta birleştiremiyor. Bu kesimlerin her biri kendilerine özgü bir yaşam tarzı ve onun getirdiği anlayış ile bir kimlik oluşturmuşlardır. Belirgin özellikleri, ‘entelektüel sınıfın aydınlanmış hazcılığı ve liberal çok kültürlülüğü; eski işçi sınıfının popülist köktencilik; dışlanmış fraksiyonun daha aşırı ve tekil biçimi,’²²⁴ ile karşımıza çıkıyor. Daha önce belirttiğimiz gibi, bölünmüş işçi sınıfı için, ortak bir kamusal alanın olmayışı, kimlik siyasetine yönelmeyi teşvik ediyor. Bu her fraksiyon içinde,

“belirli bir biçim kazanır: entelektüel sınıf arasında çok kültürlü kimlik siyaseti; işçi sınıfı içinde gerici popülist köktencilik; dışlanmışlar arasında yarı yasadışı gruplaşmalar (suç çeteleri, dini tarikatlar vb.). Böylece proletarya, her biri diğerinin aleyhine oynanacak şekilde üçe bölünmüştür: "cahil" işçilere karşı kültürel önyargılarla dolu entelektüel emekçiler; entelektüellere ve dışlanmışlara karşı popülist bir nefret sergileyen işçiler; topluma düşman olan dışlanmışlar.”²²⁵

Bir kaç ekleme yaparak, bu iç içe geçmiş bölünmeyi biraz daha irdelemekte yarar var. Birinci grupta yani entelektüel olarak adlandırılan bölümü, görece daha iyi gelir elde eden, yaşamına müdahaleyi istemeyen, uluslararası benzer emekçi ile, yaptığı iş gereği ilişkide olan bir kesim olarak ifade edebiliriz. Ayrıca bu kesim kapitalizmin geldiği aşamada, karanlık fabrikaların işletme ve programlama bölümlerinde, iletişim, lojistik, bankacılık ve meta değişim alanlarında çalışanlardan oluşmaktadır. İyi yaşamak isteyen, doğa sevgisi taşıyan, sayıca az olmalarına karşın ekonomik yaşamın etkin bölümü, ama örgütlü olmamaları ve sayıca az oluşları nedeni ile söz konusu entelektüel kesim, politik baskı unsuru olacak bir güç oluşturamamaktadır. Siyasi parti ya da sendikalarda olmak bu kesim için önem taşımaz. Ayrıca bu kesimin gözden kaçırılmaması gereken özelliği, farkında olmasalar bile üretimde yaşamı durdurabilecek gücü ellerinde tutuyor olmalarıdır. Bu kesimi Hardt-Negri maddi-olmayan emek olarak adlandırmaktadır.

²²⁴Zizek S.(2009) *First as Tragedy, Then as Farce* First published by Verso London, 147

²²⁵Zizek, a.g.e. 2009, 147

İkinci işçi kesimi, Zizek'in popülist köktenci diye tanımladığı işçi kesimidir. Örgütlü olmalarına karşın, giderek azalan sayıları nedeni ile, sendikal etkilerinin de olmadığı, bir işi olduğu için kendilerini şanslı sayan kesimdir. Ya da kol işçisi olarak, teknik servis, her tür montaj işinde çalışan el becerileri olan, istikrardan yana olan kesim.

Üçüncü kesimise; umutsuz, dışlanmış ve kızgın kesim, sayıları giderek artan, çok kötü koşullarda yaşayan, sömürüye açık, hem sorunlarının büyük olduğu hem de sorun olan kesim.

5.2.1.1. Entelektüel emek

Bu üç bölümden, Zizek'in Entelektüel Emek dediği bölümü de bölümlere ayırarak, maddi ve maddi olmayan üretimde bütünleşmiş emek, saf maddi olmayan emek ve duygulanıma yönelik (sağlık ve eğlence) maddi olmayan emek olarak üçe ayırarak değerlendirmeler yapılabilir. Entelektüel emeğin ayrıca bir ayrıma tabi tutulması zorlama bir ayırım olarak görünüyor. Böylesi bir ayırım aynı zamanda; emeğin bu bölümünün, ortak bir kamu alanı oluşturduğu gerçeğinin göz ardı edilmesine de neden olabilir.

O bakımdan Zizek'in entelektüel emek fraksiyonunu ayrıca bölümlere ayırmanın her hangi bir yararı görülmemektedir. Tekrar entelektüel emeğe dönersek, bu emek yani büyük ölçüde maddi olmayan üretimi gerçekleştiren emek, dolaysız biçimde bir birlik ve ortaklık oluşturmaktadır. Hardt-Negri "Maddi-olmayan emeğin ortak oluşu, daha önceki emek biçimlerinde olduğu gibi dışarıdan dayatılmış ve örgütlenmiş bir şey değildir, *-ortaklık kendiliğinden emek faaliyetine tam anlamıyla içkindir.* yani sadece sermaye tarafından harekete geçirilen ve biraraya getirilen bir güç değildir,"²²⁶ dedikten sonra Marksistpolitik iktisatçıların eski anlayışlarının sorgulanması gerektiğini belirtiyor. Aslında bu tahlilin sonucunda sorgulama beklentisi, bizim öne sürdüğümüz, entelektüel emeğin üretim aracımülkiyetine sahip olduğu yargısı ile yanıtlanıyor. Sermaye ya da devlet tarafından harekete geçirilen üretici güçler, ilk defa entelektüel emeğin mülkiyetine sahip olduğu yazılımla harekete geçiyor. Başka bir anlatımla, değişken sermayenin, sermaye tarafından örgütlenmesi giderek sınırlanıyor. Marksist yaklaşımla değerlendirildiğinde, üretim süreçlerinde; entelektüel emeğin, teknik bilgi üstünlüğü

²²⁶Hardt, a.g.e. 2000, 293-294

ile birikmiş emek üzerindeki mülkiyetinin yaygınlaşmaya başlayacağını ortaya koyması bakımından önemlidir.

Dijital ekonomide, dijitalleşen emek ürünlerinin yaygınlaşmasına bakarak, emeğin farklılaşmış entelektüel kesiminin varlığı çok açık biçimde görülebilir. Toplumsal emek hem dijitalleşmeyi hem de dijital ürün üretmeyi gerçekleştiren emeği de kapsamaktadır. Ancak meta dışı üretim yapan emek, ‘‘hem rutin ve vasıfsız, hem diğer türden ve bedensel olmayan işte, devasa bir genişleme olsa da, toplam emek içinde azınlık olmayı sürdürüyor.’’²²⁷ Azınlık bir emeğin maddi olmayan üretimi ve bu üretimle, üretim araçları üretiminin üretim yeteneğini üreterek, etkin olması, büyük bir dönüşümün eşiğinde olduğumuz anlamına gelmektedir.

Emeğin bu çok az sayıdaki azınlık bölümünün belirgin özelliği; tekrar edersek, mülkiyeti kendisine ait olan, yazılım üretimi yapıyor olmasıdır. Günümüzün üç önemli üretim aracından biri olan yazılımın önemi, küçük meta üretimi olmasındandır. Bu üretim aracının; yazılımın, üretilebilmesi yalnızca eski usullerle yapılabildiği için bir kısıt altındadır. ‘‘Bir kalem, kağıt ve dizüstü bilgisayarla sessizce bir koltuğa oturan bir insan, bir programı satır satır yazarak sanal sözcükleri hayata geçirmek zorundadır. Herhangi bir donanım seri olarak üretilebilir ama bir beyni seri olarak üretemezsiniz.’’²²⁸ Bu saptama azınlık emeğin vazgeçilmezliğini belirtmesi açısından önemlidir. Demek oluyor ki bir yazılımı çoğaltmak mümkündür, yazılım yazan bir yazılım yazmak da mümkündür, ama robotik sistemler, ‘‘ bazı işleri insan beynine nazaran çok daha çabuk yapabilmelerine mukabil, anlayış yani alış kapasiteleri büyük bir salonu doldurabilecek kadar büyük olanlarında bile çeşitlenme bakımından insan beyninden çok düşüktür. İnsan beyninin kendi kendini, kendi inisiyatifi ile geliştirmesine karşın makine yapıldığı gibi kalmaktadır.’’²²⁹ Başka bir deyişle azınlık emeğin yazılım sınırları içinde bu emeğin yaratıcı beyin sınırları içinde robotik sistemler çalışabilir. Bu emeğin ürettiği ölçüde; sanal kabul edebileceğimiz, yazılımın büyük bölümü robotik sistemlerle meta üretimini biçimlendirirken, başka bir bölümü de dijital alana yöneliyor.

²²⁷Huws, a.g.e. 2014 s.82

²²⁸Kaku, M. (2016), Geleceğin Fiziği, (Çev. Yasemin Saraç Oymak, Hüseyin Oymak, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş.,Ankara

²²⁹Arf, a.g.m .1959,91-103

Elbette başat üretim alanlarında işçi sayısının azalmasına, sendikaların güç yitirmesine bağlı olarak, emeğin toplumsal baskı fonksiyonunu yerine getiremediği bir gerçektir. Emeğin toplumsal-politik görünür etkisizliği, emeksiz bir topluma ulaşıldığı yolunda düşüncelerin güçlenmesine de neden oluyor. ‘‘Dijital çağda, iş ve yaşam arasındaki sınırların yıkıldığı bir dünyada, analitik bir kategori olarak giderek daha fazla baskı altına giren "emek" terimi ile ilgili olarak bir bilinmezliğin, ortaya çıkması,’’²³⁰ çok doğal. Bu bilinmezlik, endüstriyelrobotik sistemlerdeki birikmiş emeğe, metada somutlaşmış emeğe ya da dijital dönemin yeni emeğine, dikkat edilmeyişin bir sonucudur. Entelektüel emeğin ekonomide belirleyici olması, ‘‘maddi olmayan veya ağırlıksız yeni bir iktisadi faaliyet alanının varlığı anlamına gelmez. Bu basitçe artan işbölümünün karmaşıklığını dile getirmektir; bedensel ve zihinsel olarak bölünen görevlerin, bir diğerinin varlığından habersiz olarak farklı işçilere farklı coğrafyalarda dağıtılması anlamındadır.’’²³¹ Bu emek, şimdilik, bir yandan büyük ölçüde görünür olmayan bir bağ ile küresel biremektir. Küresel işbölümü ‘‘emeği mekan ve zamanda. Tüm metaların belirli bileşenlerinin küresel ekonomideki belirli yerlerde üretileceği ve bunların bir meta olarak satılabilmesi için uyumlu bir bütün oluşturması amacıyla yeniden montajlanacağı bir şekilde örgütlemektedir. Böylece bütün dünyadaki emeği bütün gün boyunca yönetebilmektedir.’’²³² Ya da emek, ürettikleri ile küresel emeğin birleşmesini gerçekleştiriyor olabilir. Bütün bu gelişmelerin sonucunda, toplumsal siyasal etkisi olmayan, örgütsüz, ama üretimin öncü emeğinin maddi olmayan meta ürünleri üreterek, mekan bağımlılığının azaldığı ve giderek yok olacağı anlamına gelmektedir. Bildiğimiz çalışma ortamlarının ve çalışmanın işten bağımsız bir kapsayıcılığı vardı. ‘‘Temel mesele iş değildi. Bu anlam her şeyden önce işgücünün satılmasının geçim güvencesinin temelini yanı sıra, bireyselleşmiş yaşam tarzının da temelini oluştururdu.’’²³³ İşyerinin alt kültürü ile oluşan bağ ve dayanışma emek toplumunda kamulaşma gücü yaratırdı. Entelektüel emek için, mekan zorunluluğu ortadan kalkınca, artık bu emek kesiminin yaşam tarzı da değişime uğramaktadır.

²³⁰Burston,J.,D-Witheyford,N. andHearn.A(2010)Digitallabour: Workers, authors, citizens, specialissueephemera 10(3/4): S.214-221

²³¹Huws, a.g.e. 2014 s.82

²³²Fuchs.C, (2015) Dijital Emek ve Karl Marx. (Çev. E. Kalaycı- S. Oğuz),NotaBene Yay.Ankara.,242

²³³Beck, U,(2014), Risk , (Çev. Kazım Özdoğan-Bülent Doğan), İthakiyay.İstanbul, .209

5.2.1.2. Klasik işçi sınıfı

Üretici gücün eski emeği ya da klasik işçi sınıfı hakkında, Marx'ın kapitalizmi eleştirisinden başlayarak günümüze kadar, sınırsız ölçüde araştırma ve teorik tartışma yapılmıştır. Tüm dünyada marksist teori ile, emeğin ekonomik toplumsal yönlendirici ve belirleyici etkisi birinci savaştan sonra artmış, Sovyetlerin varlığı, başta Avrupa olmak üzere, sosyal devlet anlayışının gelişmesine neden olmuştur.

Emek savunucusu sosyalistler, Şili'den Kore'ye, Küba'dan Nikargua'ya kadar dünyanın her yanında, iktidara da iktidar adayı olabilmişlerdi. Bu yükselişe karşı, kapitalizm 1970'lerden başlayarak, ekonomik ve siyasal bir diz önlem aldı. Bir yanda sol yükselişe karşı silahlı müdahale yapıldı öbür yanda ekonomik önlemler alındı. Böylece işçi örgütleri aracılığı ile emeğin toplumsal ekonomik baskı aracı olarak yönlendirici, etkileyici bazen belirleyici bir konuma yükseldiği dönem; neo-liberal politikalara yönelen kapitalizmin, özelleştirme süreci ile sona erdirildi. Özelleştirme, üretici güçlerin bu günkü aşamaya gelmesinde, önemli bir rol oynadı. Özelleştirme, kamu kesiminde örgütlü olan emeğin güçsüzleştirilmesi için ilk adım oldu. Kamu kesiminde üretim araç gereçlerindeki eskime nedeni ile verimsiz duruma gelen kamu işletmeleri özelleştirildi. Özelleştirme, işletmedeki işçileri tasfiye etti. İkincisi ileri teknoloji ürünü robotik sistemlerle üretim yapılması sonucu, ikinci dalga işçi tasfiyesi gerçekleşti. Bütün bu gelişmelere rağmen, örgütlü ama sayıları giderek azalmış sendikalı işçi olarak varlığını sürdürüyor. Başka bir deyişle, üretici güçlerdeki değişim, yukarıda belirttiğimiz nedenlerle, ikinci fraksiyonu, eski işçi sınıfını, popülist köktenci, örgütlü ama etkisini kaybetmiş bir bölüm haline getirmiş bulunuyor. Sayıları giderek azalan bu kesim, robotik sistemlerin yaygınlaşması ile üretim merkezlerinden, satış sonrası bakım onarım ve inşaat sektöründe ve montaj aşamalarında yoğunlaşmaya başlıyorlar. Böylece örgütlü oldukları sendikalar zayıflıyor ve etkili oldukları kamusal alan giderek daralıyor. Bu kesim için işini kaybetmemek en öncelikli talep olarak öne çıkıyor. Bu kesimin teknik donanımı olan bir bölümü, entelektüel emeğin ikinci üçüncü halkasında istihdam olanağı bulabiliyor. Ama işini kaybedenlerin büyük bölümü, emeğin en yoksul üçüncü bölümü dışlanmışlara katılmak zorunda kalıyorlar.

5.2.1.3. Dışlanmışlar

Ekonomik gelişim ve değişim emeğin verimi ile ilgilidir. Ekonomik yaşamın devam edebilmesi için, emek veriminin artırılması gerekir. Bu da üretim araçlarındaki birikmiş emeğin yoğunlaşmasını zorunlu hale getirir. Birikmiş emeğin başka bir ifade ile üretim araç gereçlerinin özel mülkiyetine göre organize edilmiş üretim süreçleri, kâr amacı ile oluştuğundan, verimi artan emeğin neden olacağı sorunları dikkate almaz. 1970’li yıllardan başlayarak, emeğin veriminin artması sonucu, açığa çıkan işgücü artarak büyüdü. “On yıllık patlayıcı dijital büyüme, neoliberal ekonominin cezalandırıcı kemer sıkmasını ve neden olduğu aşırı eşitsizliği hafifletmekte başarısız oldu. Öfke ve şiddeti tek çareleri olarak benimseyen çok sayıda insan, kendilerini gelecekte dışlanmış hissetmeye başladı.”²³⁴

Hiçbir sistematik gelire sahip olmayan, kentlerin çevrelerinde, sağlıksız koşullarda yaşayanların bu bölümü prekarya ya da dışlanmışlar olarak tanımlanıyor. Genellikle geçici işlerde, çalışıyorlar. Hiçbir güvencesi olmayan her tür sömürüye açık büyük bir kesimi oluşturuyorlar. Yer altı dünyası, inanç sömürücüleri ve her tür kirli işte kullanılması mümkün olan bu kesim, aynı zamanda kentler için tehlikeli topluluklar olarak görülüyorlar. Gelecek için umut taşımadıklarından saldırgan ve kendilerine ait dayanışma alanları oluşturmuş büyük bir bölüm.

5.2.2. İşçi Hakkında Yeni Değerlendirmeler

Kurumlar, sahip oldukları dijital elektronik cihazlarla, yapılacak işleri insanlara yaptırarak onları bedelsiz çalıştırıyorlar. Örneğin daha önce banka çalışanları tarafından yapılan işlemler, günümüzde ATM ler aracılığı ile banka müşterilerine yaptırmaktadır. Banka müşterilerinin yaptığı işlemler için harcadıkları emeğin, ‘Bedeli Ödenmemiş Emek’ olarak değerlendirildiği görüşler ortaya çıkmıştır. Ya da kitle iletişim araçları ile “İş dışı çalışma süresi içinde en büyük tek blok, reklam verenlere satılan, izleyicilerin zamanının, işçiler tarafından değil, kitle iletişim araçları tarafından satılıyor olması”²³⁵ da bedeli ödenmemiş izleyici zamanı olarak öne sürülebiliyor. Emek cephesini daha fazla genişleten Smythe’nin bu yaklaşımı şimdilik yeterli ölçüde kavranamıyor olsa bile, Marksist teorinin Sovyetler

²³⁴Zuboff, S.(2019)*The age of surveillance capitalism*, PublicAffairs, New York.131

²³⁵Smythe, D. (1997),Communication: Blindspot of Western Marxism, *Canadian Journal of Political and Social Theory* Vol.1, No.3 (Fall/Autumn 1977)

dağıldıktan sonra yeniden geliştirilmeye başlandığı dikkate alındığında, ufuk açıcı değerlendirmeler olarak kabul edilmesi gerekir. Burada birikmiş emeğin; emeği, bedelini ödemediği çalıştırma donanımına ulaştığını kabul etmemiz gerekir. Bu çerçevedeki tartışmalar, entelektüel emeğin üretim araçları mülkiyetini başat mülkiyet haline dönüştürdüğü aşamada daha iyi anlaşılabilir.

Yeni üretici güçleri değerlendirdiğimiz bu bölümde, üretici güçlerin hızlı bir değişim sürecinde oldukları görülmektedir. İşsizliğin, yaygın silahlı çatışmaların, yoğun ekonomik sorunların bir arada yaşanıyor olması, bize köle isyanlarını, haçlı seferlerini, iki büyük dünya savaşını düşündürüyor. Üretim tarzı değişimleri öncesinde, yukarıda belirtilen sorunların benzerinin yaşandığı, düşünüldüğünde üretim tarzı ya da mülkiyet biçiminde bir değişimin öncesinde olduğumuzu değerlendirebiliriz. Entelektüel emeğin başat üretim aracı yazılım mülkiyetine sahip olması bu değerlendirmeyi daha da gerekli hale sokmaktadır. Başat üretim aracı mülkiyetindeki değişimin üretim tarzı değişiminde belirleyici olduğu bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında, bir üretim tarzı değişim sürecinde olduğumuzundayanakları daha net olarak görülebilecektir. Günümüzün temel sorunlarını ortaya koyarak, üretim tarzı değişimi yaşayıp yaşamadığımızı da ölçmek mümkün olacaktır. Yaşanan sorunlar üretim tarzı geçiş aşamalarındaki sorunların benzeri olması yanında, sınırsız meta üretiminin neden olduğu ilave sorunlarla birlikte, değişimi zorunlu hale getirmektedir.

5.3. Üretici Güçlerdeki Değişimin Etkileri

Yaygın ve hızlı bir değişim yaşanıyor. Yaşamın her alanında kullanılan metaların çeşitlenmesive üretim devir sürati şaşırtıcı ölçüde arttı. Bu büyük değişimin etkisi her yerde hissedildi. Değişimin ürünleri ve hızı ile uğraşırken, değişimin asıl nedenini anlamak ve sorgulamak ihmal edilmişti. Küresel yeni dünya düzeni tahlillerinde, kapitalizmin gediklerini kapatmak temel amaç olunca, ekonmi politik alanda kısırlaşmanın yaşanması da doğal bir sonuçtu. Şimdi bu dönem aşıyor. Liberal ekonomistler ya da sosyologların araştırmaları, marksist teorisyenler tarafından, marksist tarih tezi çerçevesinde yeniden değerlendiriliyor. Böylece üretimin unutulmuş gücü emek yeniden hatırlanıyor. Bütün sorunların nedeni ve çözümü olan emek ya da cismleşmiş şekli ile proleterya; yeniden ve zorunlu olarak, hatırlanıyor. 'Mevcut toplumsal düzeni rasyonel bir bütünlük olarak kavramaya

çalıştığımız anda, ona; içsel bileşeni olmaktan çıkmaksızın, onun semptomu olarak işlev gören - bu bütünlüğün çok evrensel rasyonel ilkesini alt üst eden- paradoksal bir unsuru “²³⁶ proletaryayı, dahil etme gereği ve zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Böylece Sovyetlerin dağılması ile göz ardı edilen proleteryanın dijitalleşen dünyada da en önemli üretici güç olduğu kabul edilmeye başlanacaktır. Henüz yeterli derinlikte formüle edilmemiş olsa bile, dijital ortamda kullanılan emek üzerine tartışmalar sürmektedir. Tartışmalar, emek tarafından üretimi gerçekleştiren, maddi olmayan emek ürünlerinin, meta sayılıp sayılmayacağı konusunda yaşanan tereddütlerle başlamıştı. Marx’ın ‘Emek ürünü, bütün toplumsal durumlarda kullanım nesnesidir; amayalnızca, bir kullanım cisminin üretimi için harcanmış emeği bu cismin" nesnel" özelliği, yani değeri olarak ortaya koyan belirli bir tarihsel gelişim çağı, emek ürününü metaya dönüştürür.”²³⁷ Bu tarihsel gelişim çağı kapitalizmdir. Marx’ın yukarıdaki sözlerinden yola çıkarak maddi olmayan ürünlerin meta olup olmadığı ile bunu üreten emeğin konumu hakkındaki tereddütler ortadan kalkmaktadır. Tarihsel gelişmelerden bildiğimiz, üretimi arttırmak ve üretim maliyetlerini düşürmek ya da verimliliği arttırmak için üretim araçlarının yenilenip geliştirilmesi kapitalist açıdan zorunlu ve gereklidir. Bu gelişme aynı zamanda, hem metanın hem de meta üretimi için harcanmış emeğin gelişiminde, herhangi bir sınır olamayacağını da açıklar. Böylece, kapitalizmin geldiği aşamanın, maddi olmayan emek ürünlerini metaya dönüştüren aşama, olduğu sonucuna varılabilir, Bu yeni ve farklı üretici güçlerin oluşturduğu bileşim de farklı bir meta üretmektedir. Başka bir deyişle, harcanan emek, maddi olmayan bir kullanım nesnesini metaya dönüştürmektedir. Bunu da maddi olmayan meta olarak değerlendiriyoruz. Gelineen noktada tartışmalar sürmekle birlikte sosyal medyada yaratılan içeriğin meta olduğu konusunda Dallas, Fuchs başta, başka düşünürler de yaratılanın meta olduğu konusunda birleşmektedirler. Burada önemli bir nokta bilginin özel ve özgün bir metaya dönüştüğü, tüketilmekle bitmediği ve geliştiği nedenleri ile ortak mülkiyeti teşvik eden bir ek değer taşıdığıdır. Üretici güçlerdeki değişimin ilk önemli etkisi, üretim yelpazesini maddi olmayan üretimi de kapsamına alarak genişletmesidir. Emek ve üretim araçlarındaki değişmeyi meta tanımını yeniden yaparak tamamlamış olduk. Şimdi Üretici güçlerdeki değişimin etkilerine bakabiliriz.

²³⁶Zizek, S.(2008),. The Sublime Object of Ideology ,published by Verso, London, 18

²³⁷Marx, a.g.e. 2011, 73

5.3.1. İşsizlik

Emek, birikmiş emek olarak üretimde kullanılan her tür makine-ekipmanla ve kullanılan hammadde ile birlikte üretici güçleri oluşturur. Teknolojinin gelişmesini sağlayarak, verimsizemeği boşa çıkararak işsizliğe neden olan da emektir. Yaşadığımız şu dönemde, “Tarihtebenzeri yaşanmamış büyük bir toplumsal dönüşüme neden olacak, güçlü ve yeni bir teknoloji devrimine sürükleniyoruz... Bununla birlikte, aynı teknolojik güçler, aynı kolaylıkla artan işsizliğe ve küresel bir bunalıma.”²³⁸ da neden oluyorlar. Gözlenen üretici güçlerdeki gelişmenin işsizliğe yol açtığıdır. 1950’lerden itibaren, sanayileşme ya da sanayiye geliştirme bütün dünyanın tek hedefi olmuştu. Sanayileşmenin olumsuzlukları fark edilmeden, yaşamı kolaylaştıran sanayi ürünleri kullanımı, insanlığın benimsediği sanayileşme hedefinin, doğru olduğuna inancı pekiştiriyordu. Tarlayı süren traktör, ekim ve hasat makinaları, yiyecekleri uzun süre koruyan buzdolabı, çamaşırların kolayca yıkandığı çamaşır makinesi ve daha binlerce sanayi ürünü, sanayileşme için yapılan her şeyin haklı görünmesine neden oluyordu.

Teknolojik gelişmenin üretkenliği arttırarak, sanayinin büyümesini sağlayacağı, böylece refahın artacağına inanılıyordu. Teknolojik gelişmenin yaratacağı sorunlara dikkat çekmeye çalışan görüşlere karşı önce, “ekonomik büyümeyi artıracığına ve artan istihdamı ve satın alma gücünü teşvik edeceğine inanmaya devam eden, iş dünyası liderleri tarafından, pek paylaşılmadı. Ancak bugün, az sayıda ama artan sayıda şirket yöneticisi, yeni yüksekteknoloji devriminin bizi nereye götürdüğü konusunda endişe”²³⁹ taşıyorlar. Endişelenmekte haklı olduklarını belirtmekte yarar var. Çin’deki telefon parça üreticisi Changying Precision Teknoloji Company Fabrikasında, insansız kamyonlardan, depo ekipmanlarına kadar her şey bilgisayarlar tarafından kontrol ediliyor. Verimlilik % 250 artmış durumda Meksika’daki ConstellationBrands Fabrikasında her vardiyada sadece 6 kişi görev yapıyor. Bu altı kişinin yaptığı işi daha önce 250 forklift operatörü yapıyordu. Hollanda’da Philips’in karanlık fabrikasında 128 robot ve sadece dokuzinsanla tıraş makinesi üretimi gerçekleşiyor. Karanlık fabrikalar giderek yaygınlaşıyor. Robotik sistemlerin yaygınlaşması işsizliği arttırıyor. Bu gelişmeler karşısında, klasik ekonomi teorisinin, açığa çıkan iş gücünün, emek piyasasında ücretleri düşüreceği, ücretler düşünce

²³⁸Rifkin. J.(1995),*TheEnd Of Work*, PutnamBookpublishedby G. P. Putnam'sSonsNew York, .13

²³⁹Rifkin.a.g.e.1995,s.11

işgücünün farklı sektörlerde istihdam edilerek, üretimde yeni yatırımlarla dengenin tekrar sağlanacağı varsayımı geçerliliğini yitirmiş oluyor. Bugün olduğu gibi 1920'lerde, "işin temelden yeniden yapılandırılması ve bir dizi emek tasarrufu sağlayan teknoloji, ekonomik manzarayı değiştiriyordu. Ford montaj hattı ve General Motors organizasyonel devrimi, şirketlerin mal ve hizmet üretme şeklini kökten değiştirdi. İçten yanmalı motor ve otomobil ulaşımın hızını artırıyordu".²⁴⁰ Bu durum üretimde verimliliği olağanüstü arttırmıştı. "1920-27 arasında Amerikan endüstrisinde üretkenlik %40arttı. İmalatta, adam-saat başınaüretim, 1919-29 arasında yılda %5,6 oranında şaşırtıcı bir artış gösterdi. Aynı zamanda, 2,5 milyondan fazla iş ortadan kayboldu. Sadece imalat sektöründe 825.000'den fazla mavi yakalı işçi işten çıkarıldı."²⁴¹ Üretim araçlarındaki değişimin ya da teknolojik gelişmenin emeği bu ölçüde açığa çıkacağı önemsenmemişti. İşsizliğin yaygınlaşıp toplumsal huzursuzluklar başlayınca, "Ekim 1929'da işsiz sayısı bir milyondan azdı. Aralık 1931'de 10 milyondan fazla Amerikalı işsizdi. Altı ay sonra, 1932 yılının Haziran ayında işsiz sayısı 13 milyona çıkmıştı. Mart 1933'te, buhranın zirvesinde işsizlik 15 milyonu aşarak zirveye ulaştı."²⁴² Benzer bunalımAvrupa'da, Japonya'da yaşanıyordu.

Bilindiği gibi, üretici güçlerde, üretim araçlarındaki yenilenme ve gelişmeemeğin verimini arttırarak, işgücünün açığa çıkmasına neden olur. Kapitalist üretim tarzında, üretim araçlarında yenilik, üretim aracına sahip olmayan, ve ona yabancılaşmış emeğin verimini arttırmak için, bir zorunluluktur. Amacı, daha çok üretmek ve pazara daha çok meta sunarak kâr maksimizasyonu sağlamak olan kapitalist için, üretim araçlarını sürekli yenileyerek verim artışını sağlamaktan başka çare yoktur. "Çağdaş sanayide makinelerin sınırsız yetkinleşebilirliğini, her sanayi kapitalistini, iflas tehdidi altında, makinelerini durmadan yetkinleştirmekle yükümlü tutan zorunlu bir yasa haline getiren, toplumsal üretimdeki anarşinin itici gücüdür."²⁴³ Bu anarşi üretim araçları mülkiyetine sahip, üretimde verimi arttırmak isteyen kapitalistin üretim aracını yenileme zorunda kalmasının sonucudur. Bu zorunluluk da emek verimini arttırarak iş gücünün bir bölümünün açığa çıkması demektir.

²⁴⁰Rifkin, a.g.e.1995,s.18

²⁴¹Rifkin,a.g.e.1995,s.18

²⁴²Rifkin, a.g.e.1995,s.18,19

²⁴³Engels,F (1974)*Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, (çev. Öner Ünalın), sol yay.Ankara. 87

Günümüzde, endüstriyel robotik sistemlerle meta üretimi, istenen zamanında, istenen miktarda ve kusursuz bir şekilde gerçekleşiyor. Karanlık fabrikalarda aydınlatma, ısıtma giderleri, işçi ücretleri, yemek ve servis hizmeti ortadan kalkmış oluyor.

Endüstriyel robotik sistemlerin kullanımı yaygınlaşırken, robot fiyatları giderek düşüyor. Kaynak robotları 2005 yılına göre 50.000\$ ucuzlamış durumda 2025 yılında ise fiyatların 30.000\$ daha ucuzlaması bekleniyor.

Acemoğlu-Restrepo'nun, ABD için ortaklaşa yaptıkları bir araştırmada "Bin işçi başına her bir ek robotun yerel istihdam-nüfus oranını yüzde 0,39 puan ve ücretleri yaklaşık yüzde 0,77 azalttığı"²⁴⁴ sonucu çıkıyor.

ILO'nun Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm Eğilimler 2022 raporuna göre, Küreseli işsizliğin 2019'daki düzeyi 21 milyon kadar aşarak 2022'de 207 milyon olacağını ortaya koyuyor. Küresel salgın milyonlarca insanı yoksulluğa sürüklemişti ve yeni tahminler 2020'de 30 milyon yetişkinin daha işsiz kalmanedeniyle aşırı yoksullaştığını (satın alma gücü paritesine göre günde 1,90 ABD dolarından daha az parayla geçinme) göstermektedir. Ayrıca, aşırı yoksul çalışanların sayısı, yani çalışarak kendilerini ve ailelerini yoksulluk sınırının üzerinde tutacak kadar kazanamayan çalışanlar, 8 milyon artmıştır. ILO tahminlerine göre 2022'de, krizin neden olduğu işgücü piyasası aksamaları nedeniyle 52 milyon tam zamanlı işe eşdeğer bir çalışma saati açığı olacaktır. 2021'de nüfus artışına göre ayarlanan çalışma saatleri, 2019 Ç4'teki düzeylerin 125 milyon tam zamanlı işe eşdeğer (48 saatlik çalışma haftası varsayarak) miktarda altında kalacaktır ve 2021'e göre oldukça büyük bir ilerleme olmasına rağmen hala son derece yüksektir. 2022'de istihdamın nüfusa oranı %55,9 olacaktır, yani 2019 düzeyinin 1,4 yüzdelik puan altında kalacaktır. İşini bırakanların birçoğu geri dönmemiştir; bu yüzden mevcut işsizlik düzeyi hala krizin istihdama etkisini tam olarak ortaya koyamamaktadır. 2019 ve 2020 arasında 2 yüzdelik puana yakındüşüş gösteren küresel işgücüne katılım oranı, 2019 düzeyinin yaklaşık 1 yüzdelik puan altında olacak, 2022'de %59,3'ün altına düşerek yalnızca kısmen toparlanacaktır. Küresel işsizlik oranının en azından 2023'e kadar 2019 düzeyinin üzerinde kalacağı öngörülmektedir.

²⁴⁴Acemoğlu, D.–Restrepo, P. Robots and Jobs: Evidence from US Labor Markets, *Journal of Political Economy*, 2020 April 22, vol. 128, no. 6

Boston ConsultingGroup araştırmasına göre, şu sıralarda fabrikadaki işlerin %10 unda otomasyona geçilebiliyor. Bu oranın 2025 de %23'e çıkması bekleniyor. Robotik sistemlerin yaygınlaşması ile birlikte verimi olağanüstü artan emeğin açığa çıkardığı iş gücünün (işsizsayısının) McKinsey Global İnstitute raporlarına göre 2030 yılına kadar 400 ile 800 milyon kişiye ulaşacağı hesaplanıyor. Bu tabloya bakarak, "Önümüzdeki yüzyılın artan teknolojik işsizlik ve zayıflayan tüketici talebine bağlı yeni ekonomik gerçeklerinin, ne piyasanın ne de kamu sektörünün işçileri bir kez dahakurtarabilmesinin çok daha zor olduğunu."²⁴⁵ anlayabiliriz. Teknolojik gelişmenin meta üretiminde neden olduğu işsizlik yanında, dijitalleşen bilgi toplumunun bir çok işi ve mesleği ortadan kaldırması nedeni ile de işsizliğe neden olduğu açıktır. İşsizlik, yani emeğin somut durumunu oluşturan işsiz insanlar, üretim araçları gibi paslanıp çürümüyor, ama çaresiz, kızgın ve saldırgan bir hale gelerek toplumsal bir sorun haline geliyorlar. Bu dışlanmış iş gücüne karşı ayrılıkçı davranarak, duvarlarla güvenlik sağlama anlayışı yaygınlaşabilir ama, aynı anda "yaklaşan ekolojik felaket tehdidi; sözde fikri mülkiyet için özel mülkiyetin uygunsuzluğu; özellikle biyogenetik alanındaki yeni tekno-bilimsel gelişmelerin sosyo-etik sonuçları ile"²⁴⁶ birleşince, kapitalizmin mevcut işleyişinde, işsizliği önleyip azaltacağına dair ekonomik politika önermedeki çaresizliği açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu çaresiz durum kapitalizmin doğal işleyişinin beklenen, öngörülebilir bir sonucudur. "Kapitalist üretim tarzının bütün mekanizması, kendi öz eseri olan üretken güçlerin baskısı altında işlemez olur. Bütün bu üretim araçları kitlesini sermayeye dönüştürmeye artık güç yettirmeyebilir. Üretken güçler boş durur ve aynı nedenle, yedek sanayi ordusu da boş durmak zorundadır."²⁴⁷ Üretim araçları kitlesinin neden olduğu işsizlik yanında, özel bir durum olarak 1.Aralık. 2019 tarihinde Çin'in Vuhan Kentinde ortaya çıkan Covit-19 salgınının neden olduğu işsizlik, dünyadaki işsizliklere ilave bir işsizlik yarattı. Tüm dünyada ekonomilerin küçülmesine neden oldu ama işgücünün, iş yerinin uzağında evinden, çalışmasının denenmesine de olanak sağladı. Önümüzdeki dönemin istihdam iş ve işsizlik tanımlarında bile değişmelere neden olabilecek bir deneyimin yaşanmasını sağladı.

²⁴⁵Rifkin.a.g.e. 1995, 33

²⁴⁶Zizek, S. (2009). How ToBeginFromTheBeginning, *New LeftReview*, 57may/jun

²⁴⁷Engels,a.g.e. 1974, .91

Yüzeysel çözümlerin dışında kapitalizm, Üretici Güçlerdeki değişimin neden olduğu işsizliği çözmek için; ancak, savunma, koruma, kutsal bir dava için savaşı kışkırtabilir. 1929 da başlayan işsizlik ABD'yi, teknolojik gelişme ile açığa çıkan işsizliği önlemek için Avrupada başlatılan İkinci Savaşa katılmaya yöneltmişti. Savaş sonrası kapitalizmin öncülüğü ABD'ye geçince, kapitalizmin her sıkıştığı durumda, savaş çıkarma stratejisi ABD tarafından ekonominin bir aracı haline geldi. "1980'lerin sonunda, 20.000'in üzerinde büyük savunma müteahhitliği şirketi ve buna ek olarak 100.000 taşeron, Pentagon projelerinde çalışıyordu...

Kalıcı bir askeri-endüstriyel kompleksin eklenmesine rağmen, savaş sonrası canlılık, 1950'lerde ve 1960'larda otomasyondaki atılımlardan kaynaklanan ve devam eden teknolojik işsizlik tehdidi"²⁴⁸ altındaydı. Bu tehdit; yani işsizlik, her seferinde çatışma alanlarını genişleterek önlemeye çalışılmıştır. Görüldüğü gibi üretici güçlerdeki değişimin tetiklediği İşsizlik, kapitalizmin işsizliği çözme aracı olarak başvurduğu 'çatışma alanlarında istihdam' yöntemi ile çözülmeye çalışılmaktadır. Silahlı çatışmalar, kapitalizmin istihdam yaratmak yöntemi dışında pazar ve enerji kaynaklarına ulaşma, bu alanlarda hakimiyet kurma ve bu hakimiyeti devam ettirmenin zorunlu bir sonucudur. İnsanlık tarihinde başka nedenler gösterilse bile, emeğin ve üretim araçlarının değişip gelişmesi sancılı bir sürecin yaşanmasına, mutlaka bir çatışmaya da neden olmaktadır. İçinde bulunduğumuz dönemde, üretici güçlerdeki değişimin ekonomik toplumsal yapıdaki yansıması, işsizlikle birlikte, silahlı çatışmaların da yaygınlaşması olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.3.2. Silahlı Çatışmalar

Yerleşik Tarım toplumu ve göçebe çoban toplum ayrışması, daha sistematik ve planlı çatışmaları da birlikte getirmişti. Barışçı yerleşik tarım toplumları savunma amaçlı önlemler alırken. Otlak arayan çoban toplumlar karşılıklı çıkan yerleşik toplumları ya yağmalayarak ya da çöreklenerek yönetimleri altına almak için saldırı silahları geliştirdiler. Farkında olmaslar bile, bu çatışmalara, üretim araçları ihtiyacının neden olduğu anlaşılabilir. Üretim aracı "sürünün" beslenmesi için otlak arayışı ile saldırganlık, tarım üretimi yapılan toprağı ve hasat edilen ürünü korumak için savunma, savaşın iki ana hareketinin oluşmasına neden olmuştu. Yerleşik tarım toplumlarının yaygınlaşması ile ilişkiler başka bir aşamaya geldi. Saldırgan çoban

²⁴⁸Rifkin. a.g.e.1995, 32

topluluklar, yerleşik tarım toplumlarına; onları başka saldırgan göçebe çoban toplumlarından koruma karşılığında, çöreklediler. Göçebe çoban toplumları zor kullanarak ele geçirdikleri toplumlarda, hem yerleşik toplumun topraklarına hem de üstünde çalışan emeğe sahip oldular. O aşamada başlayan; savaşın iki temel eylemi, toprakları korumak için savunma, yeni topraklar ve emek gücü elde etmek için saldırı kaçınılmaz olmuştu. Başka bir deyişle, üretici güçleri korumak ya da yeni üretici güçleri mülk edinmek için savaşlar zorunlu hale gelmişti.

Belirli bir dönemde topluluğun toplam hasılası, toplumu beslemeye, yetmiyorsa işgücü artmış ya da üretim araçları yetersiz hale gelmiştir. Bu durum, prekapitalist dönemde, üretim aracı toprak elde etmek için savaşları, zorunlu hale getirmişti. Savaş o kadar önemli bir etkinliktir ki üretimle eş değerde hatta ondan daha önemli sayılmıştır. Çünkü savaşla üretici güçler ya savunulmakta ya da saldırı ile yenileri ele geçirilmektedir. En önemli üretim aracı toprağın mülkiyeti ile, toprak üstünde çalışanın emek ürünlerine el koyma isteği, saldırının ve savunmanın ana nedeni olmuştur. Millattan önce 6.yüzyılın ortalarında doğduğu kabul edilen Sun Zi (Sun Tzu) 'nin yazdığı Savaş Sanatı adlı eseri, savaşın o günden bugüne önemini açıklamaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi Çinde "Zhou Beylikleri adı verilen 148 küçük devletin"²⁴⁹ birbiri ile çatışması, zamanın göçebe çoban ve yerleşik tarım toplumlarının, üretim araçları mülkiyeti için çatışmaları dönemidir. Bu çatışmalar, savaş sanatı üzerine düşünmeyi ve hala önemini koruyan Savaş Sanatı adlı eserin yazılmasının da nedeni olmuştur. "Sun Zi der ki, Savaş bir ülkenin baş sorunu, ölüm kalım yeri, var olma ya da yok olma yoludur, muhasebesiz olmaz"²⁵⁰ Aslında bu cümle ile Sun Tzu, toprak ya da sürü elde etmek ya da tersi toprak ve sürü kaybetmenin bir ölüm kalım sorunu olduğunu belirtirken üretim araçları elde etme ya da üretim araçlarını kaybetmenin önemini vurguluyordu. Bu savaşlarda kazanan için esir aldığı insanlar da o günün anlayışında üretim aracı olarak görülüyordu. Üretici güçlerin gelişmesi ile savaşın da bir sanat olarak ortaya çıkışı aynı zaman dilimine rastlıyor. Tarih boyunca savaş önce üretim aracı toprak mülkiyeti için ama kutsal bir amacın perdelemesi ile gerçekleşmiştir. Savaşa yönlendirmede "coşturulacak tutkular, halkın doğasında var olmalıdır, ancak siyasi amaçlar yalnızca hükümetin

²⁴⁹SunTzu,(2022) *Savaş Sanatı*, (çev.PulatOtkan-Giray Fidan),İşBnkası yay.,istanbul, IX

²⁵⁰SunTzu, a.g.e. 2022, 1

işidir.”²⁵¹ başka bir deyişle üretici güçlerin oluşturduğu bir üretim tarzında o tarzın mülkiyet yapısını korumak ve geliştirmekle görevliler, bu görevin gereği olan korumak ve geliştirme işini savaşıarak yerine getirirler. Bu amaç genellikle savaş isteğini başka bir nedene dayandırılarak gizlenmesini de gerektirir.

Savaş konusu; marksist tarih tezine kadar, bağımsız üretici güçlerin değişiminden ayrı olarak düşünülmüştür. Ama yüzeysel bir şeyin sonucu ya da nedeni olduğu kabul edilse bile üretici güçlerden ayrı düşünüldüğünde, diyalektik tahlilden uzaklaşmaktadır. Böylece, ‘saf savaş kavramını ele alırsak, savaşın siyasi amacının savaşın kendisiyle hiçbir bağlantısı olmadığını söylememiz gerekir; çünkü savaş, düşmanı bizim irademizi yerine getirmeye zorlamayı amaçlayan bir şiddet eylemiyse, amacı her zaman ve yalnızca düşmanı alt etmek ve onusilahsızlandırmak olacaktır,’²⁵² şeklindeki yorum da, çelişkinin uzlaşmazlık anındaki durumuna bakmaktan öte bir anlam taşımayacaktır.

Çoban toplumların hem üretken hem savaşkanlıkları ile başlayan üretim aracı otlak isteği, yerleşik tarım toplumlarını egemenlikleri altına alıp kaynaşmaları ve yönetmeleri, saldırmak ya da savunmak için hem savaşıacak asker hem de savaş araç gereci edinme ihtiyacını ortaya çıkarmıştı. Bu ihtiyaç giderek çok büyüdü, düzenli ordular kuruldu, savaş eğitimi veren okullar yaygınlaştı. Bütün bunlar üretim araçları mülkiyeti ve ona bağlı tüm başka ilişkilerin ve o mülkiyet anlayışına göre oluşmuş hukuki düzenin korunması ve geliştirilmesi uğruna yapıldı. Savaş, tarih boyu, bir imparatorluk kurmak için ya da başka bir imparatorluğun saldırısını bertaraf etmek için kutsallaştırılmıştır. Feodal üretim tarzından başlayarak, üretim araçları mülkiyetini, en önemli üretim aracı toprak mülkiyetini korumak ya da edinmek için, zor kullanılması gerektiği ortaya çıkmış; bu zor, üretim araçları mülkiyetine sahip olanların, devlet aygıtını icad ederek; zor kullanmayı devletin meşru hakkı olarak göstermeleri sonucuna ulaşmıştır. Başka bir deyişle ‘şiddetin tekelleşmesi, işlevselden ziyade meşrutiyetçi bir hükümdarlık anlayışının yaygınlaşmasıyla devlet olmanın tanımı haline gelmiştir.’²⁵³ Artık üretim araçları mülkiyeti, meşrulaşmış zoru tekeline alan, devlet tarafından korunur hale gelmiştir. Devletin, hakimiyeti altındaki tüm toprakların, o topraklar üzerinde yaşayan herkesin sahibi krallar ve

²⁵¹ Clausewitz C.V. (1989), *On War*, Published by Princeton University Press, New Jersey.89

²⁵² Clausewitz, a.g.e. 1989, 90

²⁵³ Black, J. (2009), *Savaş ve Dünya*, (Çev. Yeliz Özkan), Dost Kitabevi Yay, Ankara, 247

imparatorlar, kullarını, kendilerini yeniden üreteceği küçük bir feodal artışa razı ederek, çok küçük ölçekte toprak mülkiyeti paylaşarak, kentlerin ememediği açığa çıkan iş gücü ile yeni topraklar peşinde koşmak zorundadırlar. Bu da savaş demektir. Ekonomik bir çıkar elde edilmek için birisine saldırmak aslında haksız bir savaş demektir. Saldırıya uğrayan ise kendini savunurken haklı bir savaş vermektedir. Buradan saldırı savaşlarını, genellikle savaştan çıkarı olmayanların başkaları için, daha açık bir ifade ile mevcut üretim araçları mülkiyetini korumak için, üretim araçları mülkiyetine sahip olanların yayılmacı çıkarına göre düzenlenmiş savaşlar olarak tanımlayabiliriz. Savaşları başlatmak da savaş sonrasını değerlendirmek de belirli bir amaca hizmet eder, bu amaç gerçek amacın dışında bir aldatmacadır. Savaşın haklılığını, büyüklüğünü ve başarıyı; etkisiz hale getirilen düşman kuvvetlerinin ve kendi kayıplarının miktarı üzerinden yapılan değerlendirmeler bile asıl amacı gizleyen bir yöntemdir. Herhangi bir savaşa neden katıldıklarını bilmeyen ama yaşamını kaybetmiş insan kayıpları bile, savaş sonrası, savaştan çıkarı olanlar tarafından kutsanarak kullanılır. Çünkü bir savaşta “Ölü sayısı savaşların ölçeğine ilişkin en basit ölçü birimi, ödenen bedelin en saf betimi ve fedakarlığın en güçlü göstergesidir. Sayıların ayrıntısı savaşta düşenlerin matemle anılmasını, anıtların dikilmesini, tarih kitaplarının yazılmasını ve ulusal efsanelerin sürüp gitmesini sağlar.”²⁵⁴

Günümüzde savaş karşıtı eğilimler nedeni ile, “Devletler, savaşı yeryüzünden silmek istediklerini iddia ederken, savaş hazırlıklarını sürdürürler. Savaş araçları icat etme faaliyeti, silahların yaratacağı etki kadar büyüleyicidir. Onlar savaşmak zorunda olduklarını, bunu ancak en haklı sebeplerle son çare olarak ve en uygar tarzda yapacaklarını iddia ederler.”²⁵⁵ Gene Clausewitz’e dönersek, yukarıda belirtildiği gibi, devlet bir yandan mevcut üretim araçları mülkiyetini korumak ve bu mülkiyeti genişletmek amacı ile hareket eder, ama bu amaç genel olarak başka nedenler öne sürülerek gizlenir. Her savaş mutlaka politik bir amaca hizmet ediyordur. Ama bu politik amaca hizmet ederken içindeki “savaşın öz niteliğini teşkil eden şiddet, doğal ve kör bir içgüdü olarak kin ve nefret; öte yanda, savaşı ruhun özgür bir faaliyeti haline getiren ihtimal hesapları ve rastlantıları” da kapsar.²⁵⁶

²⁵⁴Freedman.L,(2022), *Savaşın Geleceği*,(çev. Yavuz Aloğan,) Say Yay.İstanbul, 172-173

²⁵⁵Freedman,a.g.e. 2022, 11

²⁵⁶Clausewitz. a.g.e. 1989, .89.

Savaşın bir sanat kabul edilip kutsanması boşuna değil, elbette toplumların eriştiği sosyoekonomik durumlarının, tehditlere karşı korunması gereklidir. Dar anlamda bakıldığında ülkelerin büyük ölçekli askeri harcamalar yapması, devletin temel fonksiyonları olarak belirlenen sağlık eğitim, adalet hizmetleri yanında, güvenlik hizmetini bir adım daha önde görmesi anlaşılabilir. Ulus devletler için oluşturulan temel ilk önlem devletin bekâsı için güvenlik gücü oluşturmak, eğitip savaşa hazır hale getirmektir. Bu kapitalizmin tüm devletleri zorladığı bir yapılanmadır.

Meta üretiminin değişim için yapıldığı kapitalizm, meta değişiminde kırılmaya neden olacak engel tanımamaktadır. Sistemin devamı değişimin zor tehdidi altında serbestçe yapılmasını sağlamaktır. Bu süreç üretici güçlerin belirli bir zaman dilimindeki, emek verimi ile üretim araçlarının teknik yapısındaki uyuma göre meta değişiminin aksaksız yapıldığı bir dönemi kapsar. Üretici güçlerdeki değişim, meta üretiminde pazar genişlemesini gerektirdiğinde ya da emeğin artan verimi ile açığa çıkan işgücünün istihdamı ekonominin genel işleyişi içinde zorlaştığında savaş kaçınılmaz olur.

Kölecî toplum yani Roma yıkıldıktan sonra kuzey Afrikada egemenlik kuran islam devletleri, ıspanyayı bile ele geçirmişlerdi. Akdeniz kentleri İstanbul ve Venedik dışında yok olmuşlardı, doğu akdeniz ticareti zayıflamıştı. Milyonlarca köle açığa çıkmıştı. Romadan sonra tek örgütlü güç kilise, 1096 ila 1272 yılları arasında, müslümanlara karşı yüzden fazla haclı seferi düzenledi. Bu seferler yeni üretim tarzı yeşerirken, işsizlere iş bulmak, aynı zamanda üretim aracı toprak elde etmek ve hakimiyet alanlarını genişleterek ticaretin canlanması için yapılmıştı.

Benzer şekilde feodal imparatorlukların yıkılarak emeğin özgürleşmesi, üretim araçlarındayeni mülkiyetin yerleşmesini sağlamak Birinci Dünya Savaşına neden olmuştu. Üretim araçlarında büyük teknolojik gelişme gösteren sömürsüz Almanya, meta değişim olanakları için İkinci Savaşa neden oldu. Savaşa neden olan üretici güçlerdeki uyumsuzluktur, ama bu uyumsuzluk, bir savaşla çoğu kez emek karşıtlarına yarar, ya da bazı kişiler için bireysel siyasi kazanca dönüşür. Örneğin ‘‘Arjantin ekonomisi 1982’de borçları ve yozlaşmasının ağırlığı altında kalarak çöküyordu General Galtieri’nin Cuntası Arjantin bayrağını kayalıklardan ibaret ileri karakol mevkiine dikince bütün ülke halkı bu hareketi ayakta alkışlamıştı’’.²⁵⁷

²⁵⁷Klein,N.(2007)*The ShockDoctrin-The Rise of DisasterCapitalism*,Met.pol. Books, New York, 137

Böylece emeğe yapılan baskılara karşı yükselen muhalefet, bir süreliğine ertelenmiş oldu. Bu olay, neo-liberal politikaların öncü lideri, İngiltere başbakanı için de bir fırsat olmuştu. Thatcher, 225 İngiliz ve 625 Arjantinlinin yaşamını kaybettiği Falkland zaferini izleyen yıldaki, seçimleri kazanmıştı. Benzer şekilde 2010 yılında Arap Baharı başlamıştı, kuzey Afrikanın Akdeniz kıyıları ile Kızıldenizin kapısı Yemen’de, Basra Körfezi kapısı Bahreyn’de, Irak ve Suriye’de sözde demokrasi talepleri ile halk ayaklanmaları başlamış ama yaygın bir çatışma ve istila sonucu bu ülkelerin birçoğunun kaynaklarına el konulmuş ve bir barikat oluşturulmuştur. İlk bakışta ABD öncülüğünde demokrasi getirme örtüsü ile yapılan bu müdahale, Çin mallarının Avrupa ve ABD’ye ulaşımını zorlaştırmak ya da engellemek amacı ile yapılmıştı. Çünkü Çin üretici güçlerini etkin kullanarak büyük bir atılım yapıyordu.

Endüstriyel robotik sistemler en çok Çin’de kullanılıyordu, Çin görülmemiş bir kalkınma hızı yakalamıştı, Dünya Bankası verilerine göre, yıllara göre, 2005 %11.4 ,2006’da %12.7, 2007’de %14.2, 2008’de 9.7 ve 2010’da %10.6 büyüme oranlarını gerçekleştirmişti. 1971 yılında 430.96 milyar dolar olan ihracatı,1989’da 3.76 trilyon, 1998’de 6.92 trilyon, 2006’da 14.96 trilyon 2010’da 19.15 trilyon dolar olarak gerçekleşmişti. Bu durum Avrupa ve ABD pazarlarında Çin mallarının pazar payını büyütmesi, bu pazarlarda benzer mal üretiminin düşmesi ve işsizlik demekti.

Data Commons’un ABD Çalışma Bakanlığı İşçi İstatistik Bürosu’ndan alıntılanıldığı bilgilere göre, ABD’de 2006 yılında %4.4 olan işsizlik 2008’de %7.3’e aralık 2009’da ise %9.9’a yükselmişti. Bu durumda, işsizlere iş için, pazar yollarına hakim olmak için, Arap Baharı gerekli hale gelmiş oluyordu yani savaş.

Bilindiği gibi, Mart 1933’te, ABD de işsizlik, 15 milyonu aşarak zirveye ulaşmıştı. İkinci savaş ABD’deki işsizliğin çözümünde önemli bir rol oynamıştı. Kapitalizmin bayraktarı ABD işsizliğin çözümünde savaşın gerekliliğini kavrayınca büyük bir savaş endüstrisi oluşturmayabaskladı. Bu endüstrinin ekonomik gücü bir devlet olsa idi, “dünyanın on üçüncü en büyük gücü olacaktı. 1980’lerde Amerika Birleşik Devletleri askeri güvenliğe 2,3 trilyon dolardan fazla para harcadı. Her 100 \$’lık yeni sermayenin yaklaşık 46 \$’ı askeri ekonomiye gitti.”²⁵⁸

²⁵⁸Rifkin, a.g.e. 1995, 32

Arap Baharı ile benzer bir savaş başladı ve dünyanın çeşitli bölgelerinde devam ediyor. Bu savaşların neden olduğu yıkım, milyonlarca insanın ölümü, daha fazla insanın göç etmesi kaostan yaygınlaşmasına neden olmaktadır.

Üretici güçlerin; birikmiş emeği, üretim araçları, yüksek teknoloji içeren araçlar haline geldi böylece, en önemli unsur emeğin verimi olağanüstü arttı. Bu bir yanda meta üretiminde artış, ama aynı zamanda işgücünü açığa çıkaran etkisi ile de istihdamda azalış demektir.

Kapitalizmin, üretici güçlerdeki değişim ve gelişim sonucu oluşan işsizliğe, sistemin işleyişi nedeni ile, savaş dışında bir çözüm bulması mümkün görünmemektedir.

Savaşın şiddeti ve yaygınlığı kapitalizmin değişim için meta üretiminin sonucu olarak daha da yıkıcı olmaktadır. Emeğin toplumsal yönlendirici etkisi azaldıkça, savaş, siyasal bir amacı gerçekleştirmenin aracı olmaktan çıkarak, ekonomik faaliyetin ve yaşam tarzının amacı olmaya dönüşmektedir.

5.3.3. Aile, Kurumlar ve Devlet Yapılarında Değişim

Üretici güçlerdeki değişim, mevcut toplumsal/ekonomik yapıyı bir dönemin sonunda, yeni bir toplumsal/ekonomik yapıya dönüştürmektedir. Böylesi büyük bir nitelik değişimi için de gerekli ve yeterli ölçüde birikim olmalıdır. Değişimin belirtileri önce, kurumlarda, ailede devlet yapısında görünür. Değişimin son basamağı devletteki değişimdir. Çünkü devlet, üretim araçları mülkiyetinin değişimine göre biçimlenecektir. Devlet, toprak mülkiyetinin bir kısmı kişilere, büyükçe bölümünün kamuya ait olduğu ve bu topraklar üstünde yaşayan insanlarla; günümüz tanımı ile yurttaşlarla, birlikte oluşur. Soyut devlet, kurumları aracılığı ile somutlaşır. Bu kurumlar ve en önemlisi aile, devletin çekirdek kurumudur. Diğer kurumlar da aile yapısına dayanarak, bir üretim tarzının dayattığı mülkiyet anlayışına göre bir hiyerarşi içinde biçimlenirler. Üretici güçlerin değişim ve gelişimi bu kurumlarda etkisini göstererek yeni mülkiyet biçimine göre olgunlaşır. Bu bir süreçtir. Bu süreçte yeni anlayışın izleri ile, eski anlayışın çözülmeye başladığı ve bu çözülmeye direnen yapılar bir arada olurlar. Başka bir deyişle, "yeni bir üretim biçiminin ortaya çıkışı, illa ki önceki üretim biçimini yok etmez, daha ziyade onu içererek aşar, ekonominin yeni nitelikleri ortaya çıkar, eski üretim biçiminin

hakimiyeti söner, ancak bu eski biçim, yeni biçim içinde özgül bir şekilde ‘‘ 259 değişime uğrayarak devam eder.

Bu sürecin yaşandığını, ortaya çıkan belirtilerden anlayabiliyoruz. Aile ve devlet çok köklü kurumlar olduğu için bu yapılarındaki değişme daha yavaş ve değişimin son aşamaları olurlar. Bu kurumlar mevcut mülkiyetin, ya da üretim tarzının biçimlendirdiği en güçlü ve dirençli kuruluşlardır. Üretici güçlerdeki değişme, önce kapitalizmin zayıf kurumlarına yönelir. Bu kurumlardaki yenilik arayışı kapitalizmin daha iyi işlemesini amaçlarken aynı zamanda değişimi de hızlandırır. Örneğin, bankacılık sisteminde, para transferlerinin bankalar aracılığıyla yapılmasını kolaylaştırıcı gelişmeler, şeffaflaşma, devletin vergi oranlarını yükseltmesi karşısında, kayıt dışı ekonominin genişlemesine neden olur.

Emek cephesinden, teknolojik gelişmenin sonucu artan emek verimi nedeni ile yaygınlaşan işsizlik, sendikaların etkisini kaybetmesine neden olur. Kapitalist işleyişi denetleyen mekanizma ortadan kalkar, toplam hasıladan emeğin aldığı pay azalır. Gelir dağılımında adaletsizlik artar. Bu belirtiler, üretici güçlerdeki değişimin sonucu olarak görülmeye başlanmaktadır. Sovyetler, dünyanın her yanındaki proletaryanın örgütlü bir güç olarak etkisinin, önemini göstermesine neden olmuştu. Avrupa’da çevre ülkelerde işçi sendikaları serpilip gelişti. Sendikalar toplumsal ve ekonomik yaşamda etkili oldu. Kapitalist toplumda devlet, fabrikaların yaygınlaşması, emeğin örgütlü gücünü göstermesi ve Sovyet etkisi ile sosyal devlet anlayışına geldi. Sosyal devlet içinde gelişen, emeğin sendikalardaki örgütlü gücü, siyasal yapılarda da etkisini göstermişti. Siyasi partiler, oy oranlarını arttırmak için sendikalarla işbirliği yapmak, emek lehine programlar açıklamak ve uygulamak zorunda idiler. Üretim süreçlerinde emeğin toplumsal baskısına, bu baskıyı temsil eden sendikalara karşı, üretim araçlarında gelişme sağlanarak, emeğin baskı unsuru olmasının ortadan kaldırılması amaçlandı.

Bu, değişken sermayenin emek bölümünü büyük ölçüde üretim dışına çıkarırken, birikmiş emeğin üretimde daha vazgeçilmez konuma gelmesine neden oldu. Başka bir deyişle emeğin verimi olağanüstü arttı, ama emek, üretimde niceliksel varlığını büyük ölçüde kaybetti. Üretim araçlarındaki gelişme ile kapitalizm daha hızlı küreselleşirken, güç kaybetmeye başlayan sendikalar uluslararası dayanışma içinde

²⁵⁹Fuchs., age (2015). S.241

olamadılar, ‘Tam tersine, özellikle küreselleşme ve ekonomik krizler çağında, çeşitli ülkelerin işçi sınıfları iyice milliyetçileşti ve birbirinin rakibi oldu’’²⁶⁰ Böylece bütün ülkelerin emekçilerinin birleşmesini amaçlayan sendikalar çözülmeye başladılar. Bu süreçte kirlenme de yaygınlaştı.

Ekonomilerde emeğin toplumsal etkisinin ve ağırlığının azalması, yaygın ve derin işsizlikle birleşince; kızgın işsizler ordusunu, bir süre için yardım paketleri ile oyalayıp politik güç elde eden kirli ve kalitesiz politikacılar devlet yapılarında bozulmanın ve dağılmanın başlamasına neden oldular. Öte yanda meta üretiminde endüstriyel robotik sistemlerle üretim sonucu, maliyetler şeffaflaştı, ekonomide dijitalleşme de yaygınlaşınca, rekabet, değişim aşamasında yoğunlaşmaya, bu da istihdamın değişim, iletişim, tanıtım alanlarında yani hizmetlerde birikmesi sonucunu getirdi. Bu gelişme, iş yaşamında küresel iş bölümünde mekankısıtıniortadan kaldırdı. ‘‘şirketler, artık tüm dünya arasından seçim yapabilecekleri şekilde, faaliyet bazında en iyi yeri aramakta özgürler. Bu nedenle bir şirket, üretimini Meksika’da, araştırma ve geliştirmesini Kaliforniya’da, veri girişini Filipinler’de, yazılım geliştirmesini Hindistan’da ’’²⁶¹ yaptırabiliyor. Bu da devletlerin etkilerini azaltan başka bir etken olarak karşımıza çıkıyor. Yani sınırlar varken sınır ötesi işlemler sınırları ihlal ederek/etmeden yapılabilir. Üretici güçlerdeki değişimin sonucu olarak, emeğin toplumsal baskı aracı olarak yitirdiği alan, ‘‘Sporcular, eşcinseller, silah tüccarları, otomobil sürücüleri, engelliler, ebeveynler, vergi kaçakçıları, boşanmış dullar, doğayı koruyanlar, teröristler’’²⁶² ve benzerleri örgütlenmelerle dolduruluyor.

Devletin ortaya çıkması ‘‘insanın tek başına kendi kendine yetmemesi, başkalarına gereksinim ’’²⁶³ duymasından ya da ‘‘herkesin, kente yerleşerek, bazıları askeri seferlere çıkarak, bazıları kentin savunmasını üstlenerek, bazıları da devlet işlerine bakarak geçimini kentten sağlaması için’’.²⁶⁴ ya da insan sahip olduğu tabii yaradılışının kendisine verilmesinin gayesi olan mükemmelliğine, ancak birbiriyle yardımlaşan birçok insanın bir araya gelmesiyle’’²⁶⁵ gerçekleşeceğine olan inançla

²⁶⁰Koç,Y; (2023), *Uluslararası Sendikacılık Tarihi*,Rumimatbaa, İstanbul, 131

²⁶¹Huws, a.g.e. 1999, 50

²⁶²Beck,U, (2013), *Siyasallığın İcadı*, (çev. Nihat Ülner,) İletişim yay.İstanbul,209

²⁶³ Platon, (2022), *Devlet*, (çev.Sabahattin Eyüboğlu- M.AliCimcoz), İşBank Kültür Yay. İstanbul, 54-55

²⁶⁴Aristoteles,(2022) *Atinalıların Devleti*, (çev.AriÇokona), iş Bankası Kültür Yay.İstanbul,28-29

²⁶⁵ Farabi, *İdeal Devlet*, (çev. Ahmet Arslan), iş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 97

ortaya çıkmıştı. Daha önce de aile vardı. İş bölümü ve dayanışma sağlanacağına olan ihtiyaç devleti doğurmuştu ama ondan önce, iş bölümü ve dayanışma ailede başlamıştı. Ailede başlayan dayanışma ve iş bölümü, aynı zamanda aileyi, mülkiyetin ilk kurumu olarak biçimlendirdi. Özellikle ailenin biçimlenmesinin erkeğin soy çizgisine göre oluşmaya başlaması mülkiyetin ve mirasın toplumsal hiyerarşide önemini arttırdı ve devlete doğru örgütlenme hız kazandı. Morgan'ın belirttiği gibi, "tekeşlilik özelliği, bu egemenlik, önceleri ancak hissedilir derecedeyken, zamanla artıp güçlenmiştir. Mülkiyet konusu malvarlığı arttıkça ve bu servetleri kişinin çocuklarına bırakabilme isteği güçlendikçe soygelimi kadının soyçizgisinden değil, erkeğin soyçizgisinden izlenmeye başlamış; böylece *paternal* egemenliğin ilk temelleri atılmıştır."²⁶⁶ Ailenin gelişmesi, toprak mülkiyetinin kabileden aile mülkiyetine geçmesi ve miras anlayışı ile güçlendirilmesi, kentlerin gelişmesi ve ekonomik yaşamın canlanması, insanlığın ilk dönemlerinden beri önemseydiği, korunma ihtiyacını, daha da vazgeçilmez bir hale getirdi. Kabilde belirtileri görülen ve günümüze uzanan üretim tarzları gelişme sürecinde, mülkiyeti korumak için bir örgütlenmenin gereği devletin oluşmasının nedeni olmuştur.

Devletin dayandığı mülkiyet aile mülkiyeti üzerinden bir üretim tarzı mülkiyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Aile yapısındaki değişim de o üretim tarzına göre biçimlenmekte ve miras başka bir deyişle mülkiyetin korunmasına uygun bir aile yapılanmasını oluşturmaktadır. Mülkiyet anlayışı değişince hem aile içi ilişkiler hem de evlilik ilişkisinde değişimler başlamaktadır. Bu değişimler şekil olarak farklılıklar gösterse bile, sanayi toplumuna kadar evlilik, "bireysel cinsel aşkın meyvesi değildi, çünkü evlilikler eskisi gibi büyüklerin onayladıkları çıkar evlilikleri olarak kaldı. Bu, doğal koşullara değil, ekonomik koşullara, yani özel mülkiyetin orijinal, doğal olarak gelişmiş ortak mülkiyet üzerindeki zaferine dayanan ilk aile biçimiydi."²⁶⁷ Sanayi toplumu insanların aile yapısında da değişime neden olmuştu. Bu aşamada kadın, erkeğe göre daha düşük ücretle çalışmayı kabul etmek, ev hizmetleri yapmak, bir de çocuk doğurup onun sorumluluğunu almak zorunda kaldı. Sanayi toplumu, erkek ve kadının evlilik birliği içinde, farklı roller yüklenmesine neden olmuştur. Bu aynı zamanda cinsler arasında bir çatışmayı da birlikte getirmektedir. Üretim araçları

²⁶⁶Morgan,H.(1998) *Eski Toplum* 2.cilt, (çev.Ünsal Oskay) ,PavelYay.İstanbul, 37

²⁶⁷Engels, F. (2004) *TheOrigin of theFamily*,

PrivatePropertyandtheState,PublishedbyResistanceBooks, London, 73.

mülkiyetine sahip olanlar tarafından sömürülen çalışan kadın, evlilik içinde erkek tarafından ikinci bir sömürüye uğramaktadır. Evde ücretsiz çalışma, cinsellik ve çocuk sahibi olmakla üstü örtülüp, gözden kaçırılsa bile, kapitalist bir işletmenin küçük bir modeli yaşanmaktadır. Günümüzün çekirdek ailesi, sanayi toplumunun biçimlendirdiği aile tipidir. “Bir yandan, ücretli emek ev işine, piyasa dolayımı üretim ise çekirdek ailenin formları ve atfedilmiş rollerine dayanır. Sanayi toplumu, bu bakımdan kadın ve erkeğin eşitsiz konumlarına muhtaçtır.”²⁶⁸ Sanayi toplumunun bu ihtiyacı, kadın emeğindeki gelişme sonucunda üretici güç dengesini bozdu. Evliliklerde baş gösteren çatışmalar, kadının, üretici güç olarak emeğindeki değişimin sonucu olarak karşımıza çıkıyor. Teknolojik gelişmenin ulaştığı düzeyde, başat üretim araçları ile üretici güç oluşturan emek, toplam entelektüel emek içinde Kadın ve Erkek emeğinin, eşit hale gelmesini sağladı. Bu gelişme, dünyayı saran liberalleşmenin aileye bakışını da değiştirmektedir. Çünkü liberalizmin, aileyi “görev ve sevgi bağlarına dayalı değil de, onların çıkarı için kurulmuş bir anonim şirket, çocuk yetiştirmek veya bir evliliği ömür boyu sürdürmek, için fayda-maliyet hesabıyla” hareket eden bir kurum haline getirmişti.²⁶⁹ Aile, kapitalist bir işletmenin küçük bir modeli olarak, aile içinde ilişkilerin ölçümü, bir işletmedeki kârı maksimize etme amacı gibi bir anlayışın egemen olması karşısında değişime karşı dayanamazdı. Bu çöküş üretici güçlerdeki değişim nedeni ile, liberal ekonomi anlayışının insan ilişkilerine yansıyan olumsuzluğudur. Yeni üretim tarzı oluşurken, ailenin değişimini, sevgi bağı temelinde oluşacak kadın erkek ilişkisindeki arınma olarak değerlendirmek gerekir. Bu etkilerle “Evlilik (ve evlilik dışı), ilişkilerde tercih yapma, örneğin eşlerin birbirinden farklılaşan mesleki hareketliliği, ev işi ve çocuk bakımının bölüşümü, gebelikten korunma türü ve cinsellik *seçeneklerinin* ortaya çıkışı çatışmalara.”²⁷⁰ neden olmaktadır. Toplumun çekirdek yapısı ailenin değişime uğraması karşısında büyük endişeler yaşanıyor. Bu kurumun yok olması ya da alıştığımız biçimden farklılaşmasının sonuçları üzerine yapılan öngörüler ürkütücü biçimde sunuluyor. Bu öngörülere dayanarak, kapitalizmi savunanlar, bir anda aileyi ahlak üzerinden savunmaya yöneliyorlar. İnsanların, genel olarak toplumların değişimden endişe duymaları anlaşılır bir duygudur. Bilinmezlik, değişimin neden olacağı tahmini başarıların bile görmezen gelinmesine neden olabilir.

²⁶⁸Beck, a.g.e.2014, 157

²⁶⁹Fukuyama F. (1992), *TheEnd Of HistoryandtheLastMan*, Macmillan, Inc. New York, 324

²⁷⁰Beck, a.g.e.2014, 159

Büyük toplumsal değişimler sürecinde, aklın rehberliğinden ve bilimden uzaklaşarak değişime direnmek, büyük çatışmalara neden olur. Günümüzde değişim, birikmiş emek ürünü teknoloji ile ve sokaklarda görünmeyen yeni emeğin verimi ile oluyor. Aile konusunda değişim süreçleri insanları çok daha fazla etkiliyor. Evli olmadan birlikte yaşama, çocuk sahibi olmayı istememe, ayrı evlerde oturarak evliliği sürdürme, üretici güçlerin aile üzerindeki değişimin aile üzerindeki yansımaları. Henüz biçimlenmiş değil ama arayış devam ediyor. Cinsler arasında alışılmış mülkiyete dayanmayan bir ilişkinin arayışları sürüyor. Yeni mülkiyet anlayışında, herkesin olup kimsenin olmayan doğa mülkiyetinde yeni bir aile yapılanmasını bekleyebiliriz. Çünkü üretici güç emek için, sanayi devrimi sonrası, 'kaybedecek zincirlerinden başka birşeyi yok' sözünün yerini şimdi, 'tüm insanlığın kaybedecek hava, su ve toprağının, yani kaybedecek çok şeyin var' sözü alıyor. Günümüzün yeni öncü emeği (entelektüel emek), yazılım mülkiyeti ve bu mülkiyetin oluşturacağı anlayışla, liberalizmin büyük tahribatına uğrayan; insanlığın vazgeçilmez yaşam alanı doğaya ile maddi ilişkisini, aynı zamanda doğaya saygılı bir ilişkiye dönüştürebilecektir.

5.3.4. Çevre Duyarlılığı

Üretici güçlerdeki değişimin; çevreye; geniş anlamda doğaya; bakışı da farklılaştırdığı açıktır. Doğayı değiştirip dönüştürmek için doğaya düşmanca davranmanın yerini, doğa ile birlikte doğayı koruyarak dostça bir yaşam kurma isteği ve zorunluluğu almıştır. Liberalizmin neden olduğu doğanın tahribini önleme, çevre sorunlarının çözümü yamsal önemdedir. Bu sorunlar, üretici güçlerin gelişmesinin, ama bu gelişmenin kontrol edemediği sınırsız meta üretiminin, neden olduğu sorunlardır.

İleri teknoloji ile karanlık fabrikalarda üretim, miktar açısından sınırsız meta üretimi ve bu üretimin ihtiyaç duyduğu sınırsız kaynak kullanımı ile yapılmaktadır. Öte yandan işsizlik ve gelir dağılımındaki adaletsizlik, sade bir yaşamı zorlarken aşırı üretimin yol açtığı çevre kirliliği de daha fazla hissedilerek ön plana çıkıyor. Üretici güçlerin günümüze kadar geçirdiği aşamalarda, insan doğa ilişkisi, doğayı ele geçirmek ve biçimlendirmek anlayışı ile sürdürülmüştür. Bu süreçte doğa ile zorunlu birlikteliğin uyumu yerine, doğaya karşı savaşmak tercih edilmiştir. Günümüzde yaşanan ekolojik krizin nedeni bu savaşın yıkıma uğrattığı doğanın tepkisi olarak

görülmelidir. Geldiğimiz aşamada insanlık; “ doğa ile arasındaki maddesel alışverişi, üretici güçlere bütünsel bir biçimde gelişme olanağı verebilecek şekilde koordine “²⁷¹ etmek zorunluluğu ile karşı karşıyadır. Meta üretiminin azgın kitlesel boyutu ve çeşitliliği, insan ihtiyaçlarını karşılamak yerine, tüketimin; krediler, taksitli satışlar, moda ve farklılaşma isteği ile pompalanarak, yapay talep yaratıp tüketime yönelmiştir. Birleşik Krallıkta yapılan bir araştırmada, “kişi başına ortalama 118 parça giysi düştüğü saptanmış. Üstelik bunların dörtte birinin en az bir yıldır giyilmediği, öğrenilmiş. Bu araştırmada Birleşik Krallıkta, dolaplarda 1.6 milyar giysi olduğu ortaya çıkmıştır.”²⁷² Dolaplardaki bu yığılmanın yukarıda belirtilen, yoğun ve azgın meta üretiminin bir göstergesi olduğu bunun yalnız tekstilde değil, tüm sektörlerde yaşandığı söylenebilir. Sınırsız üretimin atıkları da, üretimde aşırı doğal kaynak kullanımı da büyüktür. Bir kot pantolon üretim için 10.000 litre su harcandığı düşünüldüğünde dolaplardaki giysi fazlalığının aynı zamanda su kaynaklarını tehdit ettiği anlaşılabılır. Üretim güçlerindeki bu gelişme temel üretim aracı doğayı yoketmeye başlamıştır. Bu tehlikenin görülmesi emeğin önemli bir üretim aracı yazılma sahip olması ile başlayan süreçte tüm ilişkiler ve yapıları doğanın korunması doğrultusunda yer almaya zorluyor. Üretici güçlerin değişmesi mevcut mülkiyet anlayışının değişmesi demektir. İnsanlar, daha önce çok istedikleri şeyleri mülk edinmekten vazgeçiyorlar. Vazgeçtikleri şeyin yerine farklı bir şey koyarak farklı bir mülkiyet oluşturuyorlar. Sanayi toplumunun, insanı kalabalıklar içinde yalnız bırakan mülkiyet anlayışına karşı gelişen, sanayi toplumunun neden olduğu yalnızlığı ortadan kaldıran bir mülkiyet, iletişim aracına sahip olma isteği olarak yükseliyor. Amacı ilk adımda doğayı korumak olmasa bile, sonuç olarak doğayı korumaya yönelik bir mülkiyet anlayışına yöneliyor. Mülkiyetteki çarpıcı bir değişimi, araba mülkiyetindeki değişimde görebiliyoruz. Kapitalizm dayanağı özel mülkiyet, bu mülkiyetin de önemli bir hedefi olan araba mülkiyeti, bir prestij mülkiyeti, insana özgürlük veren bu mülkiyettir. Ama “sahip olma ve dışlama hakkından, erişime sahip olma ve dahil edilme hakkına ilişkin düşüncedeki, nesil değişimini sorgulayan şüpheciler için aşağıdaki ufuk açıcı istatistikleri düşünün. 18 ila 24 yaş arasındaki sürücülerle yapılan yakın tarihli bir

²⁷¹ Sihua. L , (2013) Marx’ın Ekolojik İktisat ve Doğa Üzrine Düşünceleri, cilt 1.(çev.Deniz Kızılçec), Canut Yay. İstanbul, 323

²⁷² Geri dönüşüm ekonomisi Dergisi 23.03.2023

ankette, yüzde 46'sı araba sahibi olsaydı İnternet erişimini tercih edeceklerini”²⁷³ söylemişlerdir. Araba mülkiyetinden vaz geçerek, İnternet erişimi mülkiyetine yönelmenin amacı doğrudan doğayı korumak olmasa bile, sonuçları ile çevre kirlenmesine karşı verilen mücadeleye, olumlu bir destek oluşturuyor.

Fosil yakıt kullanımının, kimyasal atıkların, sınırsız kaynak kullanımının iklim değişikliğine neden olduğu artık gizlenemiyor. “Bilim adamları, yüzyılın sonuna kadar bitki ve hayvan yaşamının kitlesel bir şekilde yok olmasının eşiğinde olabileceğimizden ve kendi türümüzün hayatta kalma yeteneğini tehlikeye atabileceğinden”²⁷⁴ endişe ediyorlar.

Üretici güçler teorisi, doğaya hükmetmek doğadan yararlanmaktan öte, doğa ile dost onu koruyan bir anlayışla gelişiyor. Daha önce belirtildiği gibi üretici güçlerden emeğin, artık zincirlerinden başka kaybedecek çok şeyi, toprak hava ve su kaybı gibi çok şeyi var. Bu kayıp aynı zamanda yalnızca proleteriyayı değil tüm insanlığı tehdit ediyor. Bu tehdide karşı emeğin üretkenliği ile gelişen ekolojik felsefe, artık insanı doğadan ayıran değil doğanın bir parçası sayan anlayışa ulaşmıştır. Sihua'nın “Yeni sürdürülebilir gelişim ilkesinin insan-merkezli yaklaşım ile ekoloji-merkezli yaklaşımın ikili birliğini rahatlıkla söyleyebiliriz.”²⁷⁵ yargısına karşı, insanı doğadan ayırmak yerine doğanın bir parçası, doğa ile var olabilen bir konumda tanımlamak daha doğru olacaktır. Bu yalnızca istenen değil aynı zamanda zorunlu olduğumuz bir durumdur. “Bilimsel gelişim kavramının ekolojik içerikli değersel yönelimi, gelişimin maliyetini radikal bir şekilde düşürmek ve sürdürülebilir gelişimi sağlamaktır. Bu asgari maliyet azami ekonomik fayda elde etmek ve sorunu hem maliyet hem de fayda açısından ele alma”²⁷⁶ yaklaşımı bile, insanı parçası olduğu doğadan ayrı gören, doğa insan ilişkisini evlilik ilişkisinde olduğu gibi sevgi ve özveri içeriğinden çıkartarak ticari alışverişe döndüren bir yaklaşım olmaktadır. Ekonominin doğacı yaşam anlayışına uygun biçimlenişi, kapitalizmin değişime dayalı meta üretim süreçlerinde olduğu gibi kâr maksimizasyonu peşinde koşmayı engellemek zorundadır.

²⁷³Rifkin, J. (2014) *The Zero Marginal Cost Society*, First published by Palgrave MacMillan in the U.S. 180

²⁷⁴Rifkin, J. (2011) *The Third Industrial Revolution*, Palgrave Macmillan, USA 1

²⁷⁵Sihua, L. (2013), Marksist Ekolojik İktisat Teorileri, cilt 2. (çev. Deniz Kızılcıç), Canut Yay. İstanbul. 379

²⁷⁶Sihua, a.g.e. 2013 2.cilt, 381

Örneğin Rifkin; kapitalizmin geldiği aşamada, yaptığı tahribatı ve bu tahribatın köklü değişimlere neden olduğunu görüyor. Enerji için fosil yakıt kullanımının tahribatına karşı, “yenilenebilir enerjileri yerinde toplamak için, her kıtanın bina stokunu mikro enerji santrallerine dönüştürmek,”²⁷⁷ gerektiğini savunurken, önerdiği sistemin ihtiyaç duyduğu, kablolar, güneş panelleri, güneş pilleri üretiminde kullanılacak kaynakların büyüklüğünü, bu üretimle oluşacak atığı ve cadiumun zararlarını gözardı ediyor. Başka bir deyişle, çıkmaza giren kapitalizme, insanların hassasiyetlerinden yararlanarak, yeni üretim alanları açmak istiyor. Bu tahribatın kapitalizmin temel işleyişi dışında bir üretim tarzına değil, ama kapitalizmin aklını başına alması halinde önlenebileceğini savunuyor. LiuSihua, Marx ve Engels’in doğanın önemi üzerine dikkat çektiklerini ama teorik eksikliğin, doğal ekolojik ve toplumsal maliyetlerini en aza indirerek desteklenip geliştirilmesi gerektiğini vurguluyor. Ama yeni bir yaklaşım ortaya koymaktan çok, meta üretiminde dünya pazarlarına egemen olma yarışını sürdüren ÇKP’sinin çizgisinde kalarak, başat üretim araçları mülkiyetinin kamunun başka bir deyişle partinin olduğunu, özel mülklerin de kapitalist üretim anlayışı ile davrandıklarını göz ardı ediyor. Yaşanan yaygın ve yoğun doğa kirliliğinin ve tahribatının, üretici güçlerin sınırsız üretim olanaklarına kavuşması sonucu olduğunu bilerek, kaynak arama yerine kaynak kullanımını daraltarak önlenebileceğini kabul etmek zorundayız. Görünen; kapitalizmin, artık değişim için meta üretiminde sınır tanımayan bir yükselişin sonuna yaklaştığıdır. Doğa tahribatı ve çevre kirliliğine karşı enerji için fosil yakıt kullanımını yerine güneş enerjisi başta, yenilenebilir enerji olanaklarını önermekten daha fazla; çılgın üretim hacmini sınırlamak kendini dayatacaktır. Değişimin önlenemez yükselişinin makro düzeyde ekonomi-politik etkisinin ne olacağı da o nedenle çok önem kazanıyor. Bu hızlı gelişmenin şu anda fark etmediğimiz ama tüm insanlığı etkisi altına alan sonuçlarının bir üretim tarzı değişimine neden olacağını düşünmek gerekiyor. Üretici güçlerin neden olduğu değişimin ipuçlarını gözlemleyebiliyoruz. Tüm dünyada gözlemlenen doğada, doğa ile birlikte sade bir yaşama doğru yönelişin olduğuudur.

5.3.5. Dışlanmış Emek ve Çöken Kentler

Sanayileşme, yani meta üretiminin değişim için yapıldığı kapitalist üretim, aynı zamanda kentlerdeki değişim sürecini de hızlandırmıştır. Sanayi üretimi, ihtiyacı

²⁷⁷Rifkin,,a.g.e.2011,45

olan; emeğe, ham maddeye ya da ham maddeye ulaşımın kolay olduğu yerlerde kurulan fabrikalarda gerçekleşir. Tarımında makine kullanımının artması ile kentlere akın eden kırsal nüfus, sanayinin emek talebini karşılayarak aynı zamanda yedek bir iş gücü oluştururlar. Sanayi kuruluşları da emeğin istihdam merkezleri olarak ayrıca tarımsal nüfusun kentlere yönelişine neden olur. Sanayi, zaten ticarete ve zanaatkârlığa dayanan kökleri ile kentlidir. Kentlere gelen insanlar, kentlerin dışında barınmak için bir kuşak oluştururlar, bu barınaklardan işlerine gidip gelirler. Bu barınaklar sanayi devrimi sırasında fabrikalar çevresinde, tüm sefaletin yaşandığı yerler olmuştur. Sanayi geliştikçe kentleri kuşatan ve hiçbir kontrole dayanmayan yeni bir yaşam alanı gecekondular oluştu. Sosyal devletin etkin olduğu bir zaman diliminde burada yaşayanlar bir ölçüde daha insanca yaşamının olanağını elde ettiler.

Günümüzde tüm dünyada kentleri çevreleyen bu gecekondular kuşakları, emeğin veriminin artması ile açığa çıkan umutsuz ve kızgın işgücünün en sağlıksız koşullarda yaşadıkları yerleri anlatıyor. ‘‘Enformel kentleşme dünyanın her yerinde kentsel çevrelerin bünyesinde barındırdığı doğal tehlikeleri (kimi zaman on kat, hatta daha fazla) artırmıştır.’’²⁷⁸ Kentlerin etrafında oluşan ve birikmiş emeğin açığa çıkardığı, bu büyük iş gücünün sınıfsal konumu, işçi sınıfı içinde ‘dışlanmışlar’ olarak tanımlanan fraksiyonu oluşturmaktadır. Ama bu tartışmalardan daha önemlisi bu insanların insan onuruna yakışmayan koşullarda yaşamaya çalışmalarıdır. Gecekondular kuşakları genellikle çöp atıklarının biriktirdiği, kirli suların ya da doğa felaketlerin yaşanacağı ya da tehlikeli üretim yapan fabrikalara yakın alanlarda yoğunlaşmaktadır. Refahın, kültür ve sanatın merkezi olması gereken kentler, şimdi çevresinde üretimin açığa çıkardığı ya da tarımsal bölgelerden gelen dışlanmışların oluşturduğu bir kuşakla sarılmıştır. Değişimin, olumsuzluklarını birlikte yaşayan, kayıt dışı ekonominin dışlanmış emekçileri ile çöken kentleri birlikte değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Gelişen üretici güçlerin neden olacağı yapısal sorunları dikkate almayan, dikkate alsa bile önlem almayan liberal ekonomik yaklaşım, kentlerin ve kentleri kuşatan dışlanmışların oluşmasının başlıca nedenidir.

Bu bölgelerin yaşamak için tehlikeli olduğu ancak, ‘‘Caracas’ta meydana gelen ani seller ile yığıntı kaymaları nedeni ile 32.000 kişi öldüğünde, 140.000 kişi evsiz ve

²⁷⁸Davis. M.(2006), *Planet of Slums*, First published by Verso 2006, London s.123

200.000 kişi de işsiz kaldığında’’²⁷⁹ anlaşılmaktadır. Ya da 1998-2000 yılları arasında Filipinlerde yaşanan sel taşkınları sonucu, ‘’300.000'den fazla insanın evi yıkılınca, başka bir sel felaketinde Tatlon gecekondu kolonisi 6 metreden derin suların altında kalınca, tayfunla gelen bir tufanın Qudezon şehrindeki "çöp dağı" adıyla ünlü Payatas gecekonducuların yıkılıp 1000 kişi öldüğünde’’²⁸⁰ dikkat çekmektedir. Dünyanın her tarafında yaygınlaşan ve kentleri kuşatan gecekondu kuşaklarında yaşayamaya çalışan insanlar, Brezilya ve Meksika’da dünyanın başka bölgelerinde de benzer durumdadırlar. Kentleri kuşatan dışlanmışlar, sel baskını, toprak kayması, salgın hastalık vb tehlikeler yaşarken, kentlerin klasik sakinleri de ‘’dışlanmışların’’ oluşturduğu tehditle, kendilerini bir tehlike altında hissetmektedirler.

Kentleri saran bu gecekondu kuşağında yaşayanlar, genel olarak kapitalizmin yedek iş gücü olmalarının yanında, kentlerde yaşayan daha varlıklı kesimler tarafından bir tehdit unsuru aynı zamanda yararlandıkları iş gücü olarak da görülmektedirler. Gecekonducuların kuşattığı kentlerdeki yaşam, bu kuşatmanın tehlikesine karşı, konut güvenliği için önlemler almayı zorunlu hale getiriyor. Sitelerin etrafının duvarlarla çevrilerek güvenli alanlara dönüştürmek yetmiyor ayrıca 24 saat kamera ile gözleme ve site güvenlik ekipleri istihdam ediliyor. Konutlardan oluşan site yönetimleri güvenlik elemanlarını, güvenlik hizmeti veren şirketler aracılığı ile buluyorlar ama bu elemanların çoğu ‘’dışlanmışlardan’’, gecekondu bölgelerinde yaşayanlardan oluşuyor. Kentin varlıklı kesimi, kendilerini dışlanmışlardan korunmak için, gecekonducularda yaşayan işgücünün bir kısmını, kendi güvenlikleri için, kendi sitelerinde güvenlik emekçisi olarak istihdam ederek bir paradoksa da neden oluyorlar. Aynı şekilde ‘’dışlanmışların’’ binlerce kadın emekçisi bu konutlarda temizlik ve yardımcı olarak istihdam ediliyorlar. Tüm dünyada emeğin veriminin artışı ile açığa çıkan işgücü arttıkça, gecekonducularda yaşayanlar, giderek daha da kalabalıklaşıyorlar. Gecekondu bölgelerinde, dışlanmış emekçilerden oluşan bu kesimin büyük bir bölümü için, hiçbir sosyal güvence bulunmamaktadır. Bu kesim kayıt dışı ekonominin beslenme kaynağıdır. Bu kesimin insanları her türlü sömürüye açıktırlar, daha önce de belirtildiği gibi etnik ve inanç üzerinden yönlendirilmeleri, aidiyet duygusunu okşaması bakımından kolaylaşmıştır. Ayrıca bu kesim, nedeni oldukları kentte yaşamının zorluğunu, başka biçimde kendileri de

²⁷⁹Davis. a.g.e. 2006, 123

²⁸⁰Davis. a.g.e.2006, 124

yaşamaktadır. Örneğin, “Kaldırımında bir yer, bir çekçeğin kiralanması, bir inşaat alanında bir günlük iş, yeni bir işçiye verilen bonservis, bütün bunlar için kapalı bir şebekeye, genellikle etnik milislere, tarikatlara veya sokak çetelerine üye olmak veya onların icazetini almayı”²⁸¹ gerektirmektedir. Sefalet içinde sömürüye açık iş gücü, bir yanda sağlıklı koşullarda yaşamak zorundadırlar, öbür yanda yasa ve ahlak dışı organizasyonların kullandığı, kitleler haline gelmişlerdir.

Ama kapitalizm kentleri kuşatan, bu işsiz, kızgın ve umutsuz kesimin olası tehdidine karşı ya da gerektiğinde kentleri işgal etmek için önlemler geliştiriyor. Mogadişu’da gecekondulu milislerinin 1993 tarihindeki beklenmedik direnişi karşısında, büyük kayıplar veren komando birliklerinin harekâtından dersler çıkaran Pentagon, Birleşik Kent Operasyonları Eğitim ve Çalışma Grubu ile silahlı birimler için, “ kuvvetlerini gecekondulu koşulları altında sokak çatışmalarında uzmanlaştırmayı amaçlayan gerçekçi çarpışma programları düzenlemeye başladı. ABD Kara Harp Akademisi'nin dergisinde, Geleceğin savaşları dünyanın bozuk şehirlerini meydana getiren sokaklarda, kanalizasyonlarda, yüksek binalarda ve geniş alanlara yayılmış evlerin aralannda olacaktır.”²⁸² ifadesi yer aldı. Görüldüğü gibi kapitalizm yalnız ülkeleri bir biriyle savaştırarak açığa çıkmış iş gücünün istihdamını düşünmüyor, aynı zamanda kentlerin bir bölümünde yaşayan işsizlerin de nasıl imha edileceğinin tatbikatını yapıyor.

Kentlerde yaşamının getirisi ile yapılan harcamalar karşılaştırıldığında, giderek artan harcamalar karşısında, kent yaşamının ekonomik olmaktan çıktığı görülüyor. Özellikle büyük kentlerde, sekiz saatlik çalışma zamanına en az iki saat işe gidip gelme zamanı ekleniyor. Ya da, kentte araba sahibi olmanın bedeli, trafikte daha uzun süre kalmayı, daha fazla yakıt tüketmeyi, arabayı park etmek için ayrıca bedel ödemeyi gerektiriyor.

Toplu taşıma araçları yetersiz kalıyor. Parklar küçülüyor, kent merkezlerinde nüfus yoğunlaşıyor. Bir yanda görkemli sağlık merkezleri yükselirken, bu merkezlere ulaşmak zorlaşıyor. Emegın dışlanmış fraksiyonuna, göçmenler de eklenince, bu büyük kesim hem kayıt dışı ekonominin yaygınlaşmasına neden olmakta hem de bu

²⁸¹Davis. a.g.e. 2006; 185

²⁸²Davis. a.g.e. 2006, 203

ekonominin savunucularının siyasal iktidar olmalarının önünü açmaktadırlar. Bu gelişmeler ekonomik işleyişi yasal çerçevesi olmayan bir düzeye taşımaktadır.

Ekonomik olmayan, aynı zamanda giderek hem doğal hem sosyal tehlikelerin arttığı kentlerde yaşamının zorluğu, kentlerden kırlara doğru bir nüfus hareketine de neden olmaktadır. Bu yönelişin, daha iyi yaşamak isteği taşıması bakımından, kırlardan kentlere yönelişten farklı olmamasına karşın, bilinçli bir yöneliş olması en büyük farkı oluşturmaktadır. Bu yönelişin, ekonomik bakımdan görece iyi durumda olan entelektüel emek tarafından gerçekleştiriliyor olması da önemli bir gösterge olarak karşımıza çıkıyor.

5.3.6. Entellektüel Emek ve Kırsal Kesime Yöneliş

Kapitalizmin bunalımları, üretici güçlerde yaygın ve önemli bir gelişmenin olduğu dönemlere rastlamaktadır. Ya emek örgütlüdür ücret artış istekleri kapitalistler tarafından baskı ile engellenmekte ya da emek veriminin artması ile ciddi sayıda işgücü açığa çıkarak, işsizlik sorun olmaktadır. Emek veriminin artması üretimi arttırma sonucunu doğurur. Bir yanda işsizlik öte yanda artan üretim ve kaynak ihtiyacı, üretim girdilerine erişim ve pazar alanlarını genişletme rekabetine dönüşerek bunalımların yaşanmasını kaçınılmaz hale getirir.

Üretim araçları mülkiyeti; kârını maksimize etmeye çalışan, kapitalistin olduğu için; üretim, herhangi bir sınırlama, yönlendirme, toplumsal yarar ya da çevre sorunları düşünülmeden yapılmaktadır. Kapitalizmde oluşan her aksaklık gene kapitalizmin kâr amaçlı yaklaşımı ile çözülmeye çalışılmıştır. Bu da sorunları çözmek yerine ertelemek ya da şeklini değiştirmek biçiminde yaşama geçmektedir. Üretici güç emek bölümlere ayrılrsa da hem üretimi gerçekleştirmek hem de yeni üretim ilişkilerinin oluşmasına neden olmaktadır. Çalışmayan insanlar yedek işgücü ya da yedek üretici güç olarak her koşulda ekonomi-politik etkileri ile potansiyel bir önem taşırlar. Üretici güçlerdeki bu değişimin kentleri nasıl etkilediği yukarıda belirtilmişti. Tüm emekçiler için, kentlerde yaşayan herkes için artık kentler yaşanamaz duruma gelmişlerdir. Yaşanamaz duruma gelen kentlerden kaçış düşüncesi giderek yaygınlaşmaya ve kırsal alanlarda yaşamaya yönelik hız kazanmaya başlamıştır. Bu yöneliş önce kentlerin gecekondu tarafından işgale uğramamış kenarlarında, ‘‘süper zenginlerin, korkunedeni ile duvarlarla çevrili konutlarda

yaşama isteği”²⁸³ olarak başladı, daha sonra, entelektüel, yani donanımlı, görece iyi ücret alan, çevre sorunlarına duyarlı kesiminde, kırsal alanlarda yaşama isteğine dönüştü.

Kapitalizmin, endüstriyel robotik sistemlerle ulaştığı; kusursuz, istenilen zamanda ve istenilen miktarda üretim kabiliyeti, işsizliğe, çevre kirliliğine neden olurken, işlerin internet aracılığı ile uzaktan yapılabilme olanağını da düşündürdü. Covid 19 salgını evden çalışmanın hem işveren hem işçi açısından uygulanabilir olduğunu gösterdi. Ayrıca eğitimin internet aracılığı ile yapılabilmesi kanıtlandı. Böylece kentlerde olmadan da işlerin yürütülebileceği, eğitimin alınabileceği fikri doğdu. Kentlerde yaşayarak zamanın çoğunu trafikte geçirmenin, kent zorluklarının aile ve çocuklarla bir arada olmayı kısıtladığı, bir de küçük üreticilerin yok olmalarına neden olan endüstriyel tarımın yaygınlaşması ile, sofralara ulaşan besinlerin sağlıklı oluşundan kuşku duyulmaya başlanması, kırsal kesimde yaşamaya doğru eğilimi hızlandırdı.

Dünyanın çeşitli ülkelerinde, kırsal bölgelere yöneliş, arazi tahsisi, finansman, başka girdiler verilerek teşvik edilmektedir. Bu teşvikler kapitalizmin neden olduğu, kentlerdeki nüfus yoğunluğunu azaltmak, böylece bir ölçüde çevre kirliliğini önlemek, artan gıda talebini düşürmek ve bir ölçüde işsizliği önlemek amacıyla yapılmaktadır. Bunu yapan devletler emeğin aktif etkisinin olmadığı bir aşamada, kapitalist sistemin soluk almasını sağlamak için yapmaktadırlar. Tahsis edilen arazi karşılığında evini yapıp yapmadığını, ne kadar sebze yetiştirdiğini ne kadarını tüketip ne kadarını sattığını denetliyorlar. Belirlenen hedeflere ulaşmayanların ellerinden tahsisler geri alınıyor. Çaresiz, dışlanmış emeğin bir kısmını teşviklerle kırsal alanlara yöneltmede çaresizlik temel etken olurken, entelektüel emeğin kırsal alanlara yönelmesindeki temel etkenin bilinç olduğunu belirtmekte yarar var.

5.3.7. Tarımın Endüstrileşmesi ve Gıda Güvenliği

Üretici Güçlerin, tarihsel değişim süreçlerinden edindiğimiz bilgilerle, saptadığımız değişimin etkilerinden biri de tarımın endüstrileşmesi ve buna bağlı olarak gıda güvenliğinde ortaya çıkan belirsizliklerdir. Entellektüel emeğin kırsal alanda, doğal bir yaşama yönelişinin, tarımın endüstrileşerek gıda güvenliği konusunda kuşkuları çoğaltmasının büyük etkisinin olduğu gözlenmektedir. Tarım kesiminde endüstrileşme ile birlikte, köylü nüfusun giderek azalması sonucu, tarım kesiminde

²⁸³Zizek S. a.g.e.2009, 4

bir boşluk oluşmuştur. Bu boşluğun, bir yanda endüstriyel tarım üreticilerinin, öte yanda; diğer nedenlerle birlikte, gıda güvenliği, sade ve zevkli bir yaşam arayan, kentte yaşamayı hem zor, hem de pahalı sayan yeni bir anlayışın temsilcisi entelektüel emeğin doldurması beklenmelidir.

Dünya nüfusunun büyük bölümünün kentlerde yaşıyor olması ve yiyecek talebinin artması aynı zamanda tarım alanlarında Endüstriyel Tarımın yaygınlaşmasını tetiklemiştir. Tarımdaki bu dönüşüm, tarımsal üretimin istikrarlı, ürünlerin dayanıklı olmasını gerektirdiğinden kimyasalların kullanımını da yaygınlaştırmaktadır. Endüstriyel tarım üretimi, talebi karşılama konusunda; miktar, çeşit ve dağıtım kanalları ile başarılı olmasına karşın; aynı zamanda, sofralara ulaşan her tür tarım ürününün sağlıklı olmadığı kaygısını da derinleştirdi.

Tarımsal üretimin meta üretiminden farkı, küçük köylünün, hem tarımsal ürünlerle, hem üretim aracı toprakla, duygusal bir bağ oluşturmasındandır. Bu bağ kuşaklar boyu devredilerek gelen; toprak, hava koşulları, bakım, ekim ve hasat için edinilen bilgilerle oluşmuş, bir kültür birikimidir. Küçük meta üreticilerinin tamamında görülen bu bağ, üretime yabancılaşmamış süreçlerin tamamında vardır. Oysa endüstriyel tarım, tarımsal üretimin içinde barındırdığı; üretim aracı toprak ve ürün ile insan arasındaki duygusal bağı yok etmektedir. Endüstriyel tarımsal ürünler; dayanıklılık, görüntü, standart, kolay ve fazla üretim anlayışı ile ve hibrit tohumla üretilirken, toprak; yapay gübre ve ilaç kullanımı ile kimyasal saldırıya uğramaktadır. Tarımda endüstrileşme, tarımsal ürünleri metalaştırıp değişim konusu yaptığı için, üretimi arttırmak, ürünlerin raf ömrünü uzatmak gibi yöntemlerin uygulaması kaçınılmazdır, bu kaçınılmazlık “Çiftlikleri çiftlik ürünleri kaynaklarına, çiftçileri işgücü maliyetlerine ve gıda satın alan ve yiyenleri tüketicilere indirgeyerek, gıda sistemlerimizi dolduran gerçek insanların, organize bir sistem içinde yalnızca para aracılığıyla etkileşimde bulunmalarına neden olur.”²⁸⁴ İlk bakışta endüstriyel tarımın tarımsal üretimi arttırdığı ve beslenme ile ilgili sorunları çözmenin başka bir yolunun olmadığı düşünülebilir. Metaya dönüşen tarımsal ürünlerin artmasına, dağıtım olanaklarının oldukça genişlemesine karşın, dünyada açlık sorununun çözülmemiş olması endüstriyel tarım üretiminin açlığın çözümünde anahtar olmadığını ortaya koymaktadır. Tüm dünyada çalışıp üretenler, beslemek

²⁸⁴Gliessman,R., (2015) *Agroecology, The Ecology of Sustainable Food Systems*: CRC CRC Press is an imprint of Taylor & Francis Group, 315

zorunda oldukları kendi dışındakileri-çalışmayanlar, çalışamayanlar, yöneticiler, din adamları, ordular gibi kitleleri- besleyemez hale gelmişlerdir. 2Nisan 2023 tarihli Worldometers verilerine göre aç insan sayısı 867 milyon, yani dünya nüfusunun yüzde ona yakın kısmı aç insanlardan oluşmaktadır. Her yıl açlıktan ölen insan sayısı 12 bin kişidir. 2022 yılında çölleşen toprak miktarı 3 milyon hektar olmuştur. Toprağın, aşırı gübreleme, ilaçlama ve sulama ile yıpratılıp çölleşmesi her geçen gün artmaktadır. Toprağın kendini yeniden üretebilmesi için geleneksel yöntemler yerine, yapay önlemlerle toprak yok olurken, FAO, yılda 1.3 milyon ton gıdanın çöpe atıldığını ve bunun %40'nın yenebilecek durumda olduğunu açıklamaktadır.

Parçası olduğumuz doğanın verdikleri ile yaşayabiliyoruz. “Çünkü doğa, dolaysız bir yaşama aracıdır; ve yaşama etkinliğinin gereci, nesnesi ve aracıdır. Doğa, insanın organik olmayan bedenidir yani, insan bedeninin kendisi olmayan.”²⁸⁵ parçasıdır. Parçası olduğu doğadan toplayıcılıkla başlayan insanlığın beslenme süreci, günümüze kadar, üretici güçlerin, belirlediği sınırlarda gelişti ve değişti. İnsan ilk beslenmesini asalak ekonomi döneminde doğadan elde etti. Doğa ile doğanın bir parçası olarak yaşadı. Yerleşik tarım toplumu ile başlayan süreç, sanayi toplumuna kadar, kendi gereksinimini karşılayan sınırlardan, ürünün bir kısmını yerel tüketicilerle paylaşıırken, tarım makinalarının kullanılmaya başlanması ile ürün fazlasının, dar bir alanda dağıtımı ve satışının yapıldığı, bir aşamaya ulaştı. Bu aşamada ‘toplumun her üyesi, genel olarak yiyeceğinin nereden geldiğini biliyordu, onu doğrudan üreten kişiden alması muhtemeldi, yerel havanın yiyecek arzını nasıl etkilediğini anlıyordu, vb. Yiyecek zorunlu olarak yereldi ve her yerin benzersizliğini ifade ediyordu.”²⁸⁶

Dünyaya yayılan, her iklime uyum sağlayan ve yiyecek konusunda seçici olmayan insan, doğayı olmasa bile, doğa ürünlerini bir yerden başka bir yere taşımayı da başarabilmiştir. Artan tarımsal ürün talebi, ürünlerin yöresellikten çıkarak, üretim alanlarından çok uzak yerlerde tüketilmelerini sağlayacak, ticari ağların oluşmasını hızlandırdı.

²⁸⁵Marx, K. (2013) *1844 El Yazmaları*, çev Murat Belge, Birikim Yay. İstanbul, 80

²⁸⁶Gliessman, a.g.e. 2015, 315

Kapitalist üretim tarzı, tüketimi tahrik edip, her geçen gün üretimi arttırma çabası ile, meta üretim sürecinde gerekli olan üretim araçlarını geliştirmek zorundadır. Bu arada sanayinin her alandaki meta üretimi tarımsal alana da yönelmiştir. Köylü ’’terimi, basit yeniden üretim yapan ve özellikle kendi ’’asgari geçimlilik’’ yiyeceğini sağlayan hane halkı çiftçiliği tanımlardı.’’²⁸⁷Sanayinin; bir adım sonra da, sermayenin genişlemesi ile karşı karşıya kalan tarımsal üretici, yani köylü tasfiye olma sürecine girdi. Tarım alanlarına yönelik süreç, toprağı işleyecek makine ve ekipmanlarla, tohumdan başlayarak; aşırı ilaç, gübre ve su kullanımını teşvik eden yaklaşımlarla, artan üretimi ticarete konu yaparak genişlemiştir.

Tarımda emek veriminin artması, tarımsal işgücünün büyük bir bölümünün tarımsal üretim süreçlerinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Kentlere göçen ve kentsel nüfusta patlamalara neden olan tarım üretiminden vaz geçmiş insanlar, aynı zamanda tarımsal üretim yapmadan tarım ürünlerine olan taleplerini devam ettirmektedirler. Böylece genişleyen tarımsal ürün talebi, kentlere yönelen tarımsal ürün ticaretini genişletmektedir. Kentlere göçen köylülük ise, sanayinin, değişken sermaye ihtiyacını karşılamaktadır. Tarımdan kentlere doğru yöneliş; gene de, tarımda küçük üreticilerin, tamamını yok edememiştir. Bu süreç aynı zamanda köylülüğün sınıfsal yapısının tartışılmasını da gündeme getirmektedir. Bu tartışmalar, endüstriyel tarımın, tarım ürünlerine bakışın bir yansıması olarak, küçük tarım ya da aile işletmelerindeki tarımsal ürünün ticarete konu olmasına bağlanarak geliştirildi. Kendi geçimlik üretimini yapan ve kendi kullanımından arta kalan ürünü satmak durumunda olan çiftçiyi, meta üreticisi sayan değerlendirmeler yapıldı. Küçük çiftçilerin bu süreçte yok olacaklarına dair iddialar ise henüz sonuca ulaşmamıştır. Dünyadaki küçük aile çiftliklerinin 500 milyondan fazla olduğu tahmin ediliyor. ‘’Küçük toprak sahipleri dünyadaki tarım arazisinin yüzde 50-75’ini işlerken, diğer iki tür tarım birimi (şirket çiftlikleri ve büyük özel çiftlikler) yüzde 25-50’sini işgal etmektedir. Bu çiftliklerin en az 475 milyonu iki hektardan küçüktür.’’²⁸⁸ Bu üreticilerin üretimlerini, yakın çevrede ya da tüccar aracılığı ile değişime konu etmeleri onları küçük meta üreticisi tanımından daha öte bir konuma götürmez.

²⁸⁷Bernstein,H. (2021), *Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri*, çev. Oya Köymen, yordam kitap, İstanbul, 12

²⁸⁸White,B.(2021) , *AgricultureandTheGenerationProblem*,Practical Action Publishing Ltd UK ,3

Tarımda bir dönüşüm yaşandığı açıktır, ama bu dönüşüm tarımda ana üretim birimi küçük işletmelerin, meta üreticisine dönüşmeleri şeklinde değildir.

Tarımdaki bu dönüşüm, üç farklı ekonomik-toplumsal grubun etkisi ile biçimlenme süreci yaşamaktadır. Endüstriyel tarımın yaygınlaşması, ikincisi küçük üreticilerin çözülmesi, üçüncüsü de entelektüel emek öncülüğünde tarımsal alanlara yönelişin neden olduğu dönüşümdür. Üretici güçlerdeki değişimin belirtileri olarak karşımıza çıkan, küçük üreticiyi tasfiye etme sürecindeki endüstriyel tarımın yaygınlaşması ile entelektüel emeğin kırsal alana yönelmesi; diğer olumsuzluklarla birlikte, endüstriyel tarımın neden olduğu gıda güvenliği konusunda endişelerin yaşanmasının sonucudur. Örneğin; sebze tohum kullanım pazarının %75'ini elde bulunduran 5 firma, bu tohumlarla üretimde oluşacak hastalık ve zararlılarla karşı kullanılacak tarımsal ilaç pazarının %80'nini kontrol eden 10 firma ile işbirliklerini geliştirmektedirler. Sağlıksız beslenme sonucu, alınan kiloları verme programları, endüstriyel ürünlerin neden olduğu sağlık sorunlarını gidermek için, gene endüstriyel tarım ürünlerine dayanan diyet önerileri ile başka bir pazarı oluşturmaktadır.

Kapitalizm, her alanda, yarattığı tüm olumsuzluklara karşı, kapitalizmin kendi mantığı içinde kâr maksimizasyonunu düşünerek çözüm önermektedir. Örneğin, kapitalist sistem, sınırsız üretimin neden olduğu; atık ve kirliliği; üretimi sınırlayarak önleyeceği yerde, arıtma sistemleri talebini arttırarak yeni üretim alanları oluşturmaktadır. Onun için neo-klsik ekonomik söylemin aksine, her ekonomik 'büyümenin, daha iyi çevresel koşulları sağlayan değil, tüm gelir düzeylerinde çevresel bozulmaları''²⁸⁹ arttırdığının belirtilmesi gerekmektedir.

²⁸⁹Clapp,J.-Dauvergne,p.(2005),*Pathsto a GreenWorld*,The MIT Press UK,100

*AdaptedfromHalweil, B. 2004. A World Watchbook. Norton:NewYork'tanaldığımız bilgilere göre

Tarım Sektöründe Yoğunlaşan bazı firmaların kontrol ettikleri ürünler ve Pazar payları:

Tüm tohumlar ilk 10 firmayı elinde ve Küresel pazarın üçte birini kontrol ediyorlar

Sebze tohumları 5 firma 3'ü küresel pazarın %75'i

Tahıllar 2 firma (ArcherDanielsMidland&Cargill) Dünya ticaretinin %75'i

Kahve 4 büyük firma Dünya ticaretinin %40'ı

Kakao ve ananas Bir avuç çok uluslu şirket Dünya ticaretinin %90'ı

Muz Bir avuç çok uluslu şirket Dünya ticaretinin %80'i

Şeker Bir avuç çok uluslu şirket dünya ticaretinin %60'ı

Tavuk Orta Amerikada 1 firma Satın almaların %60'ı , 40'tan az firma ABD pazarının %97'si ABD'de

Paketlenmiş Sığırtının %80'i 4 firmanın elinde

Süt İlk 5 firma Küresel işlemenin %41'i

Hayvan yemi 3 firma Küresel üretimin çoğunluğu

Gıda perakendeciliği İlk 30 bakkal zinciri Küreselin %33'ü

Tarım ilacı 10 firma dünya pazarının %80'nini ellerinde bulundurmaktadırlar,

Endüstriyel tarımla uğraşan, çok az sayıdaki firmanın kendi alanlarında, tarım ürünleri üretim ve dağıtımında tekel konuma geldikleri görülmektedir.* Bu durumun olumsuz etkileri giderek daha da belirginleşecektir. Endüstriyel tarım yaygınlaştıkça şimdiden görünen olumsuz etkilerin daha da yaygınlaşması beklenmelidir. Şu anda küçük tarım işletmeleri ve tüketiciler endüstriyel tarımın hedefinde olan iki önemli ekonomik topluluk olarak görünmektedir. Endüstriyel tarım üreticileri ürettikleri; mısır, pirinç soya, buğday ve benzerleri ürünlerini yani, “dünyanın temel gıda maddelerini, gıda olarak değil, servet üretimi için giderek daha fazla meta olarak görmektedirler. Uzun zamandır uluslararası emtia piyasalarında alınıp satılıyorlar, tıpkı konut kredisi, döviz ve altın gibispekülasıyona konu oluyorlar.”²⁹⁰ Tarım ürünleri meta olarak değişim için üretilince, üretim, hasat, depolama, taşıma aşamalarında alınan önlemler, ürünlerde güvenilirliği ortadan kaldırmaktadır. Bu önlemler, ilaçlanarak dayanıklılığı artırma, özellikle meyvelerde, erken hasat yaparak meyvelerin besleyici olgunluğa gelmeden ama, görüntü, kalibrasyon, paketlenme ve ambalaj bakımlarından kusursuz hale getirilerek, tüketiciye ulaştırılmasını amaçlamaktadır. Tüketici açısından süt ürünleri, et, şeker ve yağ içeriği yüksek işlenmiş gıdaların, insan sağlığı açısından en olumsuz besinler olduğu artık gizlenmemektedir. Tüketici sağlığına verilen zarar, aslında toprağa verilen zarardan başlamaktadır. Tarım endüstrisi için tarımsal üretimde verimi arttırıcı çabalar, toprağın acımasız kullanımına, kimyasal ilaç ve gübre ile hibrit tohumun neden olduğu sağlıksız tarım ürünlerine dönüşüyor. Tüm dünyada diğer endüstrilerin neden olduğu çevre kirliliği, tarımsal endüstrinin neden olduğu ilave sorunlarla artmaya başlamaktadır. toprak, su ve hava kirletmektedir. Bu gelişmelerden çiftçiler ile tüketiciler en büyük zararı görmektedirler.

Tarihsel sürecin geldiği aşamada tarım üreticisi ve tüketici işbirliği, taraflarca planlanmamış olsa bile gelişmektedir. Sağlıklı doğal ürün elde etmek isteyen tüketicilerle, doğal tarım yapan bilinçli çiftçilerin işbirliği yaygınlaşmaktadır. Doğal üretimin devamını sağlamak ve sağlıklı ürünlerle beslenebilmek, ürünün üreticiden tüketiciye ulaşırken sorun yaşamayacağı, bu iki kesim arasındaki mesafe ve ulaşımın zaman açısından uygun olmasını gerektirmektedir. Böylece tarımda istenen yerellik gerçekleşip gıda güvenliği sağlanacaktır.

²⁹⁰ (290)Gliessman, a.g.e. 2015, 15

Yaşadığımız bütün bu gelişmeler, tarımsal ürün üretiminin bir ucundaki çiftçilerle, öbür ucundaki tüketiciyi bir birinden, çiftçiye de toprağından koparan bir yapılanmaya neden olmaktadır.

Toprağı işleyen küçük çiftçiler; toprakla aralarında geliştirdikleri duygusal bağla, toprağıın yapısını, tohumu bilerek, ekimden, bakıma ve hasata kadar geliştirdikleri yöntemlerle, yöresel koşulları, hava ve yağış durumundan her türlü zararlıya ne yapılacağını deneyerek bir kültür oluştururlar. Bu kültür toprakla uğraşanları hem barışçı hem de paylaşımcı yapar. Endüstriyel tarımın yaygınlaşması ile birlikte, toprağı terk etmek zorunda kalan çiftçiler, bu kültürün sonraki kuşaklara aktarılmasından da uzaklaşmış oluyorlar. Ya da tarımsal endüstri şirketlerinde çalışmaya başlayınca meta üretiminin bir parçası olarak duygusal bağları yok oluyor.

Tarım endüstrisi genişledikçe, tüm diğer endüstrilerden hem daha fazla önem kazanmakta, hem de tekelleşmesi nedeni ile insan ihtiyacının ilk isteğı besin son derece kritik bir meta haline gelmektedir. Endüstriyel tarım tekeli; bu özelliğı ile, uluslararası ilişkilerde önemlibir üstünlük sağlamanın yanında, tekelleşmeye direnecek ve sağlıklı tarımsal üretimi gerçekleştirecek, küçük tarım işletmelerinin tasfiyesine de neden olmaktadır. Önümüzdeki dönemim stratejik sektörünün tarım olacağı çok açık biçimde görölmektedir.

Tam rekabet piyasalarına örnek gösterilen tarım ürünleri piyasalarının, oligopol piyasalaradönüşmesi, küçük tarım işletmeleri ile entelektüel emeğın işbirliğı ile önlenebilir. Endüstriyel tarım ve tarımsal ticaret grubuna karşı, küçük üretici ve tüketici grubu arasında oluşan çelişki ikinci grubun geliştireceğı yöntemlerle kendi lehlerine çözülebilecektir. Entelektüel emeğın belirleyici ve yönlendirici etkisi ile başlamış olan, tüketicilerle küçük çiftçiler arasında kalıcı bir ilişki ve işbirliğı zorunlu olarak gelişecektir. Gıda güvensizliğı tüketiciyi sağlıklı ürünlere ulaşmaya yönlendirirken, küçük tarım işletmeleri de bu talebe göre organize olabilir ve yani bir ilişki tarımsal tekelleşmeye karşı bilinçle gerçekleşebilir. Doğal tarımsal ürün üreten küçük tarım işletmeleri ile, tüketici ilişkisi, her iki ucunda da etkin olan entelektüel emekçilerin ilişkisi olarak başladı ve giderek yaygınlaşmaktadır. Bu emeğın tarımdaki temsilcileri doğal tarım üretimi, kentlerdeki tüketicileri de doğal tarım ürünü talep etmektedirler. Böylelikle, üretici ile tüketiciler, aracıları ortadan kaldırarak doğrudan ilişki kuracak, ikincisi doğal tarım ürünlerine ulaşarak beslenme

kalitesini yükselteceklerdir. Ayrıca tarım ürünlerinin doğal ve yerel özellikleri (tarımsal biyobölgeci) ile üretimlerinin devam etmesinin önü açılmış olacaktır.

Diğer bir takım gelişme ve olanaklar yerel üretici ile tüketici işbirliğini kolaylaştırmaktadır. İnternet üzerinden ürüne ulaşma ve ürünleri kısa sürede teslim edebilecek kargo sistemlerinin gelişmiş olması Tarımsal Biyobölgeciliğin güçlenmesine katkı sağlayacaktır.

Bu durumda, hayatta kalmanın ilk temel ihtiyacı beslenme için, bu ihtiyacın karşılandığı toprak ve toprağı işleyenlerle, sofralara ulaşan tarımsal ürün ve bu ürünü tüketenler ekonomik ve yaşamsal amaçta zorunlu olarak birleşmektedirler.

Yukarıda ana başlıkları ile verilen, değişimin olumsuz etkilerine, ayrıca toplumda; şiddet, patolojik davranışlar, dilde bozulma, cehaletin yaygınlaşması, intihar, uyuşturucu kullanımı gibi sorunlar da eklenmektedir.

Bu süreçteki en olumlu değişim ise, “insanların davranışlarından çok, daha kolay olan piyasa hareketlerini, ölçülebilen fiyatları ve para akışlarını gözlemlemeyi seçen, tüm değerleri piyasa fiyatında ortaya çıkan piyasa değerlerine indirgemekten”²⁹¹ vazgeçen ekonomistlerdeki değişimdir. Bu değişim, yeni emek ve üretim tarzı teorisinin eksiklerinin tamamlanacağına olan inancı güçlendirmektedir. Yeni teorisinin, toplumsal refah ile, doğal kaynakların doğaya saygılı kullanımı teorisi, olacağını öngörmeyi, yaşamın maddi gerçeği de göstermektedir.

²⁹¹Korten, D. C. (2015), *WhenCorporationsRulethe World*, Berrett-KoehlerPublishers, Inc.CA ,187

6. SONUÇ

Bu çalışmada, farklı üretim tarzlarındaki üretici güçlerin durumu, üretim tarzı geçişlerinde yaşanan, ekonomik ve toplumsal sorunlardaki benzerlik araştırılarak incelemeye çalışılmıştır. Saptanan benzerlikler marksist tarih tezi esas alınarak değerlendirildiğinde, yaşadığımız dönemin yeni bir üretim tarzına geçişin belirtilerini taşıdığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Değişim süreçlerinde; belirtileri, şiddeti ve kapsamı farklı olsa bile benzerliklerin, üretim araçları mülkiyetinden bağımsız olarak üretici güçler arasındaki uyumun bozulmasına dayandığı görülmüştür. Bu uyumsuzluk, emeğin veriminde artış sağlayarak, üretim araçlarında yapılan yenilikle giderilebilirse, mevcut üretim tarzının bir süre daha devam etmesi sağlanabilmektedir. Ancak görülmüştür ki üretici güçlerdeki her değişim, hâsılanın paylaşımına, üretim ilişkilerinde farklılaşmaya neden olarak, bir sonraki üretim tarzının olgunlaşmasını hazırlamaktadır. Bu olgunlaşmada, üretimin vazgeçilmez ögesi emek ve birikmiş emek, doğrudan olmasa bile dolaylı olarak üretim tarzı değişikliğinin de belirleyicisidir.

Üretim tarzı, emek ve emek ürünü üretim araç gereçleri ile yapılan üretimde, üretim araçları mülkiyetine, ürünün ya da artığın paylaşımına göre isimlendirilmektedir. Üretim aracının daha geniş anlamda aletin, insanı diğer canlılardan ayırt edici önemli özelliği, insanın hem alet kullanıyor hem de alet yapabiliyor olmasıdır. Yalnız insana özgü bu özellik, üretim sürecinde nasıl bir aletle, daha iyi ve daha kolay üretim yapılabilir tahayyülünün sonucu olarak aletlerin tasarlanıp yapılabilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Zihinde canlandırma, yüksek daldaki meyveye ulaşmak için kırık bir dal parçasının kullanılması ile başladı. Öylece insan alet ilişkisi, bir dal parçasını alet olarak kullanma ile başlayıp, alet yapma ve yapacağı aleti tasarlama aşamaları ile olgunlaşmıştır.

İnsan, ilk önce kendisinin yapmasına karşın, mülk edinmediği bir aleti kullandı, sonra mülkiyeti kendisine ait olan ve kendisinin yaptığı aleti, sonra da başkalarının yaptığı mülkiyeti başkalarına ait olan, ama kendisinin kullandığı aletle üretimin parçası oldu. Daha açık şekilde ifade edilirse, insanın emeği bu süreçlerin yaratıcısı olmuştur.

Bu süreç, ilkel komünal toplumdan başlayarak, köleci, feodal ve kapitalist üretim tarzlarında emek ile birlikte başat üretim araçları ve üretim tarzlarına yapısal özellikler kazandırmaktadır.

Üretim tarzlarının oluşumu, gelişimi ve çözülüşü izlenirken, taşıdığı niceliksel farklılıklara rağmen, benzerlikler taşıdığı da görülmektedir. Görüntüler üretici güçlerdeki uyumsuzluğun sonucu olarak, daha açık ifadesi ile emek verimindeki yetersizlik, emek gücünün kıtlığı, üretim araçlarının yetersizliği, üretim araçları ile emeğin uyumsuzluğunun yol açtığı üretimdeki sorunların benzerliği ile değişimin ilk belirtileri olarak ortaya çıkmaktadır. Emeğin verimini arttırma, üretim araçları mülkiyetini elinde bulunduran, dönemin üretim tarzına göre; köle ve toprak sahibi, feodal bey ya da kapitalist olarak adlandırılan ve üretimi organize eden kesim tarafından istenmektedir.

Üretim aracı mülkiyetine sahip olanların üretimi arttırma isteği, emek verimi sabitken, emeğin baskıya uğramasına ya da emek giderlerinin azaltılmasına yönelik önlemler alınmasına neden olmaktadır. Bu baskı ve önlemlerin de emekçinin tepkisine yol açtığı yaşanarak görülmüştür. Hâsıladan daha fazla pay alma isteği ile gösterilen tepkiler, emeğin bir ölçüde payını yükseltse bile, aynı zamanda emek verimini arttırmanın arayışlarını, üretim araç gereçlerinde yenilik yapılmasını da zorunlu hale getirmektedir. Üretim araçlarındaki gelişme ise emeğin verimini arttırdığı için, işgücünün büyük bölümünün üretim dışı kalmasına ve işsizliğe neden olmuştur.

Bu çalışmada şaşırtıcı biçimde karşılaşılan, her üretim tarzı değişim sürecinde yaygın ve yoğun işsizliğin yaşanmış olduğudur. Başka kaçınılmaz bir benzerlik de, üretim tarzı değişimleri öncesi ve sırasında silahlı çatışmaların ve savaşların yaşandığıdır. Bir diğer benzerlik, üretim tarzı ile birlikte üretim araçları mülkiyetinde ve mülkiyet anlayışında değişim ile birlikte devlet ve toplumun yapısında ve anlayışında yaşanan değişimlerdir. Üretimde emeğin payının, en kötü koşullarda asgari geçim giderlerini karşılayacak düzeyde olması beklenir. Bu emekçinin kendini yeniden üretebilmesi başka bir deyişle yaşayabilmesi için gereken düzeydir. Köleci toplumda bu düzey sağlanamadığı için, köle emeği kendini yeniden üretememiştir. Emek kendini yeniden üretemediğinde, sabit sermaye artışı durmakta, hatta birikmiş emek de aşınıp yok olmaktadır. Bu çöküş süreci, aynı zamanda kendi içinde gelişen, daha ileri bir

Üretim tarzının ilk adımlarının atılmasın gerektirir. Köle emeğinin daha verimli hale gelmesini ve kölenin kendini yeniden üretebilmesini sağlamak için yapılan her düzenleme ise, toplumu feodal üretim tarzına götürmüştür. Köleci toplumun yıkılması ve feodal düzenin kurulmasına kadar yağanan dönem ise yeni mülkiyeti oluğturacak savağların yağanmasına neden olmuğtur. Benzer geliğmenin, feodaliteden kapitalizme geiğ ve geiğ sürecinde yağandığı da bu alığmada ortaya konulmaya alığılmığtır.

Feodalizmden kapitalizme geiğ sürecinde de yığınsal iğsizlik, yaygın savağlar yağanmığtır. Değiğim sürecinde bir yol ayrımı olarak yağanan Sovyet deneyimi, bir çok eksikliğine rağmen, sosyalizmin felsefi ve ahlaki değerlerine dikkati ekebilmiğ, tüm dünyada iėėi sendikalarının geliğmesine ve sosyal devlet fikrinin oluğmasında önemli bir etki sağlamığtır.

Değiğim için meta üretiminde, üretim araçları mülkiyetini elde bulunduran kapitalist, emeğın verimini arttıırarak değiğken sermaye giderlerini azaltmak ve sabit sermayeyi sürekli arttıırmak zorundadır. O nedenle emeğın verimsizliği ya da üretimden aldığı payın artması, kapitalist için sabit sermayenin artmasını sınırlayan en büyük engeldir. Sovyetlerin dağılma sürecine girmesinin verdiği fırsatla, emeğın hâsıladan aldığı payı dğrmek için, emeğın örgütlü gücü zayıflatılarak, yaygın zelleğtirme yapılması mümkün olabilmığtır.

Bağat retim araçları ile emeğın yapısındaki değiğmeler sonucu, kapitalizm; emek veriminin olağanüstü arttığı, emeğın örgütlü ekonomik hak arama gücünün kırıldığı, iğsizliğin arttığı ve silahlı atığmaların yaygınlağtığı bir ağamaya gelmiğtir.

Bu ağamada toplumsal ekonomik sorunlar, daha önceki üretim tarzı değiğimleri sırasında yağananların niteliksel benzerleridir. Bu benzerlikler yanında, evre kirliliği, ağırı kaynak kullanımı ve ağırı üretimle doğanın tahribi, kentlerde yağamanın zorluğu ve kırsal alanlara yneliğ gibi oluğumlar da kırılmanın hızını ve kapsamını arttırıp geniğletmektedir.

 fraksiyondan, entelektüel (nc) emek, bağat üretim aracı yazılım mülkiyeti ile yeni üretim tarzının, belirleyicisi olmaya adaydır. Entelektüel emek, sayıca az olmasına karėın teknik üstünlüğünü kullanarak, önce hecker ve daha sonra szleğmeye dayalı yasal heck olarak ekonomik toplumsal yağamı yönlendirici-belirleyici bir güç olmaya adaydır. Buradan bir üretim tarzı değiğimine doğru yol

alındığı sonucuna varmak mümkündür. Bu yolun, tahribatın ani ve büyük olması ile kısılacığı, buna karşın yavaş sürdürülmesi durumunda uzayacağı söylenebilir.

Kapitalizm, Robotik sistemlerle kusursuz, istenilen zamanda ve miktarda meta üretimi için sınırsız kaynak kullanmakta ve sınırsız üretim yapmaktadır. Bu üretim için, doğal kaynak alanlarını ele geçirmek ve pazar hâkimiyeti oluşturmak zorundadır. Bu zorunluluğa barışçı yollardan ulaşmanın, toplam talepteki daralmayı azaltması, işsizliği önlemesi, yükselen ekonomik zorluk içindeki insanların muhalefetini önlemesi mümkün görünmediği için, daha önceki üretim tarzı değişim sürecinde yaşanan savaşların daha yoğun ve yaygın yaşanması kaçınılmaz görünmektedir. Geçmiş değişim süreçlerinde olduğu gibi savaşların; dolaylı olarak, işsizliği önleyen, talep arttırıcı etkileri yanında; günümüzde, temel ekonomik faaliyete dönüşmeye başladığı bu alandaki yatırım ve harcamalardan anlaşılmaktadır. Kapitalizmin savaşla, gelir dağılımındaki bozukluğu, sınırsız kaynak kullanımı ve üretimini, gıda güvenliğini, çevre kirliliği ve ekolojik sorunları gizleme çabalarının, üretim tarzı değişimini önlemeye yetmeyeceği de görülebilmektedir.

Tüm dünyada yaygın işsizlik yukarıda belirtildiği gibi kentlerin çevresinde umutsuz insanların çok sağlıksız koşullarda yaşamalarına neden olmaktadır. Tüm iktisatçıların uzlaştığı, dünyada gelir dağılımındaki adaletsizliğin ürkütücü boyutta olduğu, bu durumun sürdürülemez olduğudur. İş bulmak yeni bir yaşam kurmak isteği ile nüfus hareketleri tüm dünyada, tüm üretim tarzları geçişlerinde olduğu gibi yaygınlaşmıştır. Feodalite ve kapitalizm öncesi dönemde de büyük benzerlik taşıyan gelişmeler yaşandığı bilinmektedir. İsteğe bağlı ya da çatışma nedeni ile gerçekleşen göçlerle katastrofik olaylara neden olmaktadır.

Aile ve devlet yapılarında yaşanan çözümler, bu kurumlarda geleceğin yeni modellerini oluşturacak değişimin izleri olarak görünmektedir. Belirgin olarak görünen devletin hükümlerlik hakkı olan para basma tekelinin; entelektüel emek tarafından üretilen Blockchain yazılımına dayanan, kripto para ile kırılmış olmasıdır. Aile ilişkilerinde mülkiyete bağlı olmayan bir yapılanmaya yönelik yaygınlaşmaktadır.

Daha önceki üretim tarzı değişimlerinde yaşanmamış olmasına karşın günümüzde, yaşamsal önemde olan çevre kirliliği, iklim değişikliği ve gıda güvenliği sorunu, değişim için çok önemli gerekçeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarımda

endüstrileşme ile birlikte küçük işletmelere dönüş aynı anda yaşanmaktadır. Son olarak değişimin belirleyici gücü üretici güçlerin değiştiği gerçeğidir. Başat üretim araçları yazılım internet ve robotik sistemler olarak belirmektedir. Emek fraksiyonlara ayrılmış olsa bile başat üretim aracı yazılımı üreten, emektir. Yazılım küçük meta üretimi olarak, bütün üretim alanlarında dönüşümün belirleyicisi olabilecektir. İşçi sınıfının Marx'ın beklediği biçimde üretim araçları mülkiyetine devrim yolu ile sahip olacağı görüşü, belki de yeni emeğin, ürettiği başat üretim aracı yazılımı üretirken mülkiyetine de sahip olması nedeni ile farklı bir yoldan gerçekleşecektir. Belki beklenen devrim üretim aracı mülkiyetini elde etmek için değil ama emeğin mülkiyetinde olan üretim aracını korumak için olabilecektir.

Kapitalizm, sınırsız kaynak kullanımı ve sınırsız üretimle yok ettiği doğayı ve kirlettiği çevreyi onarma anlayışında değildir. Çünkü, kapitalist, kaynak kullanımı ve meta üretimine sınır koyamamaktadır. Ama kapitalizmin içinden, küçük meta üretimini esas alan yeni bir üretim tarzı çıkabilir. Bu maddi olmayan meta üretim aracı yazılımın mülkiyetine sahip emeğin, öncülüğünde, küçük meta üreticileri, küçük tarım işletmeleri, tüketiciler ve çevrecilerin desteği ile gerçekleşebilecektir. Üretim aracı mülkiyetine sahip küçük meta üreticisi ile üretilen meta arasında duygusal bağın varlığı, başka bir deyişle üretime yabancılığa olmadığı için doğaya ve çevreye saygılı, sade ve zevkli ekonomik bir modeli kurmak mümkün olabilecektir.

Değişimin belirtileri olarak sayılan sorunlar, ancak köklü bir değişimle çözülebilir. Bu çözümde üretici güçlerin entelektüel emeği; yazılım mülkiyeti ve maddi olmayan küçük meta üretimi ile belirleyici olması beklenen en önemli unsurdur. Toplumda yiyecekten giyime küçük meta üreticilerinin tercih edilmesi de önemli bir göstergedir. Entelektüel emek, yazılım, internet ve robotik sistemlerle yeni üretici güçler ve hala beş yüz milyondan fazla küçük tarım işletmesinin varlığı, yeni üretim tarzının maddi temelini oluşturabilecektir. Yeni üretim tarzı, üretimin sınırlandırıldığı, kaynak kullanımının doğanın kendini yenileyebilmesine zaman tanıyan, gıda güvenliği sağlanmış, barışçı bir ekonomi kurmakla karşılanabilecektir. İnsanı merkeze alan ve insanın refahını amaçlayan yeni üretim tarzı, entelektüel emeğin, ekonomik toplumsal yönlendirici ve belirleyici etkisi ile gerçekleşebilecektir.

KAYNAKLAR

- Acemoğlu, Daron. – Restrepo, Pascual Journal of Political Economy, 2020 April 22, vol. 128
- Apilioğulları, Lütfü, Dijital Dönüşümün Yol Haritası, Aura kitapları, 2018
- Aristoteles- politika çev Mete Tunçay, remzi kitabevi, 1975
- Aristoteles, Atinalıların Devleti, çev. Ari Çokona, iş Bankası Kültür Yay. 2022
- Beck, Ulrich, Risk Toplumu, Çev. Kazım Özdoğan-Bülent Doğan. İthakiyay. İstanbul. 2014
- Beck. Ulrich, siyasallığın icadı, çev. Nihat Ülner, İletişim yay. İstanbul, 2013
- Bernal, John Desmond, Bilimin Toplumsal İşlevi, çev.Tonguç Ok, Evrensel Basım, 2011
- Bernal. John Desmond tarihte Bilim, çev. Tonguç Ok 1.cilt Evrensel Basım Yayın, 2009
- Bernstein, Henry, Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri, çev. Oya Köymen, yordam kitap, İstanbul 2021
- Berktaş, Halil kabileden feodaliteye, Kaynak Yayınları 1983
- Black, Jeremy, Savaş ve Dünya, Çev. Yeliz Özkan, Dost Kitabevi Yay., Mart 2009.
- Bloch. Marc, Feodal Toplum, çev. M.A. Kılıçbay, Doğu Batı yay. 2019
- Brenner. Robert, The Agrarian Roots of European Capitalism, Past & present jastorno. 97(nov.1982) pp 16-113
- Burston, J., D-Witthford, N. And Hearn. A (2010). Digital labour: Workers, authors, citizens, specialissue. ephemera 10(3/4):
- Cipolla. Carlo M. Silahlar ve Avrupa Sömürgeciliği, çev. Taşkın Temiz, Yöneliş yay.1998
- Chayanov, A. The Theory of Peasant Co-operatives Translated by David Wedgwood Benn Ohio State University Press, 1991
- Childe, V. Gordon, Tarihte Neler Oldu Çev: Alâeddin Şenel - Mete Mete Tunçay, Kırmızı Yay. İstanbul, 2009
- Clapp, J.- Dauvergne, p. Pathsto a Green World, The MIT Press UK, 2005
- Clausewitz Carl Von, Edited and Translated by Michael Howardand Peter Paret Published by Princeton University Press 1989.
- Cliff Tony, Rusya’da Devlet Kapitalizmi, (çev. Ali Saffet - Tarık Kaya), Metis Yay, 1990
- Davis. Mike, Planet of Slums, First published by Verso 2006
- Diamondj, ared. Tüfek, Mikrop ve Çelik, Çev: Ülker Ince, Tubitak Yay. 21.Bası 2010
- Dobb, Maurice. Kapitalizmin Gelişmesi Üzerine İncelemeler, çev. F. Akar, Belge Yay. 2007
- Duby. Georges, Ortaçağ İnsanları ve Kültürü, çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, 1995
- Dyer Burston,J., -Witthford, Nickand Hearn, A. Digital labour: Workers, authors, citizenspecialissue. ephemera 10(3/4):
- Engels. F.,Anti-duhring,çev. Kenan Somer,sol yay.Ankara.2003,4.baskı
- Engels. F., köylüler savaşı, çev. Okay Gönensin, pavel yay. 1978
- Engels. Fredrich Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin kökeni, çev. Kenan Somer, Sol yay. 8. baskı 1987

- Engels, Frederik Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm, çev. Öner Ünalın, sol yay. 1974
- Engels, Frederik, The Origin of the Family, Private Property and the state published by Resistance Books, Londod, 2004
- EREN, Selahattin Roma Hukukunda Köle Mülkiyetinin Sınırları, MÜHF, Hukuk Araştırmaları Dergisi Cilt 23, Sayı 3, 2017
- Executive Summary World Robotics 2020 Industrial Robots
- Farabi, İdeal Devlet, çev. Ahmet Arslan, İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul, 6.basım 2022
- Faulkner. Neil, Roma: Kartalların İmparatorluğu, çev. Çağdaş Sümer, yordam kitap, 2015.
- Ford, Martin, Robotların Yükselişi, Çev. Cem Duran, Kronik kitap, 2018
- Freedman. Lawrence, Savaşın Geleceği, çev. Yavuz Aloğan, Say Yay. 2022
- Fuchs. Christian, Dijital Emek ve Karl Marx. Çev. Tahir Emre Kalaycı- Senem Oğuz, Nota Bene Yay. 2015
- Fukuyama Francis, The End Of History and the Last Man, 1992 Macmillan, Inc. (New York)
- Gimpel. Jean l, Ortaçağda Endüstri Devrimi, Çev. Nazım Özüaydın, tübitak yay. 1996
- Gliessman Stephen R., *Agroecology, The Ecology of Sustainable Food Systems*: CRC Press third edition 2015 by Taylor & Francis Group,
- Görçün, Ömer Faruk, Mehmet. Akif. Ersoy. Üniver. Sosyal Bilimler Ens. Dergisi cilt 10, sayı 24, 2018
- Gokce Türkoğlu Ozdemir, Roma Hukukunda Actio De Peculio, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 7, Sayı: 2, 2005
- Harari, Yuval Noah, SAPIENS, Çev. Ertuğrul Genç, Kollektif Kitap, 2015, 7. baskı
- Hardt, M -Negri, A. (2004) *Çokluk İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, Çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı Yay, 2004, İstanbul,
- Hardt, M.- Negri, A, (2000) *Empire*, Harvard University Press Cambridge, London, 2
- Hilton. Rodney Feodalizmden Kapitalizme Geçiş, Çev. Müge Gürer-Semih Sökmen, Metis Yay. Nisan 1984
- Hobsbawm. E. J., Devrim Çağı, çev. Bahadır Sina Şener, Dost yay. 2003
- Huberman. Leo, Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla, çev. Murat Belge, iletişim yay. 2019, 19. baskı
- Huws, Ursula, The Socialist Register 1999 Material World: The Myth of The 'Weightless Economy'
- Huws, Ursula, Laborin The Global Digital Economy, Monthly Review Press, 2014
- İlin M.- Segal E., İnsan Nasıl İnsan Oldu, Çev. Ahmet Zekeriya, Say Yay, 2013
- KOÇ, Yıldırım, Uluslararası Sendikacılık Tarihi, Rumimatbaa, 2023
- Korten, D. C. (2015), When Corporations Rule the World, Berrett-Koehler Publishers, Inc. CA
- Ksenophon, Oikonomikos, çev. AriÇokona, İş Bankası Yay. 2020
- Keeran. Rogerand Kenny. Thomas, Socialism Betrayed Behind the Collapse of the Soviet Union, Universe Inc. 2010
- Küçük Yalçın, Sovyetler Birliğinde Sosyalizmin Çökmesi. Mızrak yay. 2011
- Leakey Richard -Lewin, Roger, GÖL İNSANLARI çev Füsün Baytok. TUBİTAK Yay. 1998, 4. Basım,
- Lenin. V.İ. Sosyalizm ve savaş, çev. N. Solukçu, sol yay. 2021

- Lenin's *Collected Works*, 2nd English Edition, Progress Publishers, Moscow, 1965, Volume 33
- Marr, Bernard, *TechTrends in Practice*, Printed in Great Britain by TJ International Ltd, Padstow, Cornwall, UK, 2020
- Marx, Karl. *Kapital: Ekonomi Politğin Eleştirisi* Cilt: 1 Çev. Mehmet Selik -Nail Satlıgan, Yordam Kitap, Nisan 2011
- Marx, Karl. *A Contribution to the Critique of Political Economy* Chicago, 1918
- Marx, Karl,. *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli sol yay, Ekim 2011
- Marx. Karl *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, sol yay. 2013
- Marx. Karl, *Artı Değer Teorileri I. Kitap* çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yay. 2013
- Marx. K., F. Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Tonguç Ok- Olcay Geridönmez, Evrensel 2013,
- Marx. Karl, *Fransa'da İç Savaş*, çev. Kenan Somer, Sol Yay., Ankara, 2005, 3. Baskı
- Marx. Karl, *felsefenin sefaleti*, çev. Erdoğan Başar, sol yay. 1966
- Morgan, Levis Henry, *Eski Toplum*, çev. Ünsal Özkay, Payel Yay. cilt 1, 2. basım, 1994.
- Negri, A. *Devrimin Zamanı*, çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yay. İstanbul, 2005
- Nikitin P., *Ekonomi Politik*, sol yayınları, çev. Hamdi Konur, sol yay. ocak 2012,Ankara10.baskı
- Pirenne. Henri *Ortaçağ Kentleri*, çev. Şadan Karadeniz, iletişim yay. 12.bskı, 2012
- Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu- M. Ali Cimcoz, İş Bank Kültür Yay. İstanbul, Platon, 2022
- Preobrazhensky, E. (1965) *The New Economics*, (Tranlated by Brian Pearce) Clarendon Press-Oxford,
- Rethel, A.S. *Zihin Emeği Kol Emeği-Epistemoloji Eleştirisi*, çev Ayşe Deniz Temiz, Metis Yayıncılık, 2011
- Rifkin Jeremy, *The Zero Marginal Cost Society*, First published in 2014 byPalgraveMacmillan U.S A.
- Rifkin, Jeremy, *The Third Industrial Revolution*, Palgrave Macmillan, USA 2011
- Rifkin. Jeremy, *The End Of Work*, Putnam Book published by G. P. Putnam's Sons New York, 1995.
- Ricardo. David, *Siyasal İktisadın vergilendirmenin ilkeleri*, çev. Barış Zeren, İş Bank. yay. 2020
- Roger Keeranand Thomas Kenny, *Socialism Betrayed Behind the Collapse of the Soviet Union*,Universe Inc. 2010, S.2
- Sander. Oral, *Siyasi Tarih*, İmge Yay. 23. baskı, 2012
- Shhua. Liu, *Marx'ın Ekolojik iktisat ve Doğa Üzrine Düşünceleri*, cilt 1.çev. Deniz Kızılçec, Canut Yay. 2013
- Sohn-Rethel, A. (1978) *Intellectualand Manual Labour, A Critique of Epistemology*, Humanities Press, New Jersey, 162
- Somçağ. Selim, *Avrupa Feodalizminin Evrimi*, Bağlam Yay. 1.basım 1994
- Smith. Adam, *Milletlerin Zenginliği*, çev. Haldun Derin, İş Bankası yay. İstanbul, 2014 .
- Smythe, W. Dallas, *İletişim: Batı Marksizminin Kör Noktası* Canadian Journal of Politicaland Social Theory Vol.1 , No.3 (Fall/Automne 1977
- Şenel, Alaeddin, *İlkel Topluluktan Uygur Topluma*, Ankara -1982 AÜSBF Yay. 504
- Şenel. Alaeddin *Siyasal Düşünceler tarihi*, Bilim ve Sanat yay. 1995

- Schumpeter. Joseph, Kapitalizm sosyalizm ve demokrasi, çev Tunay AKOĞLU, Varlık Yay. 1974
- Sun Tzu, savaş sanatı, çev. Pulat Otkan-Giray Fidan, İş Bankası yay. 2022
- Thompson, George, İnsanın Özü, çev. Celal Üster, Payel Yay. 1991,
- Tilly. Charles, Avrupada Devrimler çev. Özden Arıkan, Alfa Yayınları, Eylül
- Troçki. L, (1997) *Çarpıtılan Devrim*, (çev Bülent Tanatar) , Yazın Yay
- Troçki. L, (1997) *Sovyet Devletin Sınıf Karakteri*, (çev. Ahmet Erdem - Zeynep Dağlar), Enternasyonal yay.19
- Turan. Menaf, SSCB’de Toprak Mülkiyeti AÜ. SBF Dergisi, Cilt 66, No. 3, 2011
- Türkcan. Ergun, Teknolojinin Ekonomi Politikası, AİTİA Yayın no 151,1981
- Üşür. İşaya, Kapitalizmin Gelişmesi Üzerine incelemeler, Belge yay. 2007
- Wells, Calvin. İnsan ve Dünyası, çev. Erzen Onur, Remzi Kitabevi, 1.basım 1972
- Zizek Slavoj, *First as Tragedy, Then as Farce* First published by Verso,. London, 2009
- Zizek, Slavoj. *The Sublime Object of Ideology*, published by Verso 2008
- Zuboff, Shoshana, *The age of surveillance capitalism*, Public Affairs, New York 2019
- Zubritski, Mitropolski, Kerov, İlkel, Köleci, Feodal toplum, Çev, Sevim Belli, sol yay. 17.baskı 2019

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Ergüven, Mehmet Haluk
Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Doktora	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / İktisat	2024
Yüksek Lisans	Ankara İktisadi Ticari Bilimler Akademisi	1978
Lisans	Hava Harp Okulu	1967
	AİTİA Ekonomi Fakültesi	1981

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
.....		
.....		

Yabancı Dil

İngilizce.....

Yayınlar

.....

Hobiler

.....

